

Tomus XXXII./2010
ISSN 1418-7191

Cathedra Scientiarum Socialium

Acta
Scientiarum
Socialium

(Historia, Oeconomia, Paedagogia, Philosophia, Sociologia)

Universitas Kaposváriensis

Tomus XXXII./2010
ISSN:1418-7191

CATHEDRA SCIENTIARUM SOCIALIUM

Acta
Scientiarum Socialium
(HISTORIA, OECONOMIA, PAEDAGOGIA, PHILOSOPHIA, SOCIOLOGIA)

UNIVERSITAS KAPOSVÁRIENSIS

A szerkesztőség címe

Kaposvári Egyetem, Társadalomtudományi Tanszék
H-7400. Kaposvár Guba S. u. 40.
e-mail: molnar.gabor@ke.hu

Alapító-főszerkesztő

Horváth Gyula

Főszerkesztő

Molnár Gábor

Szerkesztőbizottság

Anderle Ádám, Bács Gábor, Barna Róbert, Bertalan Péter, Fischer Ferenc,
H. Szabó Sára, Antonio Domingo Lilón, Molnár Tamás, Molnárné Barna Katalin,
Pólyi Csaba, Augustín Sánchez Andres, Sarudi Csaba, Szilágyi Ágnes Judit,
Szilágyi István, Vargáné Hajdics Katalin

Szerkesztőasszisztens

Andresz Katalin

Kiadja és terjeszti
a Társadalomtudományi Tanszék

Felelős kiadó

Molnár Gábor

Kaposvár
2010

Tartalom

Tartalom	1
Főszerkesztői köszöntő	3
GAZDASÁGTUDOMÁNY	
<i>Ágnes Csanádi</i>	
The Chances of Bringing Zala County into Line with Others Concerning Development Assistance of Enterprises	5
<i>Ilk Balázs Ferenc</i>	
A Dél-dunántúli régió településeinek komplex fejlettségi elemzése néhány kiemelt mutató tükrében.....	15
<i>Molnár Tamás – Ilk Balázs Ferenc</i>	
A települések fejlettségének alakulása a Dél-Dunántúli Régióban	29
<i>Horváth Zoltán</i>	
A zárt intenzív és a hagyományos fél-intenzív haltermelő rendszerek értéktermelő képességének összehasonlítása	39
<i>Zsolt Kőműves – Arnold Csonka</i>	
Work organisation in pork production	47
TÁRSADALOM ÉS JOG	
<i>Metzger Szilvia</i>	
Az állatkínzás bűncselekmény kérdései.....	59
<i>Metzger Szilvia</i>	
A természetkárosítás bűncselekmény értelmezése.....	71
NEVELÉSTUDOMÁNY	
<i>Belovári Anita</i>	
A népművelés célközönsége – agrárnépeesség a két világháború között Somogyban	85
<i>Magyar Miklós</i>	
A Power Point jelenség, avagy a „csirkék hipnotizálása”	99
Könyvismertetés	109
Summaries	115
E számunk szerzői / Authors of the present issue.....	121

Főszerkesztői beköszöntő

Tisztelt Olvasó!

Az előző és e szám között az *Acta Scientiarum Socialium* némileg hasonló átalakuláson ment keresztül, mint Thészeusz hajója a régi filozófiai talányban: vajon ugyanannak tekinthetjük-e még, ha szinte valamennyi alkotóelemét sorra újjal helyettesítik. S valóban, nemcsak a főszerkesztő személye változott meg, de – a névazonosság leple alatt – immár másik tanszék ad helyet a szerkesztőségnek, megváltozott a szerkesztőbizottság összetétele is, a folyóirat pedig nyomtatás helyett elektronikusan jelenik meg (a következő számtól, tegyük hozzá, új arculattal).

Mi maradt, mi marad mégis változatlanul? Az alapító főszerkesztő, Horváth Gyula kezdettől fogva egyensúlyt keresett két egyaránt helyeslendő törekvés között. Egyfelől a humán és társadalomtudományok minél szélesebb spektrumának kívánt helyet adni a folyóiratban, hogy a különböző területeken működő kutatók találkozzanak egymás eredményeivel. Ez nemcsak a szélesebb tájékozódást szolgálta, de arra is lehetőséget adott, hogy a kutatók diszciplínaközi inspirációt meríthessenek egymás munkájából. Másfelől ösztönözte az egy-egy szűkebb tudományterületen folyó elmélyült, színvonalas műhelymunkát is, hiszen az eredmények kiérlelésében mégiscsak a belső, szűkebb szakmai közönség játszhat fontos szerepet. Az *Acta* előző harmincegy, mind vaskosabbá váló kötete tanúsítja e kettős törekvés sikerességét. Itt szeretném ezért a folyóirat szerkesztőbizottsága és szerzői gárdája nevében megköszönni Horváth Gyulának e széleskörű, lelkiismeretes és fáradtságos szerkesztői, kiadói és tudományszervezői tevékenységét. A köszönet ugyanakkor nem a búcsúzóinak szól, hiszen munkájára, bölcs tanácsaira és nem utolsósorban a problémákhoz való humoros hozzáállására a továbbiakban is számítunk a szerkesztőségben.

A fenti célokhoz híven továbbra is tervezzük évente egy spanyol nyelvű, döntően a Latin Amerika-kutatásnak szentelt szám és egy magyar nyelvű gazdaságtudományi szám megjelentetését. Igyekszünk ugyanakkor más tudományterületekhez kapcsolódó tematikus számokat vagy nagyobb állandó rovatokat is megjelentetni, lehetőleg idegen nyelven, abban a reményben, hogy lapunk további tudományos műhelyek rendszeres – és a nemzetközi tudományos életben is megmutatkozó – fórumává válik.

Ehhez kérjük régi és új szerzőink segítségét.

Kaposvár, 2010. december

Molnár Gábor

Ágnes Csanádi

The Chances of Bringing Zala County into Line with Others Concerning Development Assistance of Enterprises

Összefoglalás

Az elhúzódó gazdasági válság minden korábbinál erőteljesebben felszínre hozza a különböző térségek eltérő fejlettségéből és fejlődési dinamikájából keletkező feszültségeket. Ma még nyitott kérdés, hogy egy elmaradott megye fejlettebb régióhoz tartozása és relatíve kedvező regionális gazdasági környezete mennyiben segítheti a régiós, illetve az országos átlaghoz való felzárkózását. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a történelmileg kialakult hátrányos helyzet felszámolásához az érintett megye számára az eddiginél érzékeltetőbbé kellene tenni a felzárkózást segítő „pozitív diszkriminációt”. Ehhez azonban nem elég a régió és a megyék szándéka. Arra is szükség lenne, hogy a régiók és a megyék a jelenleginél nagyobb mértékben rendelkezzenek saját fejlesztési forrásokkal, amit a területi egyenlőtlenségek mérséklésére fordíthatnának. A tanulmány Zala megye és a Nyugat-dunántúli Régió gazdasági teljesítményének és az országos átlaghoz viszonyított helyzetének összehasonlító elemzésén túl a megyei vállalkozások pályázati aktivitását vizsgálja az első és a második Nemzeti Fejlesztési Terv időszakában. Foglalkozik a vállalkozások forrásbevonási képességével, a pályázati munka hatékonyságával. Külön témaként elemzi a Magyar Fejlesztési Bank hitelprogramját, aminek keretében a vállalkozások ún. támogatott hitelekhez juthatnak. Ez a hitelkonstrukció jól segíti a vállalkozások megerősödését, ami fontos eleme a megyei teljesítőképesség növelésének. (Kulcsszavak: forrásbevonási képesség, támogatás, hitelprogram, fejlesztés, felzárkózás)

Developed Region – Underdeveloped County

The 1996 act of region development and land regularization made possible the formation of independent statistical-planning regions in Hungary. The level of development and dynamics of growth in Győr-Moson-Sopron, Vas, and Zala counties within the West Pannon Region differs significantly from region to region. The most apparent difference can be seen in the regions' economic efficiency, in which Zala County is at a disadvantage. On the basis of the 2007 per capita GDP – calculated on procurement prices – West Pannon is second among Hungarian regions with a figure close to the national average (98.1%). While the leading county in the region, Győr-Moson-Sopron, exceeds the national average (2,534 thousand Forints/capita) by more than 10 percent, Zala County is below even the regional average by 18 percent. The position of enterprises operating in Zala County has not improved considerably, as the 2009 statistical data for the 1-3 quarters indicate, and on this basis the economic potential of Zala County is declining both in absolute and relative value. This assessment is confirmed by the data issued by the Hungarian Central Statistical Office in the first quarter of 2009, which shows that economic organizations in Zala County produced only 15.6 percent of investments in the region. The inadequacy of this level of investment is borne out by nationwide comparison, since only the underdeveloped Nógrád County fell behind the 15.7 billion forints investment realized in Zala County. It is clear that the absence of necessary development results in the deterioration of businesses' competitive position and finally causes the decrease, or, in the 'best scenario,' the mere stagnation of GDP, leaving such areas further and further behind.

In addition, the 13.1 percent unemployment rate of Zala County, based on data provided by the Hungarian Central Statistical Office issued for October 2009, indicates

the unfavourable course of economic-societal processes. This rate considerably exceeds the national (10.4 percent) and the regional (9.6 percent) figures. Economic development and increased income-producing ability have crucial effect on the chance of underdeveloped counties catching up to national averages. For economic organisations, obtaining greater resources is an essential condition for growth and development, but the lack or inadequacy of their own resources puts a considerable limit on this.

Tenders of Zala County Enterprises for Subsidized Development Resources

Almost all enterprises planning developments or working on them have aimed at obtaining subsidised development resources recently. Amongst subsidized development resources, the non-refundable subsidies obtainable by EU or national tenders and credit constructions subsidized by the Government took prominent parts.

The research period covers the years from 2004 to 2009 and focuses on the resources obtainable by tenders within the first National Development Plan (NDP), the second National Development Plan (also known as the New Hungary Development Plan or NHDP), and on credit resources subsidized by the Government. After Hungary joined the European Union, an opportunity emerged for those submitting tenders to obtain the resources of structural funds within the National Development Plan (NDP). Through this, realizable developments became accessible with the support of regional and sectoral operative programmes. The establishment of the National Development Plan Regional Advisory Network (2006) helped tenders obtain resources, which, taking into account all the operative programmes for businesses, turned out as follows (*Table 1*).

Table 1

Showing the tenders of enterprises by region utilizing the resources of NDP (National Development Plan), 2004-2006

Denomination	Tenders		Subsidy (million HUF)	
	Received	Supported	Requested	Awarded
By region				
Zala County	840	378	12 455	6 083
West Pannon Region	2 483	1 193	44 275	21 958
Country altogether	28 729	12 725	533 584	248 192
Average values by region				
Nationwide county average	1 436	636	26 679	12 410
Nationwide regional average	4 104	1 816	76 226	35 434

Source: <http://emir.nfu.hu/nd/kozvel> [23 November 2009]

The National Development Plan aimed at attaining the general economic and societal level of the European Union in the long run. As a short term target, it aimed at initiating a course of growth for the Hungarian economy to lessen the considerable distance it has begun to lag behind the EU average with the aid of the framework programmes of Economic Competitiveness Operational Programme (ECOP), Human Resources Development Operational Programme (HRDOP), Environmental Protection and Infrastructure Operational Programme (EPIOP), Agricultural and Rural Development Operational Programme (ARDOP), and Regional Development Operational Programme (RDOP).

Stable and long-lasting economic growth is the basis from which Hungary will attain the developmental level of the European Union, but it does not depend entirely on the operation of enterprises. It also involves creating a supportive environment that helps them function; strengthening the business sector is also necessary. To realise these goals locally, Zala County submitted 1,415 tenders within the operational programmes of the National Development Plan, 53.4 percent of which were successful and resulted in awarded subsidies of 14.6 billion forints. As a result of the subsidies, 6,594 jobs could be retained and 1,324 new jobs were created. Yet in spite of retaining numerous jobs and creating new ones, Zala County saw its unemployment rate increase by 1.6 percent, exceeding the average national increase within the period studied. Although nearly 60 percent of the tenders were submitted by businesses, their share of the subsidies awarded was only 40 percent altogether.

A relatively small proportion of the submitted tenders were submitted from Zala County, and it received an even less impressive share of the resources offered by the first National Development Plan.

The amount of subsidy awarded to the enterprises of the region fell about 15 percent behind the average of the seven regions (hereafter: nationwide regional average). The comparative result is even worse in the case of Zala County, since the amount of subsidy awarded fell 40 percent behind the nationwide average of the counties (hereafter: nationwide county average). The huge lag afflicting the country can be connected with the relative underdevelopment of its economy and businesses, which is also indicated by the course of its GDP per capita. Denoting it as a percentage of the nationwide average, from 2003 (92.1 percent) the GDP/capita index of the county shows a continuous decline (85.5 percent in 2005, 79.9 percent in 2007).

The New Hungary Development Plan (NHDP) has been offering the resources necessary to create adequate conditions for the long-lasting growth needed catch up to the EU since 2007. For this reason, a review and a comparison with the achievements and experiences of the first National Development Plan is well justified (*Table 2*).

Table 2

**The tenders of enterprises by regions
utilizing the resources of NHDP (New Hungary Development Plan), 2007-2009**

Denomination	Tenders		Subsidy (million HUF)	
	Received	Supported	Requested	Awarded
By regions				
Zala County	434	277	29 495	24 566
West Pannon Region	1 779	1 046	120 068	94 817
Country altogether	17 226	10 168	1 918 746	785 526
Average values by regions				
Nationwide county average	861	508	95 937	39 276
Nationwide regional average	2 461	1 453	274 107	112 218

Source: <http://emir.nfu.hu/nd/kozvel> [23 November 2009]

From the NHDP resources a little more than 3 percent of the subsidy awarded was given to enterprises operating in Zala County, which to some extent exceeds the share in subsidies awarded from NDP resources (2.4 percent). Presumably, the small number of

received tenders (2.9 percent of the national total within the period of NDP, and, in the period of NHDP, only 2.5 percent) is due to the intensity of subsidization. During the tendering period of NDP, the intensity of subsidization, concerning the West Pannon Region, was 5 percent lower (45 percent) than in all other regions in the country except Pest County, Budapest, and some small areas. It decreased further, to 30 percent, from 1 January 2007.

The economic position of Zala County lags behind both the West Pannon Region and the nationwide average in almost all economic indexes (including number of foreign enterprises, income producing ability of companies, GDP/capita, employment and unemployment etc.). There are developmental differences between counties within the region, due to economic connection systems, traditions, etc.: 'a relatively more homogeneous North-Transdanubian economic unit, and an also more homogeneous South-Transdanubian economic unit is becoming apparent' (*Grosz A.* 2007 171. p.). The low level of finance and local resources of domestic micro-, small-, and medium-size enterprises have influenced unfavourably and will continue to influence the requisition of subsidized development resources, and, specifically, the ability of companies to draw on subsidized resources.

The key issue for competitiveness is subsidizing the improvement of financial supply (*Table 3*). Within NDP the ECOP scheme played a key role, while within NHDP the same purpose is served by the Economic Development Operational Programme (EDOP), therefore it is practical to review subsidies rewarded through these Operative Programmes.

Concerning NDP, more than 60 percent of tenders submitted by enterprises operating in Zala County aimed at functioning capital, technological development, and improvement of competitiveness; however, only 40 percent of the subsidies awarded were spent on these targets. Although until 2009 the total amount of the subsidy awarded within the New Hungary Development Plan (NHDP) aiming at these developmental directions was more than twice the value of the subsidy originated from ECOP, comparatively it is only slightly higher than 20 percent of the total resources of all the operational programmes. The following facts did nothing to reduce differences between developmental levels within the region during the tendering period of NDP: while the subsidy allocated to the West Pannon Region amounted 65.8 percent of the nationwide regional average, the subsidy that fell to enterprises in Zala County was scarcely higher than 49 percent of the nationwide county average. This rate for the county changed only slightly between 2007 and 2009 in spite of the fact that the subsidy allocated to the region had already exceeded 75 percent of the nationwide regional average.

Until 2009 Zala County had very little share in the tender resources of ECOP and EDOP; its share did not exceed 2.5 percent. The small amount of tenders submitted can be attributed to the low level of subsidizing intensity. The number of tenders submitted concerning 'Technological Development of Micro-, Small-, and Middle-size Businesses' within EDOP increased, for example, since the amount of subsidy rose from 2008 to 2009, and this rise resulted in the increase of tendering activity (*Table 4*).

In Zala County, similarly to the West Pannon Region, the extent of the accessible subsidy was 30 percent in the 2008 programme. In 2009, due to a significant change in the tender conditions, namely, an adjustment according to the economic environment (e.g. acceptance of preserving the existing number of jobs, security funds), the obtainable subsidy rose to 50 percent of the tax-deductible costs of the project. As a consequence of the changes, the number of tenders in Zala County more than doubled, and on the regional level it grew by 2.5 times.

Table 3

**The tenders of enterprises by regions
for improving financial supply, 2004-2009**

Denomination	Tenders				Subsidy			
	ECOP		EDOP		ECOP		EDOP	
	Received pcs	Supported pcs	Received pcs	Supported pcs	Requested /Million HUF/ Awarded /Million HUF/	Requested /Million HUF/ Awarded /Million HUF/	Requested /Million HUF/ Awarded /Million HUF/	Requested /Million HUF/ Awarded /Million HUF/
By regions								
Zala County	531	186	341	232	6 785	2 468	7 826	5 720
West Pannon Region	1 186	641	1 452	979	21 678	9 402	37 304	25 003
Country altogether	19 815	7 875	10 442	6 821	252 957	100 058	369 706	228 819
From all OPs* Zala County	840	378	436	277	12 455	6 083	29 617	24 566
Average values by regions								
Nationwide county average	991	394	522	341	12 648	5 003	18 485	11 441
Nationwide region average	2 831	1 125	1 492	974	36 137	14 294	52 815	32 688

Source: <http://emir.nfu.hu/nd/kozvel> [26 November 2009]

OP* = Operational Programme

Table 4

Tenders for technological development of MSME* 2008-2009

Construction of Tender	Zala County pcs	Vas County pcs	Győr-Moson- Sopron County pcs	West Pannon Region pcs
EDOP-2008/2.1.1/A	39	29	58	126
EDOP-2009/2.1.1/A	88	75	138	301

Source: <http://emir.nfu.hu/nd/kozvel> [13 November 2009]

MSME* = Micro, small and medium-size enterprises

Utilization of Subsidized Loans by Enterprises in Zala County

There are also different loan schemes to obtain subsidized developmental resources for businesses. The crucial part of the subsidized credit resources is provided by The Hungarian Development Bank Co. Ltd. (hereafter: HDB) with the strategic aim of fostering the catching-up of regions, decreasing the differences between regions, and strengthening the operational ability and the competitiveness of small- and medium-size enterprises.

According to data provided by HDB, the most sought-after programme among all loan schemes is the New Hungary Business Development Loan Scheme (hereafter: Loan Scheme), which has an outstanding role in providing enterprises with complementary resources for tenders invited for developmental or investment purposes within NHDP on very favourable terms (e.g. interest, duration, own resources). The analysis of this programme covers the period of 1 May 2005 – 30 September 2009. The aim of the analysis is to assess the borrower's ability to obtain resources. (Loan contracting can be carried out within the programme until 31 December 2013). In the analysed period, the number and amount of the accepted applications within the Loan Scheme are characterized by a growing tendency nationwide: since the outbreak of the crisis, granting of credit has been increasing dynamically; the increase in credit granted during the first 10 months in 2009 exceeds 150 percent of credit granted in the same period of the previous year. (http://www.mfb.hu/monitor/2009_10/index.html).

The number of loan applications approved, their value, and their proportion of the total is shown in *Table 5*.

Table 5

**The course of approved loan applications
within the Loan Scheme, 01. 05. 2005 – 30. 09. 2009**

Denomination	Approved loan applications			
	pcs	%	Million HUF	%
Country	3 981	100,0	232 428	100
West Pannon Region	526	13.2	31 356	13.5
Zala County	187	4.7	10 985	4.7
Proportion of Zala County / West Pannon Region	-	35.6	-	35

Source: MDB database on the basis of 30. 09. 2009 data

Figure 1 shows the comparison of the number and value of loan applications, which are indicated above, county by county.

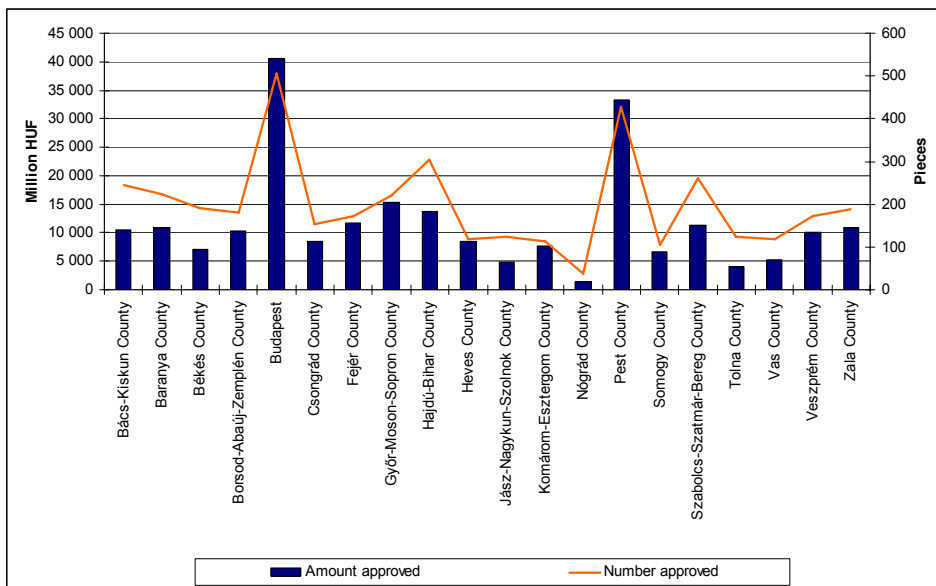
Within the West Pannon Region, enterprises in Zala County submitted 35 percent of the approved tenders, and their share in the amount of credit approved is similar. This data shows a much better resource-obtaining ability in comparison with the amount awarded by NDP and NHDP tenders. Consequently, companies in the county had a more intense demand for these favourable credit constructions. This is also indicated by the fact that Zala County is seventh or eighth nationally in terms of credit utilization, excluding the outstanding figures of Budapest and Pest County.

In the analysis of the Loan Scheme it is worth examining the distribution of loan amounts for approved loans (*Figure 2*).

Loans with a credit utilization between 5 and 15 million forints are dominant, at more than 30 percent. From this it can be concluded that a significant part of loan users are micro-, small-, and medium-size businesses. The increase in loan disbursement in 2009 is due to the credit granted to the SMB sector (small- and medium-size companies), which provides about two thirds of the jobs nationwide (http://www.mfb.hu/monitor/2009_10/index.html). Although it is questionable whether there are explanations other than the opportunity to obtain resources on favourable conditions for the demand regarding this Loan Scheme. To find the answer it is worth studying the objectives of loan utilization, too, with the aid of *Figure 3*.

Figure 1

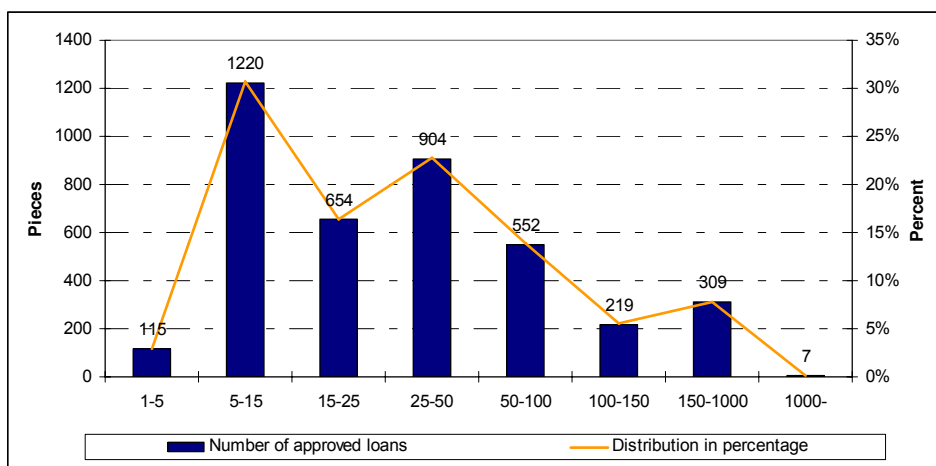
The course of approved Loan Scheme applications by counties, 01. 05. 2005 – 30. 09. 2009

Source: BDB database based on 30. 09. 2009 data

Figure 2

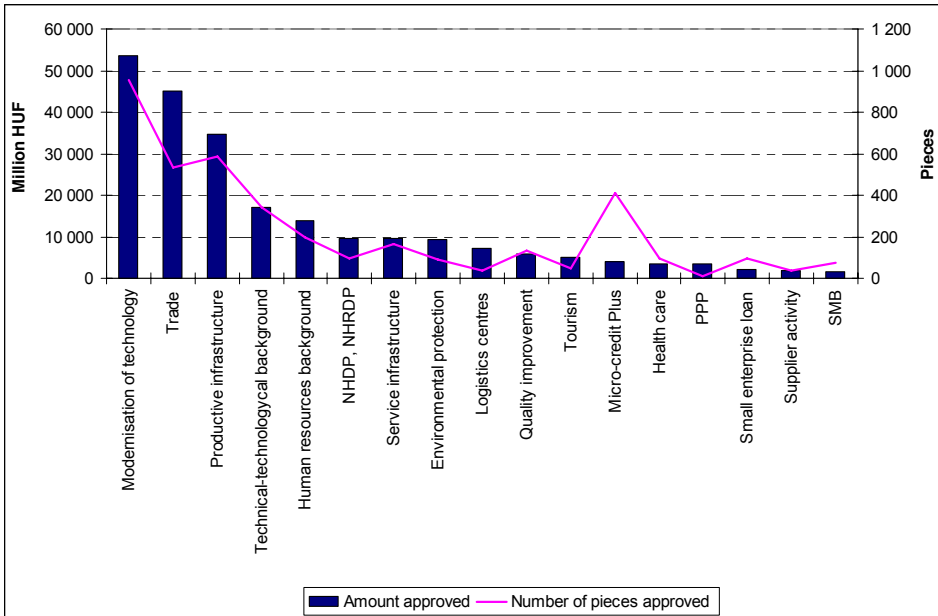
The distribution of loan applications according to the amount of loans approved within the Loan Scheme, 01. 05. 2005 – 30. 09. 2009

Source: MDB database based on 30. 09. 2009 data

Figure 3

**Approved credit applications within the Loan Scheme
according to the objectives of the loans, 01. 05. 2005 – 30. 09. 2009**

Source: MDP database based on 30. 09. 2009 data

The figures above show that the Loan Scheme primarily determined the target of developing competitiveness through the development of infrastructure and technology. Accordingly, nearly 60 percent of resources were aimed at technological modernisation, while 30 percent of them were allocated to productive infrastructure development. The proportion of utilization also indicates that enterprises consider establishing the necessary conditions for preserving their competitiveness a high priority.

Final thoughts

The relatively disadvantaged position of Zala County, which evolved historically, and the continually recurring lack of resources for its companies do not facilitate the easy acquisition of domestic and European Union subsidies or for catching-up with other counties. The lack of existing local resources needed for tenders, the lack of adequate capital resources, and the decreasing competitiveness that follows from these perpetuate the county's economic decline. The effect of the economic crisis made the 'indigence' of the county more pronounced, comparing to the West Pannon Region, which is regarded as a developed part of the country. The current extent of economic decline in the county has not been experienced for a long time, and the increasing unemployment deepens the conflict between the developed region and the county, which is reduced to worse and worse poverty.

References

- 85/2004. (IV. 19.) Korm. rendelet az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. cikkének (1) bekezdése szerinti állami támogatásokkal kapcsolatos eljárásról és a regionális támogatási térképről 30. §
1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről
- EK Szerződés 87. cikk 3. (bek.) a) c) pontjai
- Első Nemzeti Fejlesztési Terv (2004-2006)
- Grosz A. (2007): A régió gazdasága In: Rechnitzer J. (szerk.): Nyugat-Dunántúl. Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs : Dialóg Campus Kiadó, 171. p.
- Heti 1,5 milliárd forint új hitelfolyósítás. MFB Monitor 1. évf. 1.sz. (2009. október 16.) 3. p.
- Központi Statisztikai Hivatal (2005): Magyar statisztikai évkönyv 2004. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Központi Statisztikai Hivatal (2007): Magyar statisztikai évkönyv 2006. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Központi Statisztikai Hivatal (2009): Magyar statisztikai évkönyv 2008. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Fejlesztési Terv és EU Támogatások Hivatala (2003): Összefoglaló a Magyar Nemzeti Fejlesztési Tervről [online] <URL: <http://www.nfh.hu> [2009.07.05.]
- Nemzeti Fejlesztési Ügynökség közread. (2006): Új Magyarország Fejlesztési Terv : foglalkoztatás és növekedés, 2007-2013. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
- Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (2008): Befektetés a növekedésbe: összefoglaló az európai uniós gazdaságfejlesztési és versenyképességi programról, 2004-2008. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
- Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (2009): Tájékoztató az I. Nemzeti Fejlesztési Terv eredményéről, az operatív programokra Zala megyéből 2004-2006 közötti időszakban benyújtott pályázatok támogatásáról az ÚMFT Ágazati Operatív Programjainak pályázati lehetőségeiről, az eddigi eredményekről. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
- Nyugat-dunántúli Régió koncepciójának célrendszere 2007-2020 [online] <URL: http://www.westpa.hu/cgi-bin/rhti/dokutar/dokulist_guest.cgi?mode=1...28 [2009. 12.03.]
- Új Magyarország Vállalkozásfejlesztési Hitelprogram [online] <URL: <https://www.mfb.hu/tevekenyseg/hitelprogramok/vallalkozasok/vallalkozasfejlesztesi> [2009.12.01]

Ilk Balázs Ferenc

A Dél-dunántúli régió településeinek komplex fejlettségi elemzése néhány kiemelt mutató tükrében

Összefoglalás

A mindennapi élet során sokat olvashatunk és hallhatunk a települések valamilyen tematika szerinti rangsorolásáról, fejlettségének meghatározásáról. Az elemzés elkészítésének célja, hogy az ország, illetve annak egy kisebb, de még statisztikai adatokkal és módszerekkel pontosan modellezhető egységét görcső alá vonjam. Az elemzéshez a Dél-Dunántúli régiót és annak településeit választottam. Az elemzéseket az 1999–2007 közötti 9 évre vonatkozóan, évenként és településenként végeztem, ezáltal lehetőség volt a kapott fejlettségi mutatók összehasonlítására is. A téma fontosságát és a vizsgálatok létjogosultságát igazolja, hogy az Európai Unió támogatások felhasználásakor szintén a települések fejlettségét veszik figyelembe. A számításaimhoz a 24/2001. (IV.20.) OGY határozatban meghatározott mutatókat használtam, mely a területfejlesztési támogatásokra jogosult kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszerét tartalmazza. Az elvégzett nagy mennyiségű számítás és a kapott eredmények jól mutatják a hétköznapok során is tapasztalható, a települések között fennálló fejlettségbeli különbségeket.

Kulcsszavak: komplex fejlettség, Dél-Dunántúl, kfm, település

BEVEZETÉS

A területi egységek (települések, megyék, régiók, országok) közötti rangsor felállításához többféle módszertant és modellt használnak a kutatók és a szakemberek. A leggyakrabban a versenyképességgel és a fejlettséggel jellemezik a vizsgált területi egységeket. Véleményem szerint mindkét modellnek vannak hibái, ami miatt önmagukban nem adnak és adhatnak pontos, objektív képet a vizsgált téregységről.

A KFM gyengesége, hogy nem veszi figyelembe a területi sajátosságokat, illetve, azt sem, hogy a településnek vannak fejlődési potenciáljai, melyeket kihasználhat. A negatívumai ellenére azonban fontos és jól alkalmazható mutató, mivel a számításához használt minden adat elérhető település szinten is, ellentétben a versenyképesség méréséhez és meghatározásához szükséges mutatókkal. Azonban a versenyképesség sem alkalmazható önállóan a sorrend megállapítására, mivel az egy főre jutó GDP-re és néhány másik mutatóra – mint a munkatermelékenységre, foglalkoztatottsági rátára, nyitottságra – támaszkodik, melyek nem mérése hazánkban csak NUTS 2 szintig történik.

Véleményem szerint azonban a versenyképességről kistérségi vagy települési szinten is lenne értelme beszélni, mert ezek azok a területi egységek, melyek már kellően homogénnek tekinthetők egy elemzés során. Bár a versenyképesség javítására és jellemzésére vonatkozó, arra közvetlenül vagy közvetve hatást gyakorló mutatók még ezen a szinten is jól becsülhetők, adódhatnak torzító hatások, mivel nem minden település egyformán fejlett az adott kistérségben. A települések közötti – fejlettségbeli – eltérések a saját kistérségükön belül is jelen van. Különösen jól érzékelhető és mérhető a Balaton-parti kistérségek esetében, ahol a tóparti és közeli települések jóval fejlettebbek a Balatontól távolabb fekvő, de azonos kistérségbe tartozó településeknél. (Marton, 2006).

ANYAG ÉS MÓDSZER

A számításaim alapját a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) T-STAR adatbázisa képezte, melybe bizonyos adatok rövid idő alatt, de néhány általam is használt mutató csak megközelítőleg 1-1,5 évvel később kerülnek be. A kutatásaim és vizsgálataim során igyekeztem minél szélesebb időintervallumot feldolgozni és megvizsgálni, valamint a legfrissebb adatokat felhasználni a fenti korlátok mellett. A T-STAR adatbázisból származó adatok mellett nyomtatott és elektronikus fórumokon fellelhető adatokat és tényeket is felhasználtam az elemzéshez.

Teljes körű komplex gazdasági fejlettség elemzést végeztem, melynek során – a 1. táblázatban felsorolt mutatók felhasználásával – minden vizsgált évre külön-külön kiszámítottam az egyes települések kfm mutatóit, így egy több mint 400.000 cellából álló adatbázison folytattam a vizsgálatokat. Ezeket a komplex fejlettségi mutatószámokat településenként átlagoltam a vizsgált évek tekintetében, így megkaptam az elemzett kilenc évet jellemző, KFM mutatót.

A Komplex Fejlettségi Mutató kiszámítása és alkalmazása

Az elemzésbe bevont, fejlettséget jellemző mutatókat a 2. táblázat tartalmazza. Ezek a mutatók megfelelnek a 24/2001. (IV.20.) országgyűlési határozat 3. mellékletében meghatározott mutatóknak. A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2007. június 28-án elfogadta a 67/2007-es Országgyűlési Határozatot a területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről, mely a korábbi 24/2001-es határozatot hivatott helyettesíteni. A módszertani változtatásokon kívül a számításokhoz felhasznált mutatók számát is kibővítette további tíz mutatóval, melyek között már szerepelnek az adott térség lakosságának szociális helyzetét jellemző adatok is. Mivel a kutatásaimat 2006 elején kezdtem és a számítások jelentős részét is ekkor végeztem, így a 24/2001-es Országgyűlési Határozatban meghatározott 22 mutatót – melyeket az 1. táblázat tartalmaz – használtam az elemzések során.

A T-STAR adatbázisban rendelkezésre álló mutatókat először származtatott mutatókká, azaz intenzitási viszonyszámokká kellett alakítanom a közös kezelhetőség érdekében. Ez általában 1000 lakosra vagy 1 egységre történő vetítést jelentett. Az így kapott intenzitási viszonyszámokat használtam a további számításaimhoz és elemzéseimhez. A felhasznált mutatók mértékegysége és nagyságrendje nem azonos, így egy skála-összehangoló transzformációt kellett elvégeznem az adatok együttes kezelhetőségének érdekében. (Molnár, 2001). Ezt a mutatót neveztem el komplex fejlettségi mutatónak (kfm), melyet az 1. képlettel számoltam ki minden változóra, a Dél-Dunántúli régió összes településére a vizsgált kilenc év tekintetében:

$$kfm = \sum \frac{x_i - x_{\min}}{T_x} \quad (1)$$

ahol:

- kfm = az adott település komplex fejlettségi mutatója
- x_{\min} = az x változó minimális értéke a települések között
- x_i = az x változó értéke az adott településen
- T_x = az x változó terjedelme

A fenti transzformáció segítségével minden változó azonos (0-1 terjedő) mérőskálán jelenik meg, lehetővé téve az összehasonlítást. A kfm-mutató a vizsgált változó fejlettségét mutatja meg, adott évben az adott településen, viszonyítva a többi vizsgált

településhez. A települések fejlettségét a KFM-mutatóval jellemeztem, mely nem más, mint a vizsgálatokba bevont mutatók (1. táblázat) kfm értékének egyszerű számtani átlaga, ahogy a 2. képlet mutatja.

$$KFM = \overline{kfm}_{1...n} \quad (2)$$

1. táblázat

A KFM érték számításához felhasznált mutatók

S.sz.	Mutató neve	Mértékegység
Területi mutatók		
1	A település területe	hektár
Gazdasági mutatók		
2	Működő vállalkozások száma	db
3	Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken	vendégéjszaka
4	Kiskereskedelmi üzletek száma	db
Infrastrukturális mutatók		
5	Háztartási gázfogyasztók száma	db
6	Közüzemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások száma	db
7	Közüzemi ivóvízvezeték-hálózat hossza	km
8	Közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat hossza	km
Társadalmi mutatók		
9	Lakásállomány	db
10	Az év folyamán épített 1 szobás lakások száma (üdülők nélkül)	db
11	Az év folyamán épített 2 szobás lakások száma	db
12	Az év folyamán épített 3 szobás lakások száma	db
13	Az év folyamán épített 4 és több szobás lakások száma	db
14	Személygépkocsik száma	db
15	Lakónépesség száma az év végén	fő
16	Állandó népességből a 60-x évesek száma	fő
17	Élve születések száma	fő
18	Halálozások száma	fő
19	Odavándorlások száma	eset
20	Elvándorlások száma	eset
Foglalkoztatási mutatók		
21	Regisztrált munkanélküliek száma összesen	fő
22	Regisztrált munkanélküliek száma 180 napon túl összesen	fő

Forrás: 24-2001. (IV. 20.) OGY határozat 3. sz. melléklete

Azon vizsgált mutatók esetében, melyeknek negatív hatással vannak a települések fejlettségére ott a mutató reciprokát használtam a számításokhoz. Ilyen mutatók voltak a következők:

- Állandó népességből a 60-x évesek
- Halálozások száma
- Regisztrált munkanélküliek száma
- 180 napon túli regisztrált munkanélküliek száma

Relatív szórás

A relatív szórás elvonatkoztatja a mértékegységektől, a nagyságrendektől és megmutatja az adatsort „jóságát”. A variációs koefficiens számítását a 3. képlet alapján végeztem, mely nem más, mint a szórás és az átlag hányadosa, százalékosan kifejezve:

$$CV = \frac{\sigma_{kfm}}{\bar{x}_{kfm}} \cdot 100 \quad (3)$$

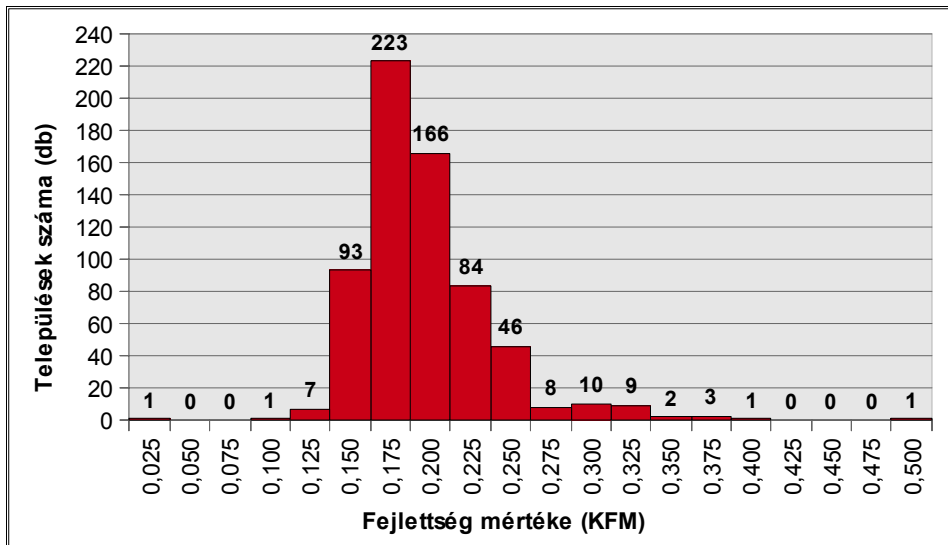
A relatív szórást használtam annak vizsgálatára, hogy a települések évenkénti kfm mutatói mennyire állnak közel egymáshoz, illetve az ezekből számolt átlag mennyire jellemzi jól az adatsort.

EREDMÉNY ÉS ÉRTÉKELÉS

A Dél-dunántúli régió mind a 655 településére vonatkozóan végeztem a vizsgálataimat, melynek eredményeit szemlélteti az 1. ábra, melyen a KFM mutatókat 20 kategóriába rendezve, látható a régió településeinek komplex fejlettségi megoszlása. A hisztogramról megállapítható, hogy a Dél-Dunántúli régió települései többnyire alacsonyan- vagy közepesen fejlettek, még egymáshoz viszonyítva is. A legtöbb település a 0,15-0,25 közötti fejlettségi kategóriában található.

1. ábra

A Dél-Dunántúli régió településeinek KFM mutató szerinti megoszlása

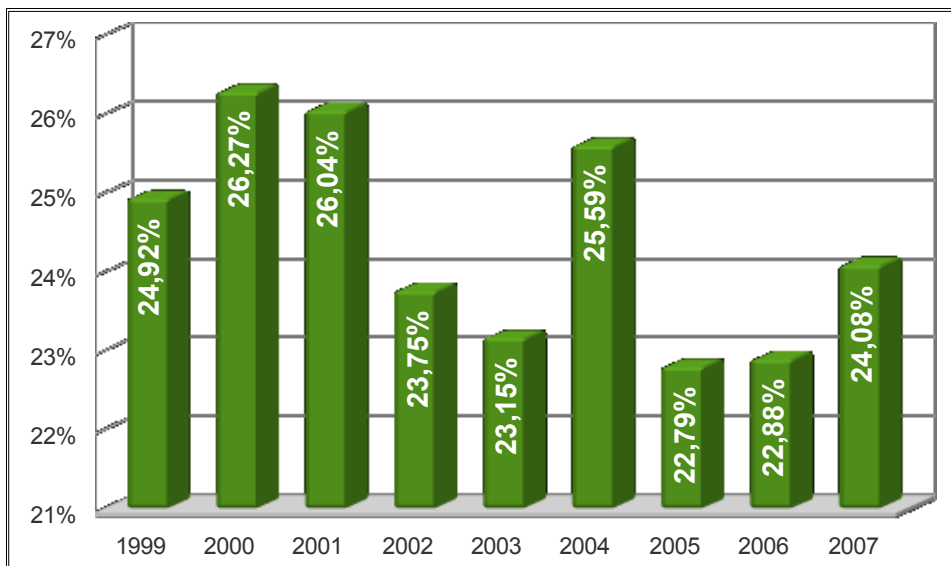

Megvizsgáltam, hogy a kilenc év átlagos KFM értékei mennyire állnak közel egymáshoz, illetve a belőlük számított átlaghoz. A 2. ábrán látható, hogy a relatív szórás értékei minden vizsgált év tekintetében meghaladják a 20%-ot, ami azt jelenti, hogy a települések komplex fejlettségi mutatói erősen változékonyak. Azonban 2000 óta a régió településeinek fejlettsége közeledett egymáshoz, amit a relatív szórás értékek csökkenése

jelvez. A 2004-es és 2007-es év kissé magasabb értékei néhány település fejlettségbeli kiugrását jelzi, amit eredményezhettek az adott évben lezajlott vagy befejeződött fejlesztések, nagy projektek.

2. ábra

A Dél-Dunántúli régió településeinek KFM mutatóinak relatív szórása

A további vizsgálatokhoz a kilenc év átlagos KFM értékei szerint sorba rendezett települések közül kiválasztottam a felső és az alsó decilisbe tartozókat, és erre a 65-65 településre koncentráltam, melyeket a 2. táblázat tartalmazza a hozzájuk tartozó átlagos komplex gazdasági fejlettségi mutatókkal együtt.

2. táblázat

Az alsó és felső tizedbe tartozó települések és KFM értékeik

Legfejlettebb 65 település	
neve	KFM értéke
Szántód	0,4884
Balatonföldvár	0,3832
Pécs	0,3746
Balatonmáriafürdő	0,3714
Kozármisleny	0,3647
Zamárdi	0,3496
Keszű	0,3442
Siófok	0,3195
Kaposvár	0,3144

Legfejletlenebb 65 település	
neve	KFM értéke
Besence	0,1455
Endróc	0,1451
Somogyfajsz	0,1451
Homokszentgyörgy	0,1450
Gamás	0,1448
Edde	0,1446
Kökút	0,1444
Felsőmocsolád	0,1444
Porrogszentpál	0,1444

Balatonszemes	0,3121
Harkány	0,3111
Balatonlelle	0,3110
Balatonboglár	0,3072
Balatonszárszó	0,3068
Fonyód	0,3053
Bogád	0,3044
Nagykozár	0,2988
Balatonfenyves	0,2987
Cserkút	0,2955
Szekszárd	0,2927
Pellérd	0,2919
Orfű	0,2916
Balatonkeresztúr	0,2851
Pogány	0,2833
Udvar	0,2820
Szálka	0,2780
Balatonőszöd	0,2697
Bóly	0,2695
Óbánya	0,2617
Taszár	0,2591
Bonyhád	0,2571
Balatonberény	0,2531
Szajk	0,2531
Juta	0,2504
Orci	0,2500
Sátorhely	0,2496
Gyód	0,2495
Kaposszekcső	0,2493
Mecseknádasd	0,2490
Somberek	0,2486
Szemely	0,2480
Marcali	0,2463
Paks	0,2458
Pécsvár	0,2456
Pécsudvard	0,2453
Palotabozsok	0,2449
Kökény	0,2448
Igal	0,2446
Kőröshegy	0,2444
Birján	0,2433
Nagymányok	0,2429
Tolna	0,2413
Nagynyárád	0,2409
Bár	0,2389
Balatonszabadi	0,2385
Kaposmérő	0,2381

Murga	0,1443
Kákics	0,1441
Órtilos	0,1441
Somogyhárságy	0,1438
Somogymeggyes	0,1436
Pamuk	0,1435
Homorúd	0,1434
Szőkedencs	0,1434
Csányoszró	0,1433
Tésenfa	0,1432
Kálmánca	0,1430
Pogányszentpéter	0,1430
Udvári	0,1430
Patosfa	0,1428
Nagyszokoly	0,1424
Szulimán	0,1421
Apátvarasd	0,1419
Somogyegres	0,1416
Zádor	0,1413
Porrog	0,1413
Mekényes	0,1411
Marócsa	0,1408
Drávasztára	0,1407
Csurgónagymarton	0,1407
Inke	0,1406
Nagykorpád	0,1405
Somogyviszló	0,1402
Tótújfalu	0,1399
Bedegkér	0,1394
Szaporca	0,1393
Ecseny	0,1388
Ág	0,1385
Értény	0,1383
Horváthertelend	0,1383
Zaláta	0,1380
Bürös	0,1379
Felsőszentmárton	0,1367
Tótszentgyörgy	0,1358
Okorág	0,1353
Regenye	0,1351
Mucsi	0,1348
Cserdi	0,1331
Szilvásszentmárton	0,1322
Sumony	0,1295
Merenye	0,1292
Péterhida	0,1282
Drávakeresztúr	0,1274

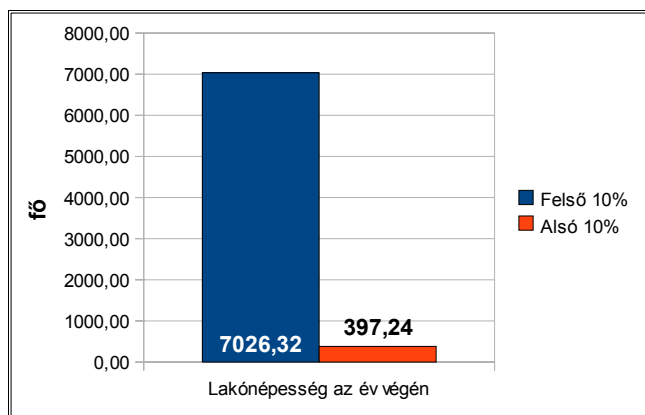
Sióagárd	0,2378
Kaposújlak	0,2365
Nagyatád	0,2355
Szederkény	0,2351
Dunaföldvár	0,2344
Sásd	0,2340
Romonya	0,2339
Várdomb	0,2333
Olasz	0,2330

Szentborbás	0,1247
Kaposkeresztúr	0,1235
Almáskeresztúr	0,1180
Hács	0,1165
Kisbajom	0,1139
Sósvertike	0,1102
Rinyaszentkirály	0,1080
Zákányfalu	0,0886
Pári	0,0146

A 3. ábra jól mutatja a gazdasági és méretbeli különbségeket a fejlett és fejletlen 10%-nyi település között. Az átlagos lakónépesség, a fejlett tizedbe tartozó települések esetében hétezer főnél több, míg a gazdaságilag elmaradott településeken alig négyszázan élnek, mely több mint tizenhétszeres különbség. A Dél-Dunántúli régióra különösen jellemzőek az ötszáz főnél kisebb lakosságú, aprófalvas területek, melyek többsége jellemzően zsákfalu, vagy nagyon messze van a legközelebbi várostól is. Bár a lakónépesség száma nem gazdasági jellegű mutató, mégis jól szemlélteti a vizsgált település méreteit és gazdasági fejlettségét, mivel nem csak oka a fejlettségnek, hanem eredménye is.

3. ábra

Átlagos lakónépesség a legfejlettebb és legfejletlenebb településeken a Dél-Dunántúli régióban

A fejlettebb területeken jellemzően sokkal magasabb a népsűrűség, melyet a 4. ábra is alátámaszt. Az elmaradott településeken az átlagos lakónépesség és az alacsony – a fejlett településekenél ötször alacsonyabb – népsűrűség is a vidékies jelleget támasztja alá. A régióban, főleg Tolna megyében sokféle találkozhatunk tanyasi jellegű területekkel, de Somogy és Baranya megyében is sok apró – 500 főnél kevesebb lakosú – település található.

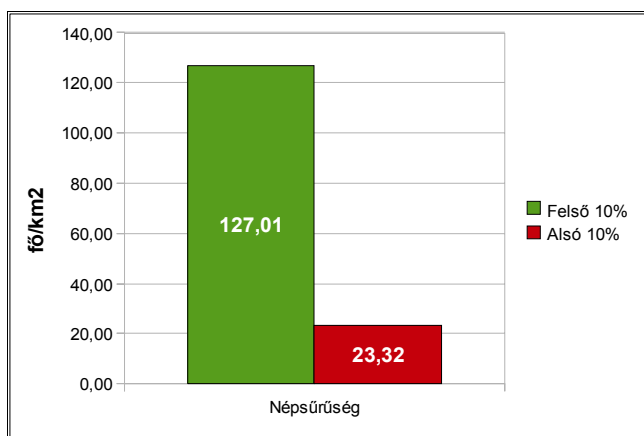
A Dél-Dunántúli régióban és országosan is igen magas a 60 év feletti idősök aránya. Az országos átlagtól, mely 2008-ban 21,8% volt, ugyan nem sokkal magasabb a vizsgált kilenc év átlagos mutatója a komplex fejlettségi mutató alapján a felső és alsó decilisbe tartozó települések esetében. Mégis figyelmeztető jelként kell, hogy szolgáljon számunkra.

A felső és az alsó tizedbe tartozó települések esetében a 60 év feletti lakosok aránya az állandó lakosokhoz viszonyítva mindössze 0,49 százalékponttal tér el egymástól, ahogy ez az 5. ábrán is látható. Ugyan ez nem jelentős különbség, mégis jól szemlélteti az egyik legfontosabb okát a települések leszakadásának. Az időskorúak munkaerő-piaci szempontból többnyire inaktívak, így jövedelemtermelő képességük is alacsony vagy nulla.

Az idős lakosság arányát és az átlagos lakónépességet szemléltető ábrákat összevetve ijesztő képet kapunk a régió elmaradott részeiről. Ezeken a területeken, ahol több mint 22%-os az idősek aránya és amúgy is alacsony az átlagos lakónépesség különösen nagy problémát jelent a társadalom és a lakosság elöregedése.

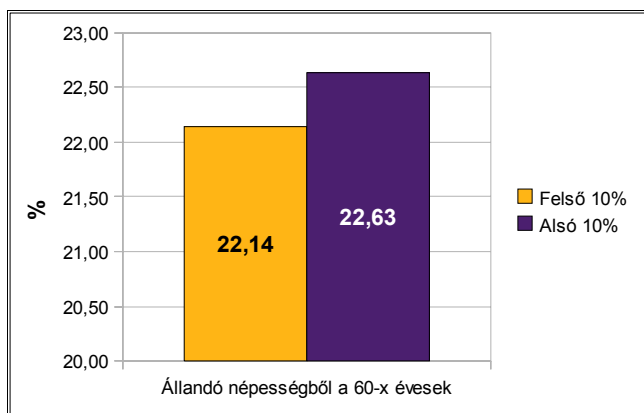
4. ábra

Az átlagos népsűrűség alakulása a Dél-Dunántúli régió legfejlettebb és legfejletlenebb településein

5. ábra

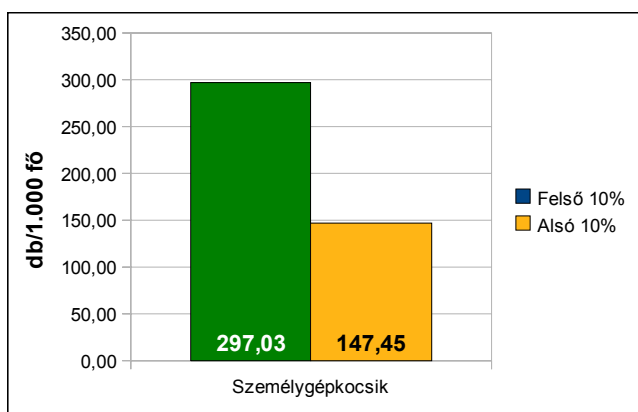
Az idősek aránya a legfejlettebb és legfejletlenebb 65 településen a régióban

Az ezer főre jutó személygépkocsik számát ábrázolja a 6. ábra, melyen jól látszik a fejlett és fejletlen települések közötti eltérés. A személygépkocsik száma jól reprezentálja a település és lakóinak gazdaság-fejlettségi helyzetét. A fejlettebb településeken jellemzően magasabb a személygépkocsik számának ezer főre vetített értéke. A legfejletlenebb 65 településen a vizsgált évek átlagában kevesebb, mint a fele személyautó jut ezer főre, a legfejlettebb 65 településhez viszonyítva. A gépkocsik magas fenntartási költségeit csak a jobb módú polgárok engedhetik meg maguknak, így megfelelően szemlélteti a település lakóinak gazdasági helyzetét.

6. ábra

Az ezer főre jutó személygépkocsik számának alakulása a Dél-Dunántúli régió legfejlettebb és legfejletlenebb településein

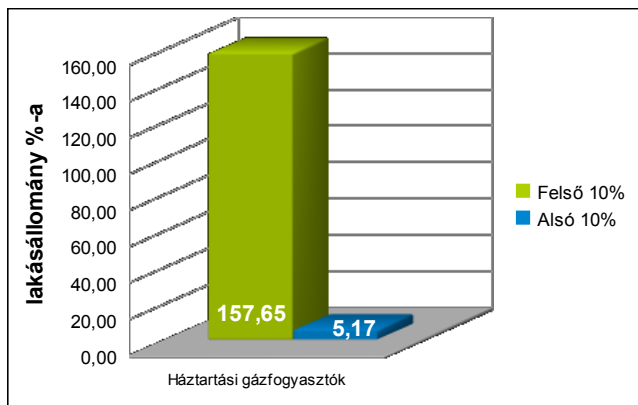
Sokat hallhatunk a közmű szolgáltatások díjainak emelkedéséről, mely a háztartások kiadásainak jelentős részét képezik – így egyre jobban megterheli a háztartások költségvetését – így megvizsgáltam néhány, a fejlettséget szintén jól mutató közműmutatót. Ilyen mutató többek között a 7. ábrán bemutatott háztartási gázfogyasztók száma, mely a legfejlettebb és legfejletlenebb 65-65 településen azon háztartások átlagos arányát mutatja a lakásállomány százalékában, melyek rendelkeznek vezetékes földgázszolgáltatással.

A háztartási gázfogyasztók arányánál szemléletesebb a közmű-ollónak nevezett mutató, mely az egy kilométernyi ivóvízvezeték-hálózatra jutó szennyvízcsatorna-hálózat hosszát jelenti. Mivel az ivóvízvezeték-hálózat, a kiépítéséhez szükséges vékony keresztmetszetű csövekből kifolyólag relatív olcsón megvalósítható. Így manapság szinte minden lakóingatlan rendelkezik vezetékes ivóvízvezeték-rákötéssel. Ezzel ellentétben a sokkal nagyobb keresztmetszetű és ebből kifolyólag jóval drágábban megépíthető szennyvízcsatorna-hálózat csak a fejlettebb és gazdagabb települések kiváltsága.

Jól látható a 8. ábrán, hogy a legfejlettebb 65 település esetében átlagosan majdnem 0,7 kilométer szennyvízcsatorna-hálózat jut egy kilométernyi ivóvízvezeték-hálózatra. A fejletlen települések esetén alig 30 méter szennyvízcsatorna-hálózat jut egy kilométer ivóvízvezeték-hálózatra. Az eredeti adatokat ismerve elmondható, hogy mindössze hat településen van kiépített szennyvízcsatorna-hálózat az alsó decilisbe tartozó települések között.

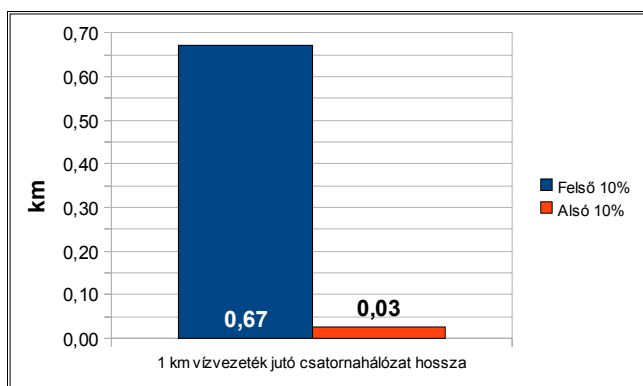
7. ábra

A háztartási gázfogyasztók számának alakulása a Dél-Dunántúli régió fejlett és fejletlen településein

8. ábra

A közmű-olló alakulása a Dél-Dunántúli régió fejlett és fejletlen településein

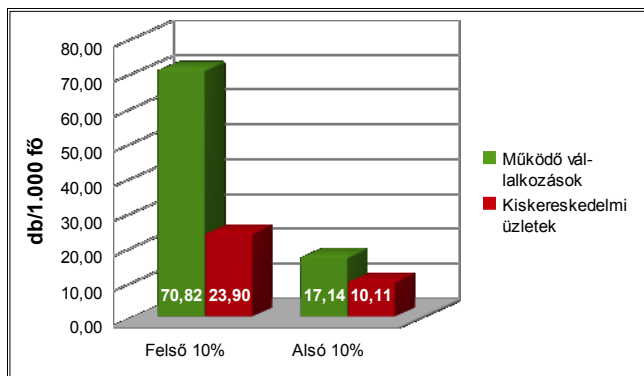

Az előzőekben bemutatott gazdasági és társadalmi mutatók ugyan jól szemléltetik a különbséget fejlett és fejletlen település között, illetve fontos szerepet játszanak a komplex fejlettség meghatározásában. Azonban a legfontosabb gazdaság-fejlettségi mérőszám az ezer főre vetített működő vállalkozások száma, illetve ezzel összhangban a szintén ezer főre vetített kiskereskedelmi üzletek száma. Ez a két mutató látható a 9. ábrán. Látható, hogy a fejlett településeken több mint négyszer több, működő vállalkozás – hozzávetőlegesen hetven – jut ezer főre, mint a fejletlen településeken.

Működő vállalkozásnak tekintjük azokat a vállalkozásokat, melyeknek az év folyamán volt árbevételük, vagy legalább egy fő foglalkoztatottjuk. Ezek teremtenek munkahelyet és termelik meg a tevékenységük során a GDP-t az adott településen, ezáltal meghatározva a működésük helyszínéeként szolgáló település komplex gazdasági fejlettségét.

9. ábra

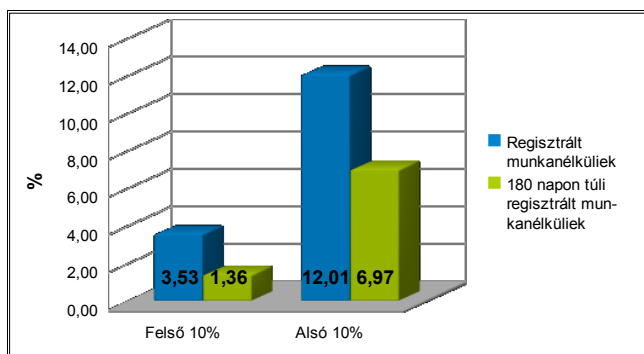
Az ezer főre jutó működő vállalkozások és kiskereskedelmi üzletek számának alakulása a régió fejlett és fejletlen településein

A működő vállalkozások számának alakulásával szorosan összefügg – és fordítottan arányos – a 10. ábrán megvizsgált két foglalkoztatási mutató: a regisztrált munkanélküliek és a 180 napon túli (tartósan) munkanélküliek arányának alakulása is. Lévén a vállalkozások biztosítanak munkahelyeket a településeken, így várható, hogy a fejlettebb településeket jellemző, magasabb ezer főre jutó működő vállalkozások száma alacsonyabb munkanélküliséget és tartós munkanélküliséget fog eredményezni.

10. ábra

Munkanélküliségi arányok alakulása a Dél-Dunántúli régió legfejlettebb és legfejletlenebb településein

Jól látható a fenti grafikonon, hogy a legfejletlenebb tizedbe tartozó településeken a munkanélküliségi ráta 3,5-szer magasabb, mint a fejlett településeken. A tartós munkanélküliségi rátát megvizsgálva még aggasztóbb eredményt találhatunk. A régió két – fejlettségi szempontból – szélsőséges 10%-nyi települése között több mint ötszörös a különbség. Ezek a magas munkanélküliségi mutatók nagyon jól szemléltetik a gazdaságbeli fejlettségi különbségeket és a leszakadás egyik legfontosabb okát is.

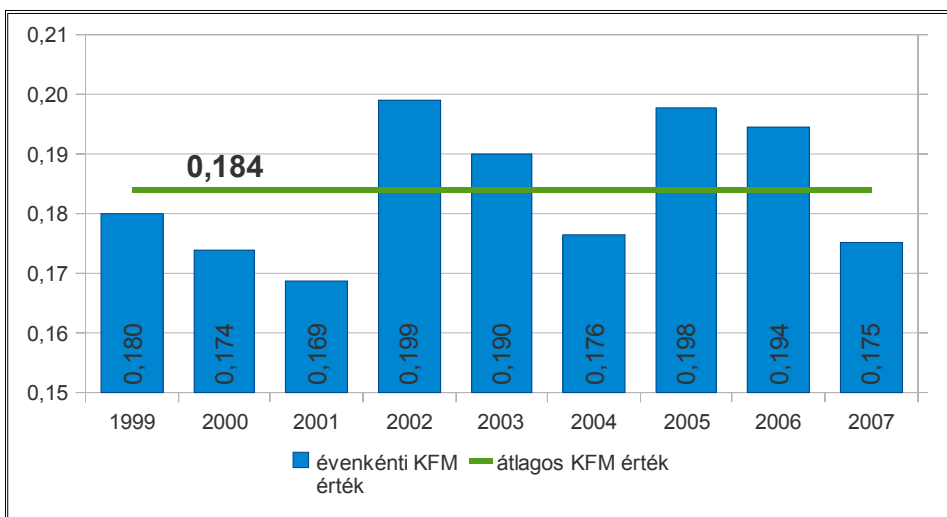
KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A Dél-Dunántúli régió településeinek 1999–2007 közötti komplex gazdasági fejlettségének elemzése alapján elmondható, hogy a kilenc vizsgált év tekintetében ugyan emelkedett a települések átlagos fejlettsége, ahogyan az a 11. ábrán látható. Ugyanakkor ez a komplex gazdasági növekedés nagyon kismértékű volt és a fejlődés üteme sem folyamatos.

Az elemzések során egyértelművé vált számomra, hogy a komplex fejlettségi mutató szerint csökkenő sorrendbe állított 65 település felső és alsó tíz százalékába tartozó települések között ugyan volt változás a rangsorok tekintetében, de egyetlen település sem esett ki a legfejlettebb 65 vagy ugrott ki a legelmaradottabb 65 közül a vizsgált évek tekintetében.

11. ábra

A komplex fejlettségi mutató alakulása a Dél-Dunántúli régióban 1999–2007 között

A fejlett települések elsősorban földrajzi elhelyezkedésüknek köszönhetik a fejlettségüket. A 2. mellékletben felsorol települések neveit megvizsgálva, látható, hogy jelentős részük Balaton-parti település, kistérségi- illetve régió központ vagy megyeszékhely. Mindössze elvétve találunk a települések között olyat, amely nem rendelkezik városi ranggal.

A közigazgatási és politikai funkciók csoportosítása ezeken a településeken együtt jártak azok erőteljes gazdasági fejlődésével is. A Balaton-parti települések kiugróan magas fejlettségi mutató a turizmus eredménye. Ugyan a térség idegenforgalma erősen szezonális. A turisztikai forgalom, jelentős része leginkább csak a nyári hónapokra koncentrálódik, de ez az erőteljes idegenforgalmi érdeklődés nagyon fellendíti az adott települések gazdaságát.

A fejlett településekkel ellentétben az alsó tízedbe tartozó 65 település szinte kivétel nélkül község, jellemzően ötszáz főnél kisebb lakossággal. Ezek a települések többnyire zsákfalvak és java részük nagyon messze van a legközelebbi várostól, ahol a

hivatalos ügyeiket intézhetik a lakók. Ezt tovább nehezíti a közösségi közlekedés romló helyzete – főként a vasúti szárnyvonalak felszámolása – valamint a települési postahivatalok bezárása. Korábban a postahivatalok nagyon fontos szerepet játszottak a kistelepüléseken élők életében, amit a mobil-postának nevezett szolgáltatás nem tud betölteni. További komoly problémát jelent az eleve alacsony népességű településeken az idős korosztály magas aránya, valamint a nagyon magas munkanélküliség, mely szintén magas tartós munkanélküliséggel párosul.

A működő vállalkozások száma nagyon alacsony ezeken a településeken, így nagyon kicsit esélyt látok arra, hogy az Európai Unió támogatások megfelelően hasznosuljanak és hozzájáruljanak a települések komplex gazdasági fejlődéséhez.

Véleményem szerint a 2004. május elsejei Európai Unió csatlakozásunk óta elérhető és felhasznált hatalmas mennyiségű támogatás nem hasznosult megfelelően a régióban. Bár a támogatásokat az uniós normák és a magyarországi szabályok alapján is, a hátrányos helyzetű és alacsony fejlettségű településekre, kistérségekre koncentrálták, azok helyzetüknél fogva képtelenek voltak megfelelő hatékonysággal hasznosítani az uniós és állami forrásokat. Ezeket a támogatásokat többnyire inkább állapotfenntartásra és az aktuális, rövid távú problémák megoldására használták fel, nem jöttek létre a gazdasági fejlődést ösztönző új beruházások. A fejletlen települések közvetlen gazdasági fejlesztése nagyon költséges és hosszú ideig eltartó folyamat.

A fejlett településeken ezzel ellentétben a támogatások hatékonyan hasznosultak, sok új munkahelyet teremtve, hosszú távú gazdasági stabilitást és fejlődést előidézve. Megfigyelve a legfejlettebb 10%-nyi települést és azok közvetlen környezetét, elmondható, hogy a központi település körül fekvő, korábban nagyon fejletlen települések erőteljes fejlődésnek indultak.

Ezt figyelembe véve hasznosnak tartanám a területfejlesztési támogatások elosztásának újra gondolását. Véleményem szerint a fejlettebb és a területfejlesztési támogatásokat hatékonyabban felhasználó településekre kellene koncentrálni a forrásokat. Ezeken a településeken sokkal alacsonyabb határköltséggel és ráfordítással lehet új munkahelyeket teremteni. Hosszú távon ezek az új munkahelyek, illetve a gazdasági fejlődés húzza magával a környező települések fejlettségét is. Úgy képzelem ezt el, mint amikor a lepedőt egy pontjánál fogva emelni kezdjük. Nem csak a megfogott része emelkedik a lepedőnek, hanem a környezete is.

Irodalom

- Marton, I. (2006):** Települések fejlettségének komplex statisztikai elemzése a Balaton régió példáján In: Területi Statisztika. 9. (46.) évf. 3. sz. 255-263. p.
- Molnár T. (2001):** Társadalmi gazdasági struktúrák regionális jellemzői a Nyugat-Dunántúlon. PhD-értekezés. Kézirat. Keszthely.

A települések fejlettségének alakulása a Dél-Dunántúli Régióban*

Összefoglalás

A fejlettség fontos elméleti és gyakorlati tényező, szintjének meghatározása döntően attól függ, hogy milyen tényezők mentén próbáljuk megragadni annak lényegét. A legtöbb megközelítés szerint egyetlen jelzőszámmal nem leírható, többdimenziós és többmutatós fogalom. Az is bizonyított, hogy minél inkább a kis egységek (kistérségek, települések) oldaláról vizsgáljuk a fejlettségbeli különbségeket a nagy egységekkel (ország, régió) szemben, annál inkább érzékelhető, hogy a különbségek sokkal karakteresebben jelentkeznek a differenciáltságban. A fejlettség mérése azonban ezeken a szinteken a GDP-vel már nem lehetséges, ezért olyan mutatót kell alkalmazni, amely hűen tükrözi azt. Erre alkalmas az egy főre jutó SZJA értéke, hiszen a GDP jövedelemoldali számítása ugyanazt az eredményt adja, mint a termelési vagy a felhasználási oldal. A fejlettséget ilyen módon meghatározva a települések között mindkét vizsgált évben (1993 és 2008) nagy különbségeket találunk. A régióban településszinten már a rendszerváltást követő években is jelentős különbségek voltak a lakosság jövedelmi pozícióiban. Ezt mutatják a területi polarizáltságot kifejező mutatók és a relatív szórás értéke is, valamint az eloszlást mérő Hoover-index is magas koncentrálttságot jelez. Az egy főre jutó SZJA és a települések lakónépességgel kifejezett nagysága között csak laza összefüggést találtunk. Az időszak végére tovább nőttek a már meglévő különbségek, amit az mutat, hogy minden számított mutató magasabb volt, mint 1993-ban.

(Kulcsszavak: Dél-dunántúli régió, fejlettség, egy főre jutó SZJA, növekvő különbségek)

Bevezetés

A fejlettség és annak mérése nagyon fontos elméleti és gyakorlati tényező, mind az átlagpolgárok, mind a kutatók, mind pedig a döntéshozók számára. A fejlettség szintjének meghatározása döntően függ attól, hogy milyen tényezők mentén próbáljuk megragadni annak lényegét. Egyes megközelítések szerint a fejlettséget nem lehet csupán egyetlen dimenzióval leírni, vagyis egy ország, egy térség, régió vagy éppen település fejlettsége egyetlen jelzőszámmal nem leírható, az többdimenziós és többmutatós fogalom (Nemes-Nagy, 1995). Ezen gondolatmenet arra alapoz, hogy a fejlettségnek számos tényezője van, amelyek egymással nem helyettesíthetők még akkor sem, ha ezek között mérhető összefüggést tudunk kimutatni.

Ilyen tényezők például a humán tőke fejlettsége, az iskolázottság, a gazdaság teljesítménye, a településszerkezet vagy egyes intézmények megléte vagy hiánya, a közlekedési infrastruktúra, de a környezet állapota is. Nehezíti a helyzetet a különböző változók megítélésének fontossága, a köztük való súlyozás szükségessége, illetve lehetősége, a szubjektív elemek megjelenése (Barna, 2007). Mindezek, egy időben is változó társadalomban jelentkeznek megnehezítve a fejlettség értelmezését és mérését.

A fejlettség többdimenziós értelmezése során sokszor találja szembe magát a kutató a különböző változók dimenzióbeli és nagyságrendbeli különbözőségével, ami az összehasonlíthatóságot nagyban nehezíti.

A sokdimenziós jelleg az egyik magyarázata annak, hogy a területi kutatásokban divatos eszközzé váltak a bonyolult matematikai-statisztikai módszerek, mint a klaszter vagy faktor-analízis.

* A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült

A klaszter-analízis a változók alapján csoportosítja a megfigyeléseket a gyakrabban használt R-típusú klaszterezés során (*Sajtos és Mitev, 2007*). A módszer előnye, hogy még akár a hierarchikus klaszterezés esetén is lehetőség nyílik az adatok standardizálására, a K-közép módszer pedig automatikusan el is végzi azt. A klaszterezés során a „hasnoló” megfigyelések – például a fejlettség szempontjából azonosnak tekinthető települések – egy-egy csoportba kerülnek, azok jellemzése a tipikus tulajdonságaik alapján elvégezhető, mintegy általánosítás végezhető.

A faktoranalízis alkalmazási lehetősége sokrétű. Leggyakrabban a változók számának csökkentésére irányuló, többváltozós, struktúra feltáró statisztikai módszer. Azonban lehet más (pl. többváltozós regresszió-analízis, klaszter-analízis, stb.) módszerek kiinduló pontja is, illetve az úgynevezett „helyettesítő változó” módszert alkalmazva a faktorok egyetlen változóval való „megjelenítése”, helyettesítése is. Ennek előnye az, hogy egyszerűbbé teszi a számításokat és az eredmények értékelését.

Mindkét sokváltozós módszer előnye, hogy jól használható nagy adatbázisokon és feltárja az azokban jelentkező struktúrákat, viszont csak értő alkalmazás és meghatározott matematikai feltételek mellett alkalmas arra, hogy viszonylag egyszerűen mérhetővé tegye az összetett jelenségeket. A többváltozós eljárások valóban rendkívül értékes elemzési eszközt adnak a kutatók kezébe, de még a legkörülményesebb használatuk esetén is nehézséget okozhat az értelmezésük. Elég csak arra gondolnunk, hogy a statisztikai szoftver „bármilyen” adatbázisból képez klasztereket és faktorokat, függetlenül attól, hogy azok szerepeltetése szakmailag megalapozott-e vagy sem, illetve az eredmények interpretálása is a felhasználó felelősségére van bízva.

A fentiekben részletezett okok miatt olyan mutató használata indokolt, amely a regionális fejlettség jellemzésére valamely közvetlenül mérhető, számba vehető, lehetőleg hétköznapi mértékegységgel bíró, jelzőszámot használ. Ezek közül – számos negatívuma ellenére – a legelterjedtebb a GDP illetve annak egy lakosra vetített értéke. A legnagyobb előnye talán az, hogy pénzegységben (nemzeti valutában) méri a vizsgált területi egység fejlettségét (*Nemes-Nagy, 1995*).

A GDP alapvető indikátora a regionális fejlettségnek és a fejlődésnek, valamint a regionális fejlesztési akciók hatásait is mutatja. A regionális politikában kulcsfontosságú szerepre azáltal tett szert, hogy az EU szintjén a regionális támogatási rendszerben, a közösségi regionális fejlesztési alapok szétosztása során meghatározó mutatószámként használják. Az EU regionális fejlesztési, támogatási rendszerében a közösségi, átlagos, egy lakosra jutó GDP 75%-os értéke az a szint, ami alatt egy régió (NUTS II. szint) elmaradott, ezek az úgynevezett konvergencia régiók.

A területi elemzések tekintetében azonban ennek a mutatóknak is vannak korlátai. A GDP regionális (területi) nagyságának meghatározása számos megválaszolandó kérdést vet fel. (*Fischer, 1964*). Egyértelműen kijelenthető, hogy viszonylag megbízható regionális GDP csak bizonyos becslési eljárások alkalmazásával és csak nagy területegységekre határozható meg (*Baiggori, 1994*). Mint a neve is mutatja, hazai (tehát országos szintű) elemzésekre ad lehetőséget, illetve regionális és megyei szintig vannak megfigyelések. A területi számbavételkor a "belföldnek" egy-egy térség, régió területe felel meg. A területi GDP-re esetenként külön fogalmat is használnak, megjelölve a sajátos számbavételi szempontot. Ez a megnevezés a Gross Regional Product (GRP), a regionális hozzáadott érték. Ma abszolút többségben vannak azok az országok, ahol nincs területi GDP számbavétel, illetve nincsenek ilyen tartalmú hivatalos publikációk. Sok országban egyáltalában nincsenek használható területi gazdasági jelzőszámok, máshol pedig nem ez a kiemelt mutatószám.

Ma már egyre elfogadottabb az a tény, hogy a régiókon és a megyéken belül is hatalmas fejlettségbeli differenciák alakulhatnak ki (*Molnár, 2001*). Ebből következően

valószínűsíthető, hogy igazán árnyalt képet csak a településszintű (LAU 2) elemzések mutatnak. A GDP-t ezen a szinten már nem számolják, csak becslések lehetségesek, ami egyúttal az alkalmazhatósági korlátját is jelenti. Mivel azonban a fejlettség a legelfogadottabb és a leghasználtabb mutatója a GDP, olyan megoldást kell találni, ami az előnyei megtartása mellett településszinten is alkalmazható.

Véleményünk szerint jó lehetőség kihasználni a GDP-nek azt a tulajdonságát, hogy három oldalról is számszerűsíthető, úgymint a termelési, felhasználási, és jövedelmi oldalról. Mindhárom megközelítésben ugyanazt az eredményt kapjuk. A jövedelemoldali GDP számítás tehát ugyanazt a végeredményt adja, mintha azt a termelési vagy a végső felhasználási oldaláról közelítenénk meg.

Az előzőekből következően az adóköteles jövedelmek mértéke, illetve a befizetett SZJA tömege és egy főre jutó értéke kapcsolatban van a GDP mértékével. Ez statisztikailag is kimutatható, szignifikáns szoros és pozitív összefüggést jelent. A Pearson-féle korrelációs együttható 0,9 feletti értéket mutat, 5% alatti szignifikancia szint mellett.

Így – a rendelkezésre álló adatok alapján – akár településszinten is jól becsülhető a fejlettség egy – a GDP-vel rokon – mutatóval, ezért a települések gazdasági fejlettségének számszerűsítésekor ezt az elvet alkalmazzuk.

A Dél-Dunántúli régió jellemzése

Az ország 3. legnagyobb területű (14 169 km²) régiója, ahol a legkevesebb a lakónépesség (980 000 fő). A Dél-dunántúli régió Baranya, Somogy és Tolna megyéket foglalja magába. Délnyugaton a térség Horvátországgal határos, míg északi irányban a Közép-Dunántúli régió, keletről a Dél-Alföld, északnyugatról a Nyugat-Dunántúl határolja. Területének nagyságát tekintve közepes méretű régiónak számít, ahogyan az az 1. ábrán is látható, az ország területének mintegy 15%-át elfoglalva. Településeinek háromnegyede 1 000 fő alatti, tehát aprófalvas térségnek számít, mely rendkívül jellemző főleg Baranya és Somogy megyékben.

1. ábra

Magyarország NUTS II szintű régiói

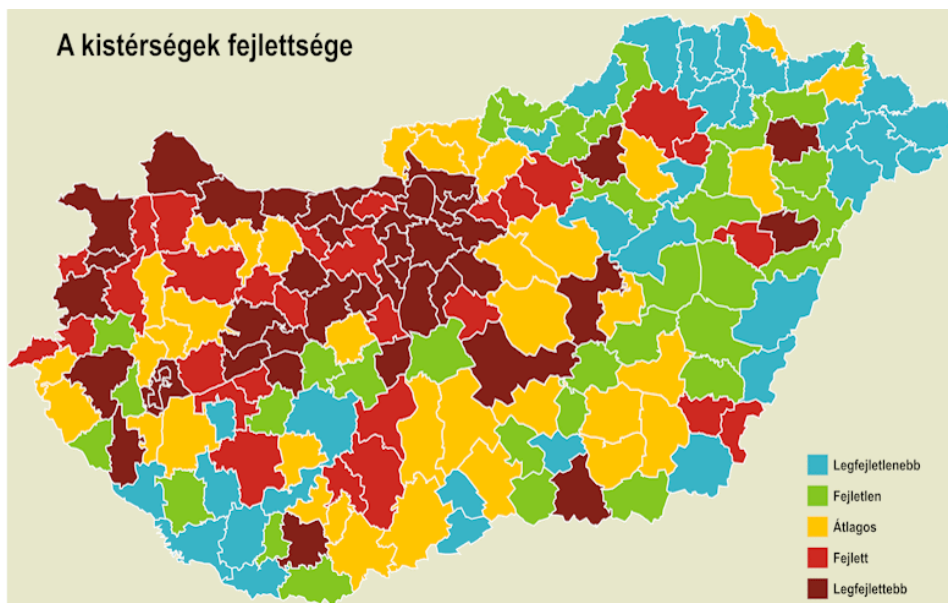

Forrás: Dél-Dunántúli RFT honlapja

A régió az országos fejlettségi rangsorban több megközelítést is figyelembe véve a harmadik, illetve a negyedik helyen áll. A 2. ábrán jól látható, hogy kistérségei közül nyolc található a legfejletlenebb és csak kettő a legfejlettebb magyarországi kistérségek között.

2. ábra

A magyarországi kistérségek fejlettségének alakulása, 2009.

Forrás: KSH; www.ksh.hu

A régió népessége

A települések száma Magyarországon 3 152, melyből a Dél-Dunántúli régió 655 településsel képviseli Baranya, Somogy és Tolna megyéket. A magyar településrendszer sajátos elemei - az országos szinten, a településállomány közel egyharmadát kitevő törpefalvak - a régióban még nagyobb arányban vannak jelen, mint más régiókban. Az 500 főnél kevesebb lakossal bíró települések aránya az országos átlag felett van. Nincs ez másképpen a 200 léleknél kevesebbet számláló falvak esetében sem. Míg országos szinten a településállomány 10%-át teszik ki, addig a Dél-Dunántúlon ez az arány 14%. A dél-dunántúli települések 76%-ában (országosan 55%) a népesség száma nem érte el az 1 000 főt, ezen belül 52%-ukban (országosan 33%) az 500 főt sem.

A törpe- és aprófalvak jelenléte Nyugat- és Dél-Dunántúli, valamint az Észak-Magyarország településsűrűségét jóval az országos átlag fölé emelik. Városállományát tekintve megállapítható, hogy a nagy múltú, történelmi urbánus centrumok mellett igen sok az utóbbi évtizedben nagyközségből várossá lett település. A régió új városai elsősorban Baranya agrár- és idegenforgalmi szerepkörében megerősödött települései (pl. Sásd, Bóly, Villány, Harkány), de az egykori járásközpontok, valamint a térségi funkciókat is felvállaló községek szintén szép számmal jutottak városi címhez (Pécsvárad, Sellye, Szentlőrinc, Nagybjajom). A régió három megyéje 40 várossal

képviselteti magát a 256 elemet számláló magyar városállományból, így urbanizáltság szintje az országos átlag alatt van.

A KSH kimutatásai szerint a régió jelenlegi népesedési helyzetének fő jellemzői az alacsony születésszám (8,8 ezrelék) és a magas halandóság (13,7 ezrelék). A házasságkötések 1000 lakosra jutó száma alacsonyabb az országos átlagnál (3,3), míg az elvándorlás szintén 1000 főre vetített értéke viszonylag magas (3,0) azt jelenti, hogy a régió lakossága évről-évre jobban csökken, mint az országos átlag. A legutóbbi adat szerint, a vándorlási különbözetet is figyelembe véve, 4 996 fővel csökkent.

A természetes fogyás mellett az elvándorlás is jelentősen csökkenti a népességszámot. A népességvándorlás méreteit és irányát elsősorban gazdasági és társadalmi tényezők határozzák meg. A lakosság elvándorlásának fő oka korábban egyértelműen az ipar volt, napjainkban az infrastruktúra és a kedvezőbb életkörülmények közé kerülés. A régióban már közel három évtizede jelentkezik a vándorlási különbözet negatív egyenlege.

Gazdasági aktivitás

A gazdasági aktivitás az országos tendenciákkal összhangban csökkent. 1996-ban a Dél-Dunántúl népességének egyharmada folytatott aktív kereső tevékenységet, ez az országban élő aktív keresők 9%-át jelentette. Jelenleg a régióknak aktivitási rátája 1,5%-kal marad el az országos mutatótól.

A gazdasági aktivitás Tolna megyében a regionális átlagot mintegy 2%-os értékkel meghaladja. Az 1 000 főre jutó adózók száma 416, ami országos viszonylatban közepes értéket jelent. A működő vállalkozások száma és a térségbe irányuló külföldi tőke mértéke alacsony. A foglalkoztatottak száma a Dél-Dunántúlon drámai mértékben csökkent (közel 30%-kal) a legutóbbi évtizedben.

A foglalkozási szerkezet nagyjából megfelel az országos viszonyoknak, az ettől való eltérést a helyi adottságok magyarázzák. Az aktív keresők 8,2%-a a mezőgazdaságban, 32,7%-a az iparban és 59,2%-a a szolgáltatásban dolgozik, míg ezen mutatók országosan 8,27 és 65%-os értéket mutatnak. A munkanélküliek aránya meghaladja az országos átlagot, melynek oka elsősorban a piacvesztés és a racionalizáció következtében beálló ipari foglalkoztatás tartós csökkenésében (bányászat, könnyűipar, élelmiszeripar) keresendő. A legnagyobb leépítést a bányászatban regisztrálhatjuk (92,8%). Mára az egykor tízezreket foglalkoztató mecseki feketeszén és uránérc kitermelése gyakorlatilag teljesen megszűnt.

A régió mezőgazdasága jó természeti feltételekkel, alapvetően mezőgazdasági jellegű adottságokkal rendelkezik, ugyanakkor az ebben a szektorban dolgozók aránya jelentősen meghaladja a szektor részesedését a Dél-Dunántúlon előállított bruttó hozzáadott értékéből, tehát a hatékonyság további növelése szükséges a mezőgazdaságon belül. Bár az agráriumban foglalkoztatottak száma a vizsgált időszakban felére csökkent a régióban, az ágazatban jelenleg dolgozók aránya a foglalkoztatottakhoz képest az országos átlagot kétszeresen haladja meg.

A régió három megyéje közül Tolna megye lakossága él legnagyobb arányban a mezőgazdaságból (16%), míg Baranya megyében ez az arány alig valamivel több 10%-nál. A mezőgazdaság régióinkban az országos átlagot meghaladó mértékben nyújt munkalehetőséget, míg a Dél-Dunántúlon az alkalmazásban állók 14,0%-át, addig az ország egészét tekintve csak a 7,5%-át köti le.

A munkanélküli ráta meghaladja az országos átlagot, aránya eléri a 7%-ot. A legnagyobb problémát a fiatal pályakezdekők és tartós munkanélküliek számának

növekedése jelenti. A munkanélküliek közel felét a tartós munkanélküliek teszik ki, többségük ma már kevésbé alkalmazható, többnyire piacképtelen képzettséggel rendelkezik, így viszonylag szerény az esély e mutató szignifikáns javulására.

A tartós munkanélküliség jellemzően alacsonyabb, mint az országos átlag. Területileg a régió országhatár menti és relatív elzárt térségeihez kötődik, továbbá szoros összefüggésben van az e területeken élő népesség képzettségi fokával és a települések közlekedési peremhelyzetével.

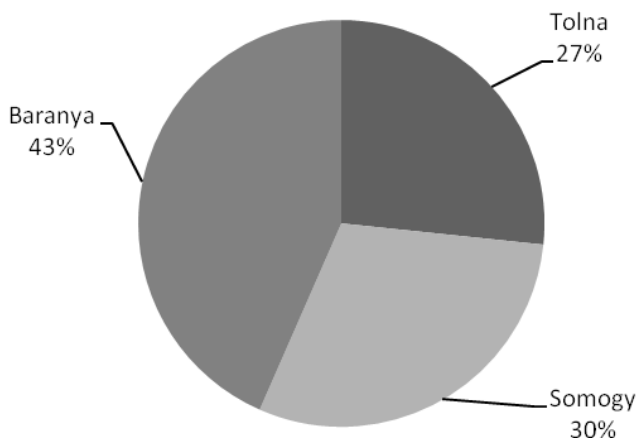
A régió településeinek fejlettségi különbségei

Az előzőekben kifejtett indokok alapján a fejlettség mérésének általános értékmérője abszolút értelemben és az egy főre jutó értéke alapján is a GDP,. Azonban csak országos és régiós (esetleg megyei) szinten rendelkezünk GDP adatokkal, így a mélyebb elemzéseket igénylő kistérségi (LAU 1.), illetve településszintű (LAU 2.) szinten már legfeljebb csak becsülni lehet a fejlettségi szintet. Így jelen tanulmányunkban – az előzőekben ismertetett szempontok mentén - az egy főre jutó SZJA értékének számszerűsítése révén elemezzük a Dél-Dunántúli régió településeinek fejlettségét. Az elemzéshez viszonylag hosszú idősor adatait bocsátották rendelkezésünkre, a kezdeti időszak (1993) és az idősor legfrissebb évének (2008) adataiból számítottuk a területi elemzési módszertanban gyakran használt mutatókat, majd az így kapott eredmények alapján összehasonlítottuk a két időszak között tapasztalható különbségeket, illetve elemeztük a változásokat.

Az 1993-as évben a Dél-Dunántúli régióban az összes befizetett SZJA közel 20 milliárd forint (egészen pontosan 19 642 991 935 Ft) volt. A megyéket tekintve ebből Baranya 43,4%-kal, Somogy nem egészen 30%-kal, míg Tolna közel 27%-kal részesedett, melyet a 3. ábra szemléltet.

3. ábra

A Dél-dunántúli régió megyéinek megoszlása a befizetett SZJA alapján 1993-ban

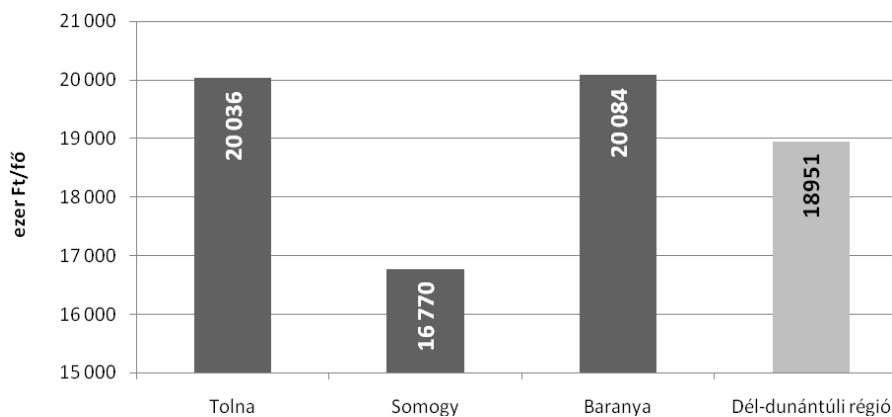
Forrás: APEH adatai alapján

Az egy főre jutó SZJA befizetések alapján is Baranya megye áll az első helyen, kicsivel több, mint 20.000 Ft-tal. Még a Tolna megyei egy főre jutó adóbevétel is emeli a régiós

átlagot (ami közel 19.000. Ft) nagyon megközelítve a Baranya megyei értéket. A régió sereghajtója Somogy megye, ahol az egy főre jutó adóbevétel még a 17.000 Ft-ot sem éri el, ahogyan az jól látható a 4. ábrán.

4. ábra

Az egy főre jutó SZJA befizetések a Dél-dunántúli régió megyéiben 1993-ban

Forrás: APEH adatai alapján

A régió átlagos értéke mögött a települések szintjén természetesen jóval nagyobb differenciák találhatók. Ezeket a területi elemzésekben használatos fontosabb mérőszámokkal számszerűsítettük.

1993-ban a legszegényebb település Alsószentmárton volt, az egy főre jutó adóbevétel alig haladta meg az ezer forintot (1.071 Ft/fő), míg a legmagasabb értékkel Paks büszkélkedhetett 48.476 Ft/fővel.

A *range-arány* mutató alapján hatalmas – 45-szörös – volt a különbség a két település között. A *terjedelem* is jól kifejezi a meglévő nagy differenciákat, hiszen a két település egy lakosra jutó jövedelme több mint 47 000 forinttal különbözött egymástól.

Természetesen ezeket a terjedelmi mutatókat annak figyelembe vételével kell kezelnünk, hogy a paksi atomerőmű jelenléte nem mellékes a maximális értéket adó tolnai város esetén. Abban az esetben, ha kiugró értéként kezeljük Paks település egy főre jutó SZJA értékét és kihagyjuk a további elemzésekből – ahogy ezt sok statisztikai elemzés kezdetén el is szoktak végezni – és a második legfejlettebb település (Szekszárd) adatát (35 571 Ft/fő) szerepeltetjük maximális értéként, akkor is jelentős különbséget találunk a fejlettségi településszintű vizsgálatokor. (Ekkor a *range-arány* mutató több mint 33-szoros értéket mutat, míg a *terjedelem* 34 500 Ft/fő volt).

Az első időszakban, 1993-ban a *Duál-mutató* (Éltető-Frigyes index) alapján végzett elemzések (az átlag feletti és átlag alatti értékek átlagának hányadosa) alapján ($D = 1,194$) azt láthatjuk, hogy a rendszerváltás utáni pár évben még nem voltak nagy szakadékok a különböző társadalmi csoportok között a jövedelmkülönbségek tekintetében. Az átlagos jövedelmi szintet el nem érő lakosság adóbefizetéseinek számtani közepe 16 770 Ft/fő, míg az átlag felettieké 20 036 Ft/fő volt.

A szórás jellegű mutatók közül csak a *variációs koefficiens* értékét közöljük (bár a többit is számszerűsítettük), hiszen ez a mutató már mértékegység és nagyságrend nélkül

mutatja a vizsgált adatsor differenciáltságát. Ennek értéke 27,3% volt 1993-ban, ami azt jelzi, hogy jövedelmi adatok egymástól és az átlagos értéktől is viszonylag nagy távolságban helyezkednek el átlagosan.

A jövedelmek eloszlásának, illetve az eloszlás egyenetlenségeinek kifejezésére több statisztikai módszer is ismert. Ezek közül a *Hoover-indexet* alkalmaztuk, amelyet a jövedelmek vizsgálatakor speciálisan Robin-Hood indexként használunk. Azt mutatja meg, hogy a jövedelmek hány százalékát kellene átcsoportosítani a települések között ahhoz, hogy az eloszlás egyenletes legyen, vagyis, hogy mindenki egyforma (méghozzá az átlagos) jövedelemmel rendelkezzen. Településszinten vizsgálva, 1993-ban ez az érték a Dél-Dunántúli régióban 20,36% volt. Tehát az összes régiós jövedelem hozzávetőleg egyötödét kellene átcsoportosítani ahhoz, hogy minden település azonos fejlettségűnek tekinthessünk.

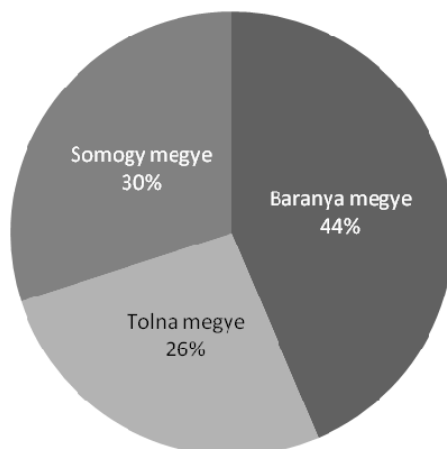
Azt valószínűsítettük, hogy a települések fejlettségét meghatározza annak lakónépességgel kifejezett nagysága. Ezért megvizsgáltuk a lakónépesség és az egy főre jutó SZJA közötti kapcsolatot. Mivel mindkét jelenség (változó) arányskálán mérhető, célszerűnek tartottuk a *Pearson-féle korrelációs együttható* alkalmazását. A mutató értéke 1993-ban csak gyenge közepes 0,215-es kapcsolatot mutatott ki a lakónépesség és az egy főre jutó SZJA alapján, értéke volt. Azonban le kell szögeznünk, hogy pozitív és szignifikáns kapcsolatról van szó ($\alpha < 1\%$), tehát minél nagyobb egy település lélekszáma, annál nagyobb az egy főre jutó befizetett személyi jövedelemadó is.

Megállapítható tehát, hogy a régióban településszinten már a rendszerváltást követő években is jelentős különbségek voltak a lakosság jövedelmi pozícióiban. Ezt mutatják a területi polarizáltságot kifejező mutatók és a relatív szórás értéke is. Az eloszlást mérő Hoover-index azt mutatja, hogy a jövedelmek eloszlása egyenetlen, viszonylag magas a koncentráltóság.

A 2008-as évben a befizetett összes SZJA több mint 120 milliárd forintot egészen pontosan 120 857 322 Ft tett ki. A megyék közötti megoszlásban, ebben az évben is Baranya megye járt elől a maga több mint 52 milliárd forintos befizetésével, ezt követte Somogy megye (több mint 36 milliárd forinttal), míg az 1993-as évhez hasonlóan itt is Tolna megye zárja a sort közel 32 milliárd forinttal. A megyék közötti SZJA befizetések arányait az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra

A Dél-dunántúli régió megyéinek megoszlása a befizetett SZJA alapján 2008-ban

Forrás: APEH adatok alapján

Az egy főre jutó SZJA befizetések régiós átlagát (123 ezer Ft/fő) Baranya megye értéke emeli meg, ez a megye áll az első helyen kevéssel több, mint 131 ezer Ft-tal lakosonként. A második helyezett Tolna megye csak nagyon kevéssel (200 Ft/fővel) marad el ettől az értéktől, míg Somogy megye a sereghajtó – az 1993-as évhez hasonlóan – kevesebb, mint 109 ezer Ft/fő értékkel, mely jól látható a 6. ábrán.

Az összehasonlíthatóság érdekében ugyanazokat a vizsgálatokat a vizsgált időszak utolsó évére is elvégeztük, természetesen felhasználva mindhárom mutatószám-csoportot.

2008-ban a legkevesebb egy főre jutó adóbevétel a Somogy megyei Pálmajor településről származott (2 204 Ft/fő), míg a leggazdagabb településnek ugyanúgy a Tolna megyei Paks bizonyult, - ahogy azt az 1993-as évben is megfigyelhettük – itt az egy főre jutó SZJA adóbevétel 303 182 Ft volt. Így a *range-arány* mutató 137,56, míg a *terjedelem* 300 978 Ft/fő volt.

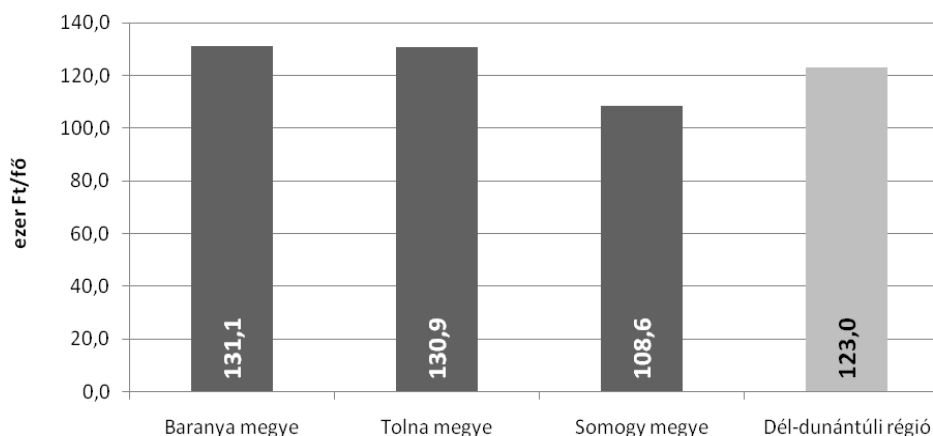
Duál-mutató is azt jelzi, hogy a régió belül a települések között nagy különbség található a fejlettség tekintetében, hiszen a mutató értéke 2,23. Ez határozott emelkedést jelent az 1993-as évhez képest, megállapítható, hogy az átlag feletti és alatti települések közti szakadék egyre mélyül.

A *Hoover-index* (itt Robin-Hood-index) 2008-ban is közel volt az 1993-as értékhez (19,52), ami jelzi, hogy a jövedelmek körülbelül egyötödét kéne újra elosztani ahhoz, hogy e tekintetben kiegyenlített legyen a dél-dunántúli régió településeinek fejlettsége.

A fenti mutatók jól jelzik azt a tendenciát, hogy a fejlettségbeli különbségek növekedtek a régió települései között, ezt mutatja a *variációs koefficiens* is, értéke 2008-ban 31 % volt, ami már egzaktan jelzi, hogy határozott elmozdulás mutatkozott a települési fejlettségi differenciájában. Ez az érték önmagában is egy szélsőséges adatsort jelez, hiszen értéke 30% felett van, és az 1993-as évhez képest – amikor 27 % volt – 4 százalékpontos emelkedést is mutat.

6. ábra

Az egy főre jutó SZJA befizetések a Dél-dunántúli régió megyéiben 2008-ban

Forrás: APEH adatok alapján

A *Pearson-féle korrelációs együttható* értéke 2008-ban már erősebb kapcsolatot mutatott a lakónépesség és az egy főre jutó SZJA alapján, mint 1993-ban, értéke 0,32 volt

($\alpha < 1\%$). Tehát, a régióban határozott tendencia bontakozott ki a tekintetben, hogy a nagyobb lakónépességű települések fejlettebbek voltak, amit bizonyít az egy főre jutó adóbevétel magasabb értéke.

A régióban a vizsgált időszak végére tovább nőttek a különbségek településszinten. Minden - a polarizáltságot, a szóródást és a koncentrációt - számszerűsítő mutató magasabb volt, mint 1993-ban. A lakónépesség és az egy főre jutó SZJA között számított korrelációs együttható is határozottabb összefüggést mutat, mint az időszak elején.

Irodalom

- Baigorri, A. 1994:** Regional accounts methods: GVA and GFCF by industry, EUROSTAT, Luxembourg (manuscript).
- Fischer, G. 1964:** Probleme regionaler Volkseinkommens- und Sozialproduktschätzungen, Polygraphischer Verlag AG, Zürich-St.Gallen.
- Dr. Molnárné Barna K. 2007:** Módszertani lehetőségek a magyarországi régiók versenyképességének mérésére, PhD értekezés, Kaposvár.
- Molnár T. 2001:** Társadalmi-gazdasági struktúrák regionális jellemzői a Nyugat-Dunántúlon, PhD értekezés, Keszthely.
- Nemes Nagy J. 1995:** A GDP regionális számbavétele, in: Probáld F. (szerk.): Pro Geographia Humana, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 99-118.
- Sajtos L., Mitev A. 2007:** SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv, Alinea Kiadó.
- Szűcs et al. 2002:** Alkalmazott Statisztika, Agroinform Kiadó, Budapest.
- http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,411890&_dad=portal&_schema=PORTAL
KSH honlapjai.

Horváth Zoltán

A zárt intenzív és a hagyományos fél-intenzív haltermelő rendszerek értéktermelő képességének összehasonlítása

Összefoglalás

Tanulmányunkban az intenzív recirkulációs rendszerek (RAS) értéktermelő képességét hasonlítottuk össze a halastavi termeléssel. Ennek oka, hogy a jelenlegi gazdasági, politikai és társadalmi környezetben a tógazdasági termelés egyre kisebb nyereségi rátával rendelkezik. A célunk érdekében tőkeköltségvetési módszerekkel és beruházás gazdaságossági kalkulációkkal dolgoztunk. Számításainkat elvégeztük a most megpályázható EHA beruházási támogatás igénybe vételével és a nélkül is. Mind a RAS telep, mind a tógazdaság esetében sikerült kimutatnunk a gazdaságos sorozatnagyság hatását. Intenzív rendszereknél a telepméret növelésével a gazdasági előny növekszik, bár csökkenő mértékben. A vizsgálataink eredménye szerint a támogatások hatására a termelés kisebb méretben is tud zajlani, tehát kisebb családi méretű beruházások is működőképeseek.

BEVEZETÉS

A jelenlegi gazdasági körülmények között a magyarországi élőhal termelés piaca méretét tekintve stagnál, vagy nagyon kis mértékben növekszik. Ezzel szemben a halfogyasztás mértéke folyamatosan nő, amit a különböző fagyasztott, feldolgozott félkész termékek forgalma eredményez. Ezt az ország import adatai is mutatják. További probléma a ponty mint fő termék alacsony ára is, mely ma ismét 1997-es árszínvonalon van, és ez a termelési költségek folyamatos növekedésével egyre kisebb nyereségi rátát eredményez.

Mindemellett, ha kitekintünk a világ akvakultúra ágazatára, akkor azt látjuk, hogy az dinamikusan fejlődik, legfőképpen az ázsiai régiókban. Ahhoz, hogy a magyar halgazdaság nemzetközileg versenyképes maradjon a jövőben, elengedhetetlen a termelés hatékonyságának technológiai oldalról történő fejlesztése. Véleményünk szerint az egyik ilyen lehetséges fejlesztési vonal az intenzív recirkulációs rendszerek telepítése.

Tanulmányunk célja, hogy összehasonlítsuk a fent említett intenzív technológia értéktermelő képességét a tógazdasági termeléssel, úgy, hogy mind a két technológiáról és üzemgazdasági hátterükről átfogó képet nyújtsunk, és beruházás elemzési módszerekkel felmérjük, hogy melyik technológiát érdemes fejlesztés szempontjából megcélolni.

A téma szakirodalmának áttekintése

Mára kész tényé vált, hogy a természetes tenger- és édes vizek halászata nem fenntartható. A tengerek 28%-át túlhalásszák, 47 százalékuk közel áll a túlhalászott állapothoz, és körülbelül 25 százalékuk, ami nincs akkora halászati nyomás alatt, hogy a halállományuk összeomoljon (*Nagelkerke, 2008*). Ha ezzel szembeállítjuk azt a tényt, hogy az állati eredetű fehérjeellátás 15%-át a halhús fedezi a világon, akkor egyértelműen felmerül a kérdés, hogy ha a természetes forrásból nem tudjuk ellátni az igényeket, akkor honnan (*Horn, 2009*)?

Erre ad választ az akvakultúra, amelynek termelési volumene az 1970-es évektől majdnem tízszeresére növekedett. A fejlődést az is segíti, segítette, hogy ez alatt az idő

alatt maga a halfogyasztás is folyamatosan növekedett a fejlett országokban. (FAO 2008). Míg a természetes vízi halászat termelése 2002 és 2006 között 93 millió tonna körül alakult, addig a termelés az akvakultúra esetében 40,4 millió tonnáról 51 millió tonnára növekedett (FAO, 2008). Ez a fejlődés főként Ázsiában, Óceániában és Dél-Amerikában realizálódott, míg Észak-Amerika, és Európa termelésének növekedése lelassult, szinte leállt. Ehhez hozzá kell tennünk azonban, hogy a fejlődés akadályát nem a piac belső feltöltődése okozza, hanem az, hogy az unión kívülről olcsóbb vagy jobb, de mindenképp *versenyképesebb* termékek kerülnek be az országba (Váradi, 2009). Tehát a belső termelés növelése a versenyképességtől függ.

Magyarországon az akvakultúrák nettó haltermelés 22 532 tonna volt 2008-ban, amelynek 70%-a volt étkezési hal. Ebből az intenzív rendszerekben 2461 tonna halat termeltek, amelyből az étkezési hal 1952 tonna volt (Pintér, 2009).

Az eddig felsoroltak mellett meg kell említenünk, hogy Magyarország haltermék importja 2008-ban 20 694 tonna volt (Pintér, 2009), és elsősorban feldolgozott és fagyasztott termékekben testesült meg. Az összes hazai étkezési halkibocsátásnak ugyanakkor mindössze 30%-a kerül feldolgozásra (Hancz, 2007). Ezzel szemben az EU keretein belül a – jellemzően akvakultúrában termelt – halak 73%-át feldolgozták 2007-ben (Pintér, 2009). A különbség abból adódik, hogy a Magyarországon alkalmazott extenzív, fél-intenzív technológia a szezonális termeléssel nem képes a feldolgozókat olyan mértékben ellátni, mint a Nyugat-Európában alkalmazott intenzív technológiák.

Az extenzív és félintenzív termelést tovább nehezítik az egyre szigorúbb természetvédelmi törvények (Natura2000, WFD, Víz keretirány elv), és a vagyonvédelmi problémák (Váradi, 2009; Szűcs, 2006). A madárkár szintén egyre nagyobb probléma, ami már oda vezetett, hogy a 3 éves termelési ciklusban a megmaradási százalék 17–19% körül alakul (Horváth, 2009; Váradi, 2009).

Úgy gondoljuk, hogy a fenti (és további) problémák megoldására az egyik lehetséges fejlesztési irány a zárt intenzív recirkulációs rendszerek (a továbbiakban RAS – Recirculating Aquaculture Systems) alkalmazása, amely fejlesztések végrehajtására ráadásul a most adódó EHA pályázatokon keresztül nagyobb tőke is állhat a rendelkezésre.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Tanulmányunk alapvető módszerül a körtöltéses tógazdaság és az intenzív RAS technológiájú halgazdaság telepítésének beruházás-gazdaságossági összehasonlítását választottuk. Mindkét technológia esetében két változatot vizsgáltunk: beruházás támogatás nélkül, illetve EHA támogatás igénybevételével. A támogatás mértékét 40 százalékkal számoltuk. A technológián és a támogatás igénybevételén kívül modellünkben minden más (műszaki, biológiai és ökonómiai) paramétert adottnak vettünk. Ezek részletes ismertetésétől jelen tanulmányban eltekintünk.

Munkánk első lépése a minimális gazdaságos telepméret meghatározása volt, amit a fedezeti pont (pontosabban: kritikus termelési szint) számítás módszerével határoztunk meg. A telepméret mértékegységét az általunk meghatározott rendszeregység (RE) képezte, amely egy 40 m³-es előnevelő, és egy 60 m³-es kinevelő hasznos kapacitású részegységből áll.

A második lépésben a legkisebb, kritikus termelési szint feletti kapacitást biztosító telepméretre vonatkozóan pénzáramlási tervet készítettünk, amely segítségével mindkét technológia mindegyik változatát a nettó jelenérték (NPV), a jövedelmezőségi index (PI) és belső megtérülési ráta (IRR) alapján hasonlítottuk össze.

A rendszerek műszaki tervének elkészítéséhez, illetve a pénzáramok tervezéséhez szekunder (statisztikák, publikációk, technológiai tervek) és primer (árjábanlatok, mélyinterjúk) adatokat használtunk fel.

Az adatok rendezésére, és a számítások elvégzéséhez a Microsoft Excel 2003-as verzióját alkalmaztuk.

EREDMÉNY ÉS ÉRTÉKELÉS

A RAS rendszer legkisebb gazdaságos telepmérete fedezetipont-számításaink szerint támogatás nélkül 17, támogatással 6 RE. Kalkulációink szerint ezen intenzív telepméretekkel rendre egy 380, illetve egy 134 ha tőfelületű tógazdaság egyenértékű. A továbbiakban tehát ezekkel a rendszernagyságokkal számolunk.

A méretekhez kapcsolódó kezdő, illetve éves működési pénzáramot az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A kezdő, illetve éves működési pénzáram a különböző, azonos méretű technológiák esetén

Millió Ft	Támogatás nélkül		Támogatással	
	17 RE	380 ha tóg.	6 RE	134 ha tóg.
Beruházási költség	356,6	1192,2	85,3	268,2
Költség	153,3	151,6	56,7	58,1
Amortizáció	34,4	36,9	7,1	14,6
Bevétel	163,2	163,2	57,6	57,6
Számvetési Eredmény	9,9	11,6	0,9	-0,5
Cash-flow	44,3	48,5	8,0	14,0

Beruházási költségeket nézve egyértelműen az intenzív rendszernek vannak a kisebb értékei, ami a halastavak hektárra vonatkoztatott magas építési költségei miatt van, melybe a föld ára is beleszámít. Az intenzív rendszer beruházási költségébe is beleszámoltuk a földárat, de az töredéke az összes ráfordításnak. Az összes költség tekintetében az intenzív rendszerek és a tógazdaságok között már nincs ekkora eltérés.

A működési pénzáram jelenértékének kiszámításához 5 százalékos diszkontkamatlábát alkalmaztunk. A támogatás nélküli beruházások összehasonlítását a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat

Beruházás értékelő mutatók alakulása támogatás nélkül

r = 5 % RE = 17	RAS			Tógazdaság		
	NPV (millió Ft)	PI	IRR	NPV (millió Ft)	PI	IRR
35. év végén	368,9	2,0	12%	-398,1	0,67	2%
17. év végén	142,9	1,4	10%	-645,4	0,46	-4%
5. év végén	-164,8	0,5	-14%	-982,2	0,18	-
Megtérülési idő:	8,05	év		24,58	év	
Megtérülési idő (d)	10,56	év		78,07	év	

Az RAS beruházás megtérülése diszkontált pénzáramok esetén 10,56 év, míg a tógazdaság esetében 78,07 év. Ez annak köszönhető, hogy 17 RE méretű intenzív telep beruházási költsége 356,5 millió forint, ami 163,2 millió forintos bevételt eredményez, míg ahhoz, hogy ugyan ezt a bevételi szintet elérjük tógazdaság esetében 1192 millió forintos beruházást (380 ha tófelület) kell kiviteleznünk, ami egyértelmű, hogy lassabb megtérülést feltételez, a beruházás méretéből adódóan.

A profitabilitási index a tógazdaságnál a 35. év után sem lesz egynél nagyobb, míg az intenzív telep minden egységnyi beruházás költség után 0,4 forint nyereséget termelt már a 17. évben. Halastavi gazdaság esetében az NPV értéke a 35. évben sem váltott előjelet. Ebben az esetben a problémát a beruházási költség magas értéke okozza, hiszen ebben a méretben az intenzív telep számviteli eredménye 9,9 millió forint, míg a tógazdaságé 11,5 millió forint. Sajnos a fél intenzív tavi termelés esetében a belső megtérülési rátát nem lehetett kiszámolni a vizsgált 5. évre, és az RAS telep esetében is negatív előjelű az IRR értéke, ami azt jelenti, hogy egyik beruházási konstrukciót sem érdemes kivitelezni, ha a befektetők 5 éven belüli megtérülést várnak el.

Nézzük, mi a helyzet, ha a beruházások megvalósításához igénybe vesszük az EHA támogatást. Az ide vonatkozó adatokat a 3. táblázatban foglaltuk össze.

3. táblázat

Beruházás értékelő mutatók alakulása támogatással

r = 5 % RE = 6	RAS			Tógazdaság		
	NPV (millió Ft)	PI	IRR	NPV (millió Ft)	PI	IRR
35. év végén	39,2	1,46	8%	-38,4	0,86	4%
17. év végén	0,46	1,005	5%	-110	0,59	-1%
5. év végén	-52,3	0,38	-22%	-207,6	0,23	-
Megtérülési idő:	11,21	év		19,12	év	
Megtérülési idő (d)	16,86	év		63,9	év	

Az intenzív rendszer esetében kapott eredményeket összehasonlítva a 2. táblázatban kapott eredményekkel, megfigyelhetjük a telepméret hatását a gazdaságosságra. A diszkontált megtérülési idő itt 16,86 év lett az előző 10,56 évvel szemben, annak ellenére, hogy ebben az esetben 40%-os támogatással történt meg a beruházást. Ez abból adódik, hogy az amortizációs költség ebben a vizsgálatban sokkal kisebb, ezért a cash-flow értéke (Nyereség + Amortizáció) is kisebb, ami lassabb megtérülést eredményez, annak ellenére, hogy a beruházási költség jóval alacsonyabb.

Az NPV értéke 460 ezer Ft a 17. évben 5%-os diszkontráta mellett, ami ekkora beruházás esetén nullának vehető, vagyis ez azt jelenti, hogy döntésképtelenség léphet fel a beruházó oldaláról, hiszen ha csak ezt a működési időt nézzük, akkor a vállalkozás értéke nem nőtt. Míg a 35. évre a beruházás nettó jelenértéke 39,2 millió forint, tehát erre az időtávlatra érdemes beruházni.

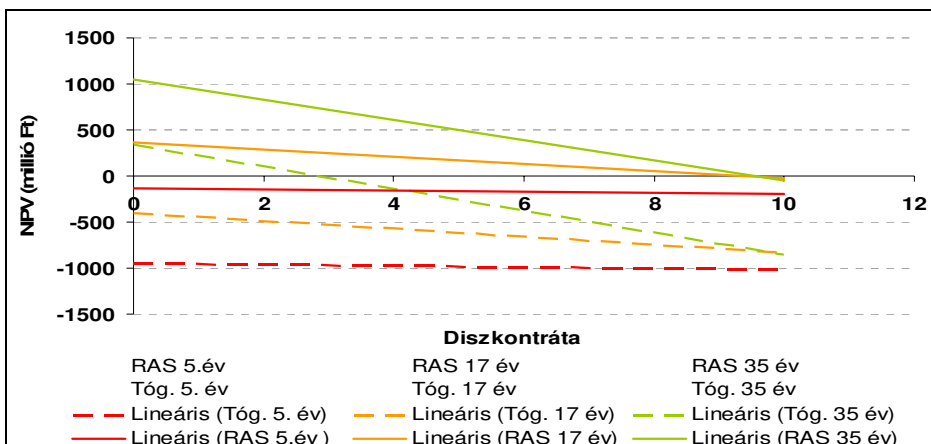
A táblázat alapján is elmondható, hogy annak ellenére sem térült meg a vizsgált 35 éven belül a tógazdasági beruházás az intenzív rendszerrel szemben, hogy beruházási támogatás állt rendelkezésre, és kisebb gazdaság mérettel számoltam a vizsgálat során.

Az eddigiekben rögzített tőkeköltséggel számoltunk. Fontos kérdés lehet azonban, hogy az egyes modellváltozatok milyen érzékenyen reagálnak a tőkeköltség változásaira. Az érzékenységvizsgálatok eredményét az 1. ábra és a 2. ábra NPV profiljai tartalmazzák.

A szaggatott vonal a tógazdaság, míg az egyszerű vonal a recirkulációs rendszer eredményeit mutatja.

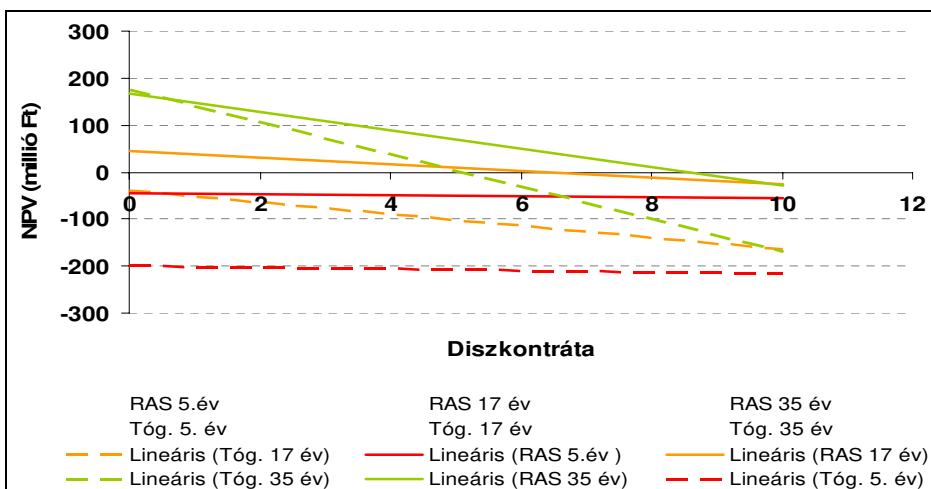
1. ábra

Támogatás nélküli nettó jelenérték profilok

2. ábra

Nettó jelenérték profilok támogatással

A tógazdaság esetében se 5 éven, se 17 éven belül nem találhatóak pozitív értékek. 35 éven belül, ha az alkalmazott diszkontráta 2,85%-nál (ahol metszi az x tengelyt) kisebb, akkor várhatunk pozitív nettó jelenértéket.

Öt éven belül a RAS telep sem eredményez pozitív nettó jelenértéket. A 17. év végére 9,31%-os diszkontrátánál kisebbet alkalmazva a beruházás NPV értéke pozitív

lesz, miszerint ilyen időtávon belül a beruházást érdemes kivitelezni. A 35. év végére ugyanez a diszkontráta 9,56 %.

A tógazdaságnál ebben a vizsgálatban sincs pozitív eredmény az 5. és 17. évben. Érdekes, hogy a 35. évben a legnagyobb megtérülési ráta $\approx 5\%$ ami megegyezik az elemzés során használt diszkontrátával. Ez azt jelenti, hogy ha a befektetésünket 35 évre tervezzük, akkor addigra lesz az értéke ≈ 0 , tehát még a 35. évben is döntésképtelenség lép fel a döntési szabály értelmében. Az előző tógazdasági beruházás esetén ugyan ez az érték alacsonyabb volt (2,85 %), mely a két beruházási költség nagy különbségének köszönhető.

RAS telep: az 5. évben itt sem várható pozitív nettó jelenérték. Az előző vizsgálathoz képest az a különbség, hogy a 17. évben 6,39 %-os, míg a 35. évben 8,5 %-os a megtérülési ráta, ahol az NPV vonala metszi az x tengelyt. Ezek az értékek kisebbek az előző vizsgálathoz képest, ami a telep kisebb méretéből adódik, de ilyen megtérülési ráták mellett célszerűbb ezt a beruházást kivitelezni.

Összegezve megállapítható a nettó jelenérték-profilokat figyelve, hogy a kisebb méretű telep beruházása sokkal érzékenyebb a magasabb diszkontrátára, hiszen hamarabb és alacsonyabb megtérülési ráta értéken éri el a NPV értéke a nullát.

KÖVETKEZTETÉSEK

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a modellben felvázolt gazdasági környezetben és feltételezések mellett az intenzív rendszerekbe befektetett pénz megtérülése biztosabb, mint a tógazdasági termelésé. Ennek egyik oka az egyre növekedő föld árakban keresendő. Számításaink során 3 millió forinttal számoltunk egy hektár tőfelület kialakítására, mely az országos átlag szerinti értéket jelenti, földárral együtt. E mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a recirkulációs rendszer hektáronkénti majdnem 19 szerese a tógazdaság hozamának.

A harmadik oka az intenzív rendszerek biztosabb megtérülésének, hogy a termelés gazdaságosságát a költségek után legfőképpen a termékek ára szabja meg. Ebből következik az, hogy ha a ponty ára megemelkedne, mely a fő terméke a tógazdaságoknak, akkor a tógazdaságok esetében is el lehetne érni egy gazdaságosabb szintet, de sajnos ez a mai gazdasági, politikai, és társadalmi környezetben nem várható. Emellett a tavak nem, vagy csak kisebb mértékben alkalmasak más, magasabb értékű halfajok nevelésére. Ebből fakad az intenzív rendszer másik nagy előnye, hiszen ebben a rendszerben kisebb változtatások mellett termelhetünk többféle, aktuálisan magasabb áru halfajt, melyre éppen van piac.

A tógazdaságok mellett érvelve fontos megemlíteni, hogy a föld, mint befektetett eszköz, sokkal értékállóbb, szemben az intenzív recirkulációs rendszer műszaki eszközeivel. Így, ha 17 év múlva túl akarunk tenni a tógazdaságon, akkor azt nagyobb értéken tudjuk megtenni, mint a RAS telep esetében.

A vizsgálataink eredményeképpen látható, hogy a támogatások hatására a termelés kisebb méretben is életképes, tehát a kisebb, családi méretű beruházások is működő képesek.

Mind az RAS telep és tógazdaság esetében sikerült kimutatnunk a gazdaságos sorozatnagyság hatását. Intenzív rendszer esetében látható, hogy a telepméret növelésével a gazdasági előny növekszik, bár csökkenő mértékben. A telepmérettel a megtérülés ideje is lecsökken a magasabb nyereség szint miatt.

Úgy gondoljuk, hogy az intenzív rendszerek versenyképességét tovább lehetne növelni újrahasznosítható energia alkalmazásával (szélenergia, napenergia). Ezek

alkalmazásával a költség oldalt nagymértékben le lehetne csökkenteni, melynek köszönhetően a fajlagos költségek sokkal kisebbek lennének.

Összegezve elmondható, hogy új beruházások tervezésénél célszerű intenzív recirkulációs rendszert építeni, ha megvan hozzá a megfelelő szaktudás, míg tógazdaságok esetében inkább eladó tógazdaságot érdemes vásárolni, és úgy termelésbe kezdeni.

Irodalom

- FAO Report (2008):** *The state of world fisheries and aquaculture*. FAO – Fisheries and Aquaculture Department, Food and Agriculture Organisation of the United Nations.
- Hancz Cs. (2007):** *Haltenyésztés*. Egyetemi Jegyzet. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- Horn P. (2009):** Az állati termék előállításban várható trendek különös tekintettel az akvakultúrára. XXXIII. Halászati tudományos tanácskozás, Szarvas, 2009. május 27.
- Horváth Z. (2009):** Haltermelés gazdaságtana. Kaposvári Egyetem, Halászati szakmérnöki képzés, Halászati Ökonómia tantárgy, Kaposvár.
- Nagelkerke, L. (2008):** Fisheries management and ecology. Wageningen University course (<http://www.afi.wur.nl/UK/>).
- Pintér K. (2009):** Magyarország halászata 2008-ban. *Halászat* 2009 2. szám p. 49-54.
- Szücs I. (2006):** A hazai akvakultúras haltermelés stratégiai helyzet-elemzése. Agrárgazdasági, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika Nemzetközi Konferencia, Debreceni Egyetem, 2007. március 20-21., Debrecen.
- Váradai L. (2009):** Az édesvízi akvakultúra fejlesztésének tendenciái Európában: Termelés, technológia, piacok, szakirányítás. SustainAqua Projekt Termelői Fórum, 2009. június 25-26., Szarvas, Rétimajor.

Work organisation in pork production

Preliminaries and objectives of the study

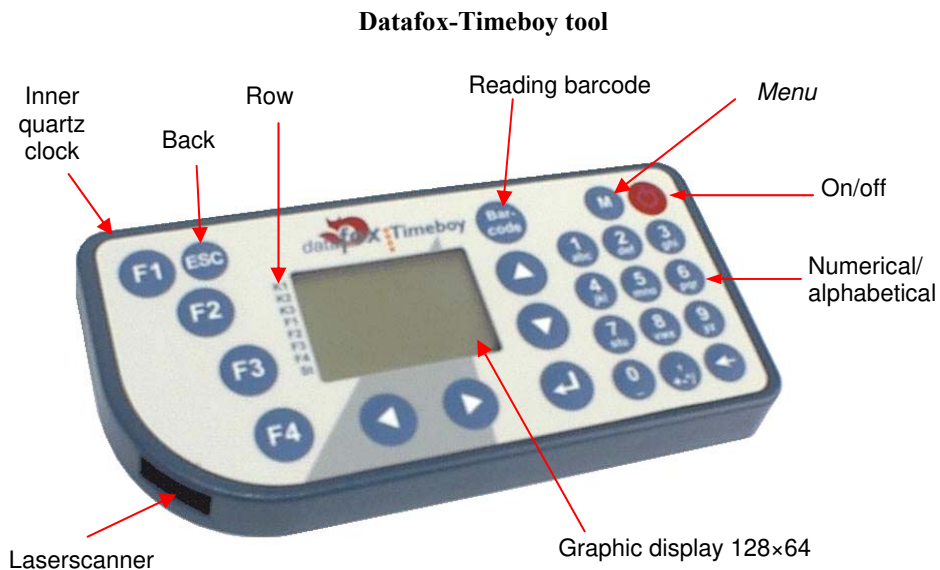
Reforms enacted since the change of economic regime in the early nineties, the restructuring of ownership, and changes in agricultural policy have made it difficult for Hungarian agriculture to adapt to a changing international environment. Economic establishments operating under new proprietary and organisational structures need to consider the aspects of market-economy and need to produce effectively. Job bating, redundancy, and unemployment have become everyday realities. In most agricultural production units, new aspects of production management and incentives of performance can be seen.

In the course of our research, we endeavoured to examine the most important issues of management from the employers' points-of-view in order to identify the labour efficiency of represented employees and the working time structure and to create a database for a following rationalisation process.

Material and method

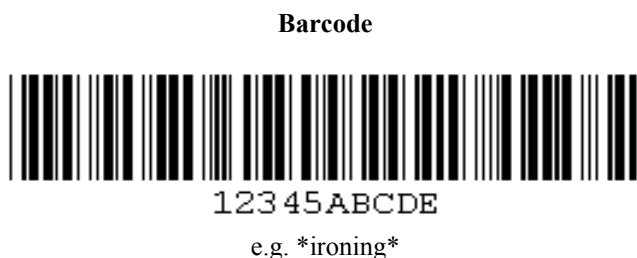
In the course of an individual working day registration on pig farms, popular international methodology was used to reveal time-loss. The time periods of work elements were recorded with the Datafox-Timeboy tool (*Figure 1*).

Figure 1

Firstly a code-39 format was prepared in order to use the Datafox–Timeboy device. Therefore, barcodes (*Figure 2*) were created for each activity to make data recording easy for each activity; the device reads the codes.

Figure 2

A barcode is read by a scanner and it creates an electronic sign to be transferred into a mobile data collector together with the exact time of the reading. At the end of data recording, the data is transferred to a computer in ASCII format and is analysed with MS Excel.

Mainly full days were examined in the course of working day registering. For periodically repeated activities, samples were taken in certain cases. It was reasonable to register the work activities at the level of work elements. This level provides a suitable depth to classify the activities into any of the following groups: main time, by-time, and time-loss, or basic time, productive time, and norm time.

The registration period was focused on the morning and afternoon shifts because of the number of employees and the complexity of work activities. Due to the protection of personal data, none of the workers' personal data was recorded except for their Christian names; these were not, however, used later on in the processing phase. The widely used Hajós type time coding was applied in the analysis.

Introduction to the analysed pig farm

The Mezőgazdasági Zrt was founded in 1970 it is still one of the most significant actors in agriculture in County Somogy. It produces and trades its own produced crops and animals. The main sector of the business is pig production with 340 sows. It operates in a KAHYB system with installation of pavilions, its main profile is end product production. Artificial and natural inseminations are applied simultaneously.

The cross-breeding process in criss-cross breeding is: *KAHYB large white* × *Danish and Norwegian landrace*.

Mating of individuals from two different breeds most importantly results in the so called “hybrid vigour,” heterosis. In alternate generations, the genome of parents can be found in one third: two third ratio.

Results and discussion

Production performance

The most important indicators of production performance, are summarised in *Table 1* and the main indicators of breeding performance can be seen in *Table 2* and *Table 3*.

Table 1

Main indicators of pig production, 2005-2008

Denomination	2005	2006	2007	2008
Number of sows (pc)	320	320	320	330
Number of sows per worker (pc)	17.77	17.77	17.77	18.33
Feed per kg weight growth (kg)	3.71	3.84	4.14	4.14
Live piglet per litter (pc)	9.00	10.00	10.00	10.00
Average number of fattening pigs (pc)	1760	1690	1830	1650
Production cost per kg live weight of fattened pig (HUF/kg)	275	280	295	313
Average market price of fattened pig (HUF/kg)	310	315	275	264

The conception rate varied between 65 and 75 percent, which is much lower than that of previous years. This can be explained by the exactness and expertise of the inseminator; when artificial insemination is being introduced, that becomes a risk factor. The average number of farrowing per year at the herd level was 2.2, although it can be even 2.3–2.4 for certain sows if they became pregnant at the first insemination. The average litter size (12 piglets per sow) and the average number of weaned pigs per sow (10) are moderate figures. The mortality rate was around 4 percent up to weaning, which data refers to only piglets older than 24 hours. If younger piglets were also considered, the mortality rate would be 8 to 10 percent. The causes of mortality can be genetic or caused by human error. The former can be easily counteracted with the application of suitable technology. Environmental risks, though, depend on human workers. According to managers, this percentage mortality could be improved if they were able to employ workers who have better skills in animal care giving and who are well-disposed toward animals.

The level of concentrated feed used to gain one kilogram live weight was between 3.71–4.14 kg/kg. This figure is higher than it is in countries with developed pig production because of feed wastage and other human factors. The old sows need to be culled, because these fat sows give birth only to smaller number of piglets or face hard farrowing. Piglets from such mothers are weak and often die, if the sow is able to be impregnated at all. In order to assess effectiveness, it is necessary to analyse labour productivity. These kinds of analyses are timely due to the fact that wages and contribution have both increased. *Table 4* shows the labour demand of the pig farm.

Table 2

Main indicators of breeding performance, 2004-2008

Denomination	2004	2005	2006	2007	2008
Conception rate %	75-80	70-75	75-80	78-85	75
Average litter size at birth per sow	9-11	9-11	9-12	10-12	12
Average number of weaned pigs per sow	9.5-10.5	9.5-10	9.5-11	10-11	10
Number of farrowing per year	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2
Mortality rate up to weaning (%)	5-6	5-6	3-5	3-5	4
Sow culling rate (%)	25	25	25	35	10

Table 3

Indicators of breeding performance, 2005-2007

Denomination	2005	2006	2007
Average number of sows (pc)	320	320	320
Number of litters per year	5 litters in 2 years	5 litters in 2 years	5 litters in 2 years
Average rearing proportion (%)	85-95	85-95	85-90
Litter at age 28 days:			
Average size (number)	8.8	9.2	9.2
Litter weight (kg)	52-53	55-56	55-58
Average piglet weight (kg)	6-7	6-7.2	6-7.2

Table 4

Labour need of farm

	Nomination of jobs	Number of workers employed in 24 hours of the working day (person)	Number of working hours per day (hour per day)
1	Herdsmen	8 persons/2 shifts	8
2	Repairer	1	8
3	Tractor driver	2	8
4	Feed mixer	1	8
5	Driver	3	8
6	Guard	2	8

According to the above data, the analysed farm has significant labour reserves compared to a similar sized farm; at the moment of the survey three managers supervised the work of six people. In my opinion, the rationalisation of labour use will be one of the farm's most important tasks in the future.

Results of labour management analyses

Farrowing stable

Table 5 shows the proportional structure of work elements of working days. Looking at the overall data, it can be seen that basic time represents (T_1+T_2) 61.35 percent of the total time. Compared to references for agricultural works, this figure is fair (higher than 60 percent). It is important to mention, though, that sustained or improved performance can be achieved by management or logistical models at a moderate extra cost.

Further review is necessary on the service time T_{31} with 6.11 percent at local level. Practically, this means a 17.05 minute decrease in basic time. Service time can be reduced by continuous maintenance or replacement of self-feeders and self-drinkers. T_{33} time (0.72 percent) – time used for daily task allocation and order-giving along working is hypothetically similar to expectations. At first glance T_5 time – for rest and private needs – may seem high (8.23 percent), but considering the quarter-hours at the beginning and at the end of the working day, the remaining 23 minutes suits both local and legal

requirements. T_{62} time is used for movements among buildings. The 6.03 percent share registered here is not unreasonably high, but this time could be reduced if a bicycle would be provided for travelling on the farm.

Table 5

Structure of working day by work elements in farrowing stable

T	11-08-2009	20-08-2009	21-08-2009	mean		%
1	2:06:57	2:27:28	3:07:19	2:33:39		
21	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
22	0:05:15	0:12:01	0:12:20	0:09:18	Basic time	
23	0:19:25	0:02:30	0:07:56	0:09:23	2:53:43	61,35
3	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
31	0:15:23	0:25:15	0:11:58	0:17:45		
32	0:10:10	0:10:20	0:30:45	0:17:05		
33	0:01:28	0:00:00	0:04:55	0:02:07		
41	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
42	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Productive time	
43	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	3:30:28	74,20
5	0:17:19	0:09:27	0:44:12	0:23:52		
61	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Norm time	
62	0:07:21	0:21:11	0:25:17	0:17:23	4:11:30	88,07
71	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
72	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
73	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
8	0:37:45	0:23:12	0:38:52	0:33:16	0:33:03	11,93
Total	4:01:46	4:11:16	6:03:34	4:45:48		

Fattening stable

The proportional structure of work elements per working day is seen in *Table 6*.

The data call our attention at the low level of basic time (T_1+T_2), with an average of 51.43 percent. I believe that this can be explained by the applied work-time system at the farm. Years ago, working shifts were introduced by the management to meet the demands of a much higher number of animals. Initially, this system seemed to work well, but by today the number of animals has decreased to such an extent that the use of shifts is no longer reasonable. I want to emphasise that the use of shifts *is* reasonable at larger farms (farms with around 600 sows). On the working day examined, the workers finished their work about one hour before the end of the workday, and only quasi-activities were seen after that time. The above data and observations indicate that the best option for reducing time-loss would be a change in work time. In my opinion, all of the necessary tasks can be carried out in 8 hours of working time. Further analysis of the data reveals the startlingly high proportion of T_{32} 6.77 percent (preparation and termination time), which requires further consideration at the local level. Nearly 25 minutes were spent in preparation and termination, including, of course, the starting and terminating routine activities, but including the service time, as well, registered at the place of work. Also, further consideration of T_{41} (19.41 minutes) is necessary. This time reflects the fact that the manure remover continuously malfunctioned. This high figure is

also connected with T₃₂, which calls the attention at the physical state of the building and the necessary and unavoidable reconstruction of the machinery and equipment.

Table 6

Structure of working day by work elements in fattening stable

T	13-08-2009	18-08-2009	14-08-2009	Mean		%
1	3:23:57	3:05:21	2:34:43	3:01:33		
21	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
22	0:11:15	0:00:00	0:19:18	0:10:11	Basic time	
23	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	3:11:44	51,43
3	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
31	0:04:30	0:18:00	0:14:41	0:12:37		
32	0:17:00	0:26:33	0:34:07	0:25:20		
33	0:04:26	0:06:32	0:05:32	0:05:43		
41	0:19:21	0:17:31	0:21:31	0:19:41		
42	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Productive time	
43	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	4:14:12	68,44
5	0:19:53	0:35:54	0:30:10	0:28:52		
61	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Norm time	
62	0:13:13	0:11:47	0:08:24	0:11:08	4:54:12	79,02
71	0:00:00	0:00:00	0:12:23	0:04:07		
72	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
73	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
8	1:27:16	1:04:49	1:01:49	1:11:18	1:11:18	21,98
Total	6:20:51	6:15:05	6:02:38	6:12:18		

Sow and boar stable

The proportional structure of work elements in the boar and sow stable per working day is seen in *Table 7*. The proportion of basic time (59.40 percent) within working time is rather acceptable. Yet this figure can be improved with only small managerial effort. For example: the average time, 19.32 minutes, spent on preparation of tools and tiding up can be reduced with better organization and care. Similarly, times T₃₂ and T₃₃ can be easily reduced by more rational management. At first examination, the 8.28 percent of T₅ within working time is not really significant, but considering that the workers have enough time to rest during the pigs' mating, the aggregate sum of 31.15 minutes is a rather significant time expenditure.

It is important to point out T₈ (time-loss), which originates in a poorly managed working time structure. The solution is once again in the replacement of shifts with an eight-hour working day.

Competitiveness of analysed pig farms

From the aspect of efficiency of fattened pig production, it is reasonable to examine the performance of analysed farms in an international context (*Table 8*). According to the data, the mortality rate is relatively favourable at both the pig rearing and fattening stage. It even

proved, in a few cases, to be better than in countries with developed pig production. On the other hand, the number for feed used per kilogram weight gain was rather bad.

Table 7

Structure of working day by work elements in sow and boar stable

T	17-08-2009	19-08-2009	26-08-2009	Mean		%
1	3:16:56	2:42:02	3:46:59	2:55:19		
21	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
22	0:06:44	0:10:54	0:11:03	0:19:47	Basic time	
23	0:46:26	0:26:15	0:02:57	0:35:12	3:46:45	59,40
3	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
31	0:18:03	0:12:08	0:09:08	0:13:06		
32	0:20:25	0:18:46	0:24:58	0:19:23		
33	0:34:08	0:09:48	0:25:55	0:23:17		
41	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
42	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Productive time	
43	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	4:44:16	73,10
5	0:34:11	0:20:30	0:19:04	0:31:15		
61	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00	Norm time	
62	0:15:51	0:35:20	0:17:26	0:19:45	5:31:20	87,02
71	0:11:13	0:00:00	0:00:00	0:02:04		
72	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
73	0:00:00	0:00:00	0:00:00	0:00:00		
8	0:43:56	0:40:35	0:23:40	0:39:03	0:48:22	12,98
Total	7:11:24	5:36:18	6:01:10	6:16:17		

Table 8

Productivity of fattened pig production

	Somogysárd	Farm I	Farm II	HU	DK	NL	E
Fattened pig per sow per year (pc)	14.45	-	21.45	16.8	22.5	23.2	21.9
Mortality in farrowing stable (%)	4	5	5.71	9	14.0	12	11
Mortality in pig rearing stable (%)	4.5	2	3.82	5	5	2	4
Mortality in fattening phase (%)	7	5	6.44	7	4	3	7
Feed use in fattening phase (kg/kg)	4.14	3.3	2.81	3.7	2.69	2.65	2.71
Daily weight gain (g/day)	666	600	602	659	835	774	638
Live-weight at slaughtering (kg)	112.5	110	109.9	109.4	102	113	103.2

Source: Authors' data collection and *Danish bacon and Meat Council* (2004)

Extreme figures can be seen for feed use per kg weight-gain at certain farms compared to the international references (2.81-4.14 kg/kg). Though this figure at farm II was 5 percent better than the Hungarian average, it was still 10 percent behind that of countries with developed pig production. This can be explained by out-of-date technology, feeding practice, and the role of human resources (“disappearing feed”). It is also eye-catching that the daily weight gain was below the Hungarian average figure at farms I and II. In case of the So-mogysárd farm, which boasted the best figures, the daily weight-gain was 5 percent higher than the average of Spanish farms, but 21 percent lower than the Danish average and 14 percent lower than the average at Dutch farms. Knowing the current Hungarian situation, the improvement of efficiency is primarily dependant on improvement in the number of slaughtered pigs per sow per year. The number of litters per sow per year is a strong efficiency indicator of breeding performance. It is around 2.2 and 2.4 for countries with developed pig production, which is similar to my findings at the analysed farms, showing that Hungarian pig farms are able to perform at the same level. The number of reared piglets is, however, far behind at the analysed farms and in Hungary generally; improvement in this is one of the most important elements of enhancing efficiency. In order to evaluate this figure, we need to consider that the annual feed consumption per sow is 1.4-1.5 tons (*Magda*, 2003), and that other costs accompany the price of feed. The cost per piglet will be smaller if the sow continuously produces. Human resources have an important role here, as well. The most urgent problems of pig production in Hungary are the number of slaughtering pigs per sow, the kilograms of feed used per kilogram of weight gain, the length of the fattening period, and the number of litter per year per sow. From the aspect of efficiency, it is important to analyse labour productivity. Such analyses are especially important nowadays, as labour costs have increased. According to the literature on this, taxes on labour are 42.5 percent in the EU15 and OECD countries; this number is 54.5 percent in Hungary (*Udovecz and Nyárs*, 2009). The number of sows per worker is seen in *Table 9*. The data shows that Hungarian pig production has significant reserves for the improvement of labour productivity.

Table 9

Number of sows per worker at the analysed farms

Denomination	Number of sows per worker
Somogysárd	18
Farm I	33
Farm II	45
Farm III	12
Hungarian average	18
English farms	70
USA farms	88

Source: Authors’ data collection and *Fejes*, 1996

At the analysed farms the number of sows per worker exceeds the Hungarian average, but even the best farm (II) is far behind the English and USA farms. The labour force structure on farm III is worth mentioning (*Annex 24*); there three guards are employed for 184 sows. Considering that the guard costs represent 0.5 percent of the total annual

revenues (Udovecz and Nyárs, 2009), this seems to be rather wasteful. It is also important to mention the number of managers at the farms. According to the analyses, the number of workers per manager was between 6 and 8. Solutions can be provided by technological investments, but considering the low rate of profitability in the sector, it is hardly possible at an entrepreneurial level.

The comparative analyses of work management led to the conclusion that productive time was most favourable in the boar and sow stable, followed by farrowing stable, and worst in the fattening stable. In the course of the data analysis, more work management mistakes were revealed. On the Somogysárd farm, using shifts causes high time-losses at all workplaces, while the high number of workers resulted in basic time, productive time and high time-losses at farm III.

Conclusions, recommendations

1. Analysis of workplace organisational systems can be achieved only by a system-based approach of enterprises as cybernetic systems. Therefore, *we suggest* that this approach be used for the systematic analysis of other animal producing sectors. The use of the Datafox–Timeboy working time recording and analysing tool represents part of this method; it serves primarily the achievement of organisational management objectives and activities. Kalmár et al. (2005) report on using this tool in other sectors of agriculture, as well.
2. Selection of breeding animals with high genetic value and good keeping technology are equally important to profitable production. Our findings reveal that the pig farms involved in the analyses have low levels of technical and skilled labour and do not meet the requirements for high performing breeding and fattening animals. Genetically valuable livestock cannot be reared profitably in stables aged 20–25 years. *The solution begins with* antiseptic treatment of the fattening stables and should extend to the external and internal reconstruction of buildings.
3. Following the change of regime, the restructuring of economic organisations was accompanied by reduction in the redundancy of employees. Despite this, in case of many farms an unreasonably high number of employees work, making labour less efficient. We suggest the rationalisation of labour-use along with the optimal harmonisation of workplace-management.
4. Review and evaluation of activities may contribute to more effective work. The results obtained show that the structure of working hours needs reconsideration. *We recommend* managers reduce the number of jobs where possible. Through this, waste time can be reduced significantly and the system be made more effective.

References

- Magda S.:** *Állattenyésztés szervezése és ökonómiaja*, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest 2003.
- Udovecz G., Nyárs L.:** A sertéságazat versenyesélyei Magyarországon, *Állattenyésztés és Takarmányozás* 2009.58.5, A sertéságazat helyzete és jövőbeni kilátásai, tudományos konferencia, Budapest 2009. október 28, 451–466p.
- Danish bacon and Meat Council (2004)** in: Sertésvágó üzem létesítésének megvalósíthatósági előtanulmánya, AKI, Budapest 2006, 7p.

Kalmár S., Mazán M., Orbán J.: Munkanap felvételezés új útjainak modellezése Datafox–Timeboy II. Készülék segítségével, Erdei F. III. Tudományos Konferencia, I. kötet, Kecskemét, 2005 240–244p.

Fejes J.: *Munkaszervezési megoldások gazdasági értékelése a vágósertés termelésben.* Kandidátusi értekezés, Budapest 1996.

Az állatkínzás bűncselekmény kérdései

Bevezetés

A modern, civilizált államokban a tudatos állatvédelem több mint két évszázados múltra tekint vissza, melynek kibontakozásában jelentős szerepet töltek be az állatvédő szervezetek.¹

A tudatos állatvédelem célja az elmúlt két évszázadban mit sem változott:

- az állatok indokolatlan kínzásának, valamint a velük való kíméletlen bánásmód megakadályozása, illetve a lehető legkisebb mértékre szorítása,
- az állatok életfeltételeinek biztosítása, állatfajok fennmaradása.

A világ első állatvédő egyesületét 1824-ben alapították Angliában. Az egyesület neve Society for the Prevention of Cruelty to Animals (SPCA) volt (magyarul kb.: az állatokkal szembeni kegyetlen bánásmód megakadályozására létrehozott társaság). 1840-ben Viktória királynő – a társaság működésének elismeréseként – engedélyezte a „királyi” név használatát. Az egyesület neve azóta is Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA). A társaság kezdeti törekvése az volt, hogy felhívja az emberek figyelmét az állatokkal való kegyetlen bánásmódra, és lehetőség szerint változtasson ezen a szemléleten. Az egyesület tevékenységi köre gyorsan bővült: a londoni piacokat és a vágóhidakat is ellenőrizték. 1842-re nemcsak Londonban, hanem más angol városokban is működött a társaság (Bath, Brighton, Bristol, Coventry, Scarborough).²

A világ első állatvédelmi törvénye (*Martin's Act*) 1822-ben született Angliában. Létrejött az ír Richard Martinnak köszönhető, ő nyújtotta be ugyanis a törvényjavaslatot. A törvény alapját a mézsárszékeken dülő állapotok és a kizsákmányolt lovak látványai szolgáltatták. A hatóságok sokáig elszabotálták a törvény érvényesítését, mígnem az első próbapert – amelynek egy megvert szamár volt az alanya – az SPCA állatvédő szervezet közreműködésével megnyerték az állatvédők. Többek között ezen a sikeren felbátorodva alakultak meg az állatvédelmi egyesületek szerte a világon.³

Az állatvédelem eszméje hamar eljutott Magyarországra is. Egyes folyóiratok már 1820-ban és 1842-ben is közöltek állatvédelmi írásokat. Az első hazai állatvédő egyesület 1845-ben alakult dr. Balogh Pál ösztönzésére (*Állatvédő Egylet*), azonban érdemi tevékenységet nem végzett. Az első érdemi, sőt nemzetközi szintű tevékenységet végző állatvédelmi szervezetet 1883-ban (egyes adatok szerint 1882-ben) alapította Hermann Ottó, Királyi Pál, Werther Albin és Fenyvessy Ferenc. A szervezet neve *Országos Állatvédő Egyesület* volt. A Budapesten működő anyaegyesület vidéki állatvédő egyesületekkel állt szövetségben. Az egyesületnek havi folyóirata is volt *Állatvédelem* címen, tevékenysége a mai kor követelményeinek is megfelelő volt. Az egyesület megbízásából 1898-ban K. Nagy Sándor királyi ítélőtáblai bíró megírta az *Állatvédők Törvénykönyve* című művét, amely az állatvédelemre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye volt.⁴

A ma hatályos állatvédelmi törvény létrejöttének első állomása 1988 volt, amikor is a Környezetvédelmi Minisztériumban a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériummal együttműködve nekiláttak az állatvédelmi törvény létrehozásának előkészületeihez. Ezután hosszú egyeztetések, előkészületek és üresjáratok után, az Európai Unió jogharmonizáció által is sürgetetten végül 1998-ban az Országgyűlés megalkotta az *1998. évi XXVIII. törvényt az állatok védelméről és kíméletéről* (továbbiakban: Ávt.), amely 1999. január 1-jén lépett hatályba.

Az állatvédelmi törvény állatkínzásra vonatkozó rendelkezései

Az Ávt. fogalmi meghatározásai között szerepel az állatkínzás fogalma is. E meghatározás szerint „*állatkínzás*⁵ az állat szükségtelen, fájdalmat okozó bántalmazása, vagy olyan hatást eredményező beavatkozás, bánásmód, valamint szükségleteinek olyan mértékű korlátozása, amely tartós félelmet vagy egészségkárosodást okozhat, továbbá az öröklődő betegségben szenvedő – nem kísérleti célra szánt – állategyed tenyésztése, szaporítása”.

Az állatkínzás tilalmáról és az állatok kíméletéről az Ávt. a II. fejezetében, az állatok védelmének általános szabályai között rendelkezik. Ezen rendelkezések az alábbiakat határozzák meg:

- Az állatnak tilos indokolatlan vagy elkerülhető fájdalmat, szenvedést vagy sérülést okozni, így különösen az állatot nem szabad:⁶
 - kínozni,⁷
 - emberre vagy állatra uszítani, illetőleg állatviadalra idomítani,⁸
 - kényszertakarmányozásra fogni,⁹ kivéve az egészségügyi megfontolásból való kényszerű táplálás esetét,
 - a kíméletét nem biztosító módon mozgatni és szállítani, elhelyezni,
 - a teljesítőképességét felismerhetően meghaladó teljesítményre kényszeríteni,
 - természetellenes és önpusztító tevékenységre szoktatni.
- Tilos az *állatviadal*¹⁰ szervezése, tartása, továbbá az állatviadalra fogadás szervezése, az állatviadalon való közreműködés, részvétel, fogadáskötés.¹¹
- Tilos állatviadal céljára¹²
 - állatot tartani, tenyészteni, kiképezni, idomítani, valamint más személynek átadni, vagy forgalmazni;
 - építményt vagy földterületet, anyagi eszközt más személy rendelkezésére bocsátani.
- Az ember környezetében tartott állat, valamint a veszélyes állat tulajdonjogával, tartásával felhagyni nem szabad. Az állat elűzése, elhagyása vagy kitétele tilos.¹³

Az állatkínzás bűncselekmény tényállása

Az állatkínzás a hazai büntetőjogban nem új keletű fogalom. Ahogyan azt K. Nagy Sándor 1898-ban az Állatvédők Törvénykönyve című munkájában megfogalmazta:¹⁴

„A vadállatok sokkal inkább tudnak védekezni minden veszedelemtől, mely ellenök irányul, mint az emberi igába hajtott, az embernek hasznos barátját képező szelid állatok. Azért nemes rendelkezése a törvénynek, hogy az állatokat védelmezze az emberi vadság és durvaság ellen. Ilyen dicséretre méltó intézkedés van téve az 1879. évi XL. t. cz. vagyis *Kihágási büntető törvénykönyv* 86. §-ában, a mely így hangzik:

»A ki nyilvánosan botrányt okozó módon állatot kinez vagy durván bántalmaz, ugyszintén a ki az állatkínzás ellen kiadott rendeletet vagy szabályrendeletet megszegi: nyolcz napig terjedhető elzárással és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.«

A feljelentést a közigazgatási hatósághoz, vagyis városban a rendőrséghez, vidéken a főszolgabíróhoz kell megtenni.”

A ma hatályos Büntető Törvénykönyvbe¹⁵ (Btk.) az állatkínzás bűncselekmény tényállása csak 2004-ben, a 2004. évi X. törvény 2. §-ával került be. Az állatkínzás bűncselekménnyé minősítésére elsősorban a civil szervezetek és a lakosság nyomása következtében került sor. 2003-ban az állatokkal szemben elszaporodó, a média által országosan ismerté vált kegyetlenkedések eredményeképpen civil kezdeményezésre

országos aláírásgyűjtés indult, amelynek hatására született önálló képviselői indítványra az Országgyűlés az állatkínzást a Btk-ba iktatta.

Az állatkínzás jelenleg hatályos tényállása a következő:

266/B. § (1) Aki

a) gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben olyan bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza,

b) állattartóként, háziasított emlősállatot vagy az ember környezetében tartott veszélyes állatot elűzi, elhagyja vagy kiteszi, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.¹⁶

(2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki a vadászatról szóló törvény által tiltott vadászati eszközzel vagy tiltott vadászati módon vadászik,¹⁷ illetőleg a halászatról szóló törvény által tiltott halfogási eszközzel vagy módon halászik vagy horgászik.¹⁸

(3) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1)-(2) bekezdésben írt bűncselekményt olyan módon követik el, hogy az az állatnak különös szenvedést okoz.

(4) Mivel az állatkínzás a közrend elleni bűncselekményeken belül a közbiztonság elleni bűncselekmények között található, a bűncselekmény jogi tárgya, a közbiztonság. Az állatkínzás tényállása azonban „kilóg” a közbiztonság elleni bűncselekmények közül (részletesen ld. utolsó fejezet).

A bűncselekmény *elkövetési tárgya* az állat, amely „állatfogalom” a tényállás egyes bekezdéseiben más és más:

- gerinces állat: **266/B. § (1) a)**
- háziasított emlősállat: **266/B. § (1) b)**
- ember közelében tartott veszélyes állat: **266/B. § (1) b)**
- vadászható vadfajok: **266/B. § (2)**
- halászható halfajok: **266/B. §. (2)**

Az *elkövetési magatartás*:

- bántalmazás, bánásmód alkalmazása: **266/B. § (1) a)**
 - elkövetési tárgya csak gerinces állat lehet
- elűzés, elhagyás, kitétel: **266/B. § (1) b)**
 - elkövetési tárgya a háziasított emlősállat és az ember közelében tartott veszélyes állat lehet
- tiltott eszközzel, vagy tiltott módon történő vadászat, illetve halászat/horgászat: **266/B. § (2)**
 - elkövetési tárgya vadászható vadfajok és halászható halfajok egyede lehet.

A bűncselekmény *alanya* bárki lehet, kivéve a **266/B. § (1) bekezdés b)** pontjában meghatározott cselekményt, mivel azt csak az *állat tartója* követheti el.

A tényállás megkülönböztet alapesetet (**266/B. § (1)-(2)**) és minősített esetet (**266/B. § (3)**). Mind az alapeset, mind a minősített eset csak szándékosan követhető el.

Az állatkínzás bűncselekmény alapesetei

Az alaptényállás elemzését az elkövetési tárgyak és magatartások csoportosítása szerint végzem el.

Gerinces állat elpusztítása vagy maradandó egészségkárosodás okozása indokolatlan bántalmazással, vagy bánásmód alkalmazásával

A Btk. **266/B. § (1) bekezdés a)** pontjában meghatározott állatkínzás vétségének *elkövetési tárgya* csak gerinces állat lehet, ezen belül azonban nem tesz a jogalkotó

semmilyen megkülönböztetést. Ennek értelmében minden gerinces állat elkövetési tárgy lehet: a halaktól az emlősökig, a vadaktól a házállatokig, a kóbor állatoktól a gazdával rendelkező állatokig stb.

A tényállás nem ún. keretrendelkezés, mivel a büntetőjogban ismert fogalmakkal maga a büntető norma határozza meg az elkövetési magatartást, és nem az Ávt. szabályaira utal vissza.¹⁹ A büntető törvény egyes fogalmai értelmezésénél azonban az Ávt. felhasználható információként szolgál.²⁰

Az Ávt. általános előírásai és tilalmai az emberi bánásmód, az emberi felelősség legalacsonyabb szintjét jelentik, amelyek megszegése állatvédelmi bírságot vonhat maga után. Ezzel szemben a büntetőjogi védelem szűkebb, csak az Ávt-ben tilalmazott magatartások²¹ legdurvább eseteire vonatkoznak.²²

A bűncselekmény *elkövetési magatartásai* tehát lényegében az Ávt. 6. § (1) bekezdésében tilalmazott magatartások legdurvább formáira vonatkoznak.

A Btk. akkor tartja szükségesnek az erőteljesebb állami fellépést, ha az elkövető magatartása alkalmas arra, hogy az állat maradandó egészségkárosodását, vagy pusztulását okozza. A tényállás nem eredménytényállás, mivel nem feltétele a büntetendőségnek az, hogy az állat ténylegesen elpusztuljon, vagy ténylegesen elszenvedje a maradandó egészségkárosodást, elegendő az, ha a cselekmény arra *alkalmas*.

Ezért nem önálló elkövetési magatartás az állat életének kioltása, mivel ezen eredmény bekövetkezte a büntetés kiszabás során súlyosító körülményként értékelhető.²³

Az elkövetési magatartásnak két fordulata van: a bántalmazás és a bánásmód.

A *bántalmazással* megvalósítható esetben a törvény minősített bántalmazást nem kíván meg; ehhez csupán az szükséges, hogy annak módja az eredmény lehetőségét objektíve magában hordozza. A törvény ugyanis nem a „fizikai fájdalom okozása” kitévelt alkalmazza, mivel a büntetőjogi szankcionálás nem az állatban élt érzethez, eredményhez, hanem az elkövető magatartásához kapcsolódik.²⁴ Bántalmazás esetén meghatározóak az állat etológiai jellemzői, a fajta fizikai és pszichikai jellegzetességei, amely jellegzetességek az állattal szemben jogszerűen alkalmazható fizikai eszközök módját és mértékét behatárolják.²⁵

A *bánásmód* ismétlődő, huzamosabb magatartást feltételez. A bánásmód alkalmazásába beleértendő minden olyan fizikai ráhatás vagy mulasztás, ami a bántalmazás körébe nem sorolható, ugyanakkor ez az elkövetési magatartás az állat bántalmazásának, szenvedésének a folyamat jellegét is értékeli.²⁶

Tényállási feltétel, hogy a bántalmazás, illetve a bánásmód *indokolatlan* legyen. Ennek megítélése bírói mérlegelés kérdése, ami csak az eset összes körülményeinek, a társadalomban kialakult általános erkölcsi felfogásnak a figyelembevételével történhet. Minthogy az állatvédelmi törvény is alapvetően erkölcsi indíttatású, az abban foglalt előírásoknak, tilalmaknak az „*indokolatlanul*” tényállási elem tartalommal való megtöltésénél elsődleges szerepe van. Következésképpen a bántalmazásnak, bánásmódnak az Ávt-ben – és értelemszerűen egyéb speciális állatvédelmi jogszabályban – tiltott módja, amennyiben az állat maradandó egészségkárosodásának, vagy elpusztulásának veszélyét magában hordja, a büntetőjogi felelősséget is megalapozhatja, míg a jogszabály engedélye kizárhatja azt.²⁷

Az állat életének kioltásáról az Ávt. 11. és 12.§-ai rendelkeznek. Ennek értelmében az állat életét elfogadható ok vagy körülmény nélkül kioltani nem szabad. Elfogadható oknak, körülménynek minősül különösen:²⁸

- az élelmezési cél vágóállat esetében,
- a prém termelése a hagyományosan e célból tartott állat esetében,
- az állomány szabályozás,
- a gyógyíthatatlan betegség, illetve sérülés,

- a fertőző betegségek kontrollja, valamint az azok ellen való védekezés,
- a kártevők irtása,
- a másként el nem hárítható támadás megakadályozása és a tudományos kutatás.

Az Ávt. arról is rendelkezik, az állat életének kioltása kizárólag kábítás után történhet.²⁹ A kábítási kötelezettség nem vonatkozik a gerinctelen állatokra, a háztartásban élelmezési célra levágott baromfira, nyúlra, valamint arra az esetre, ha az állat életének kioltását szükséghelyzet indokolja.³⁰ Ezekben az esetekben is gondoskodni kell azonban arról, hogy az állat életének kioltása szakszerű gyorsasággal és a legkisebb szenvedéssel járjon.

Az elpusztításnak olyan drasztikus módja, amikor az elkövető felismeri, hogy magatartásával a gerinces állatot szükségtelen, elkerülhető fájdalomnak is kiteszi, s ezt kívánja, vagy ebbe belenyugszik, a magatartást tényállásszerűvé teheti.³¹

Az Ávt. arról is rendelkezik, hogy az állaton fájdalommal vagy károsodással járó beavatkozást kizárólag szakirányú végzettséggel, illetve az állattartók körében szokásos beavatkozás esetében csak gyakorlattal rendelkező személy végezhet. Ez alól csak abban az esetben lehet kivétel, ha a beavatkozás az állat érdekében azonnal szükséges.³²

Fájdalommal, illetve károsodással járó beavatkozás főszabályként csak érzéstelenítés mellett végezhető. Érzéstelenítés nélkül csak akkor végezhető beavatkozás, ha az érzéstelenítés, illetőleg az ehhez szükséges rögzítés legalább akkora fájdalommal járna, mint maga a beavatkozás. A gazdasági haszon céljából tartott állatokon bizonyos beavatkozások érzéstelenítés nélkül is elvégezhetők, ezeket a *mezőgazdasági haszonállatok tartásának állatvédelmi előírásairól szóló 32/1999. (III. 31.) FVM rendelet* 6. számú melléklete állatfajonként felsorolja.

A cselekmény elkövetője bárki lehet, nem csupán az állattartó.

Háziasított emlősállat vagy az ember környezetében tartott veszélyes állat elűzése, elhagyása, kitétele

A Btk. **266/B. §** (1) bekezdés b) pontjában meghatározott állatkínzás vétségének *elkövetési tárgya* a házasított emlősállat, valamint az ember közelében tartott veszélyes állat lehet.

Az *elkövetési magatartás* az állat elűzése, elhagyása, illetve kitétele. Ezen fogalmak, bár azonos eredményre vezetnek, azt más-más módon valósítják meg:

- *Elűz*: ütve, verve elhajt, elkerget.³³
- *Elhagy*: teljesen és véglegesen sorsára hagy valakit vagy valamit. Elmegy tőle (vagy onnan) és többé nem megy vissza hozzá (vagy oda).³⁴
- *Kitesz*: kivisz valamit a házon kívülre és otthagyja.³⁵

A magatartások tilalmának oka nem csupán az állat kiszolgáltatott helyzete, hanem a magára hagyott állat által okozható veszélyhelyzet megelőzése is. Ez az oka annak, hogy a veszélyes állatok körét a jogalkotó nem szűkíti le a veszélyes gerinces állatokra, hanem tényállás gerinctelen veszélyes állat elűzésével, elhagyásával vagy kitételével is megvalósítható.³⁶

Ezen bűncselekmény *alánya* csak az állattartó lehet. Az Ávt. alapfogalmai között meghatározza az állattartó fogalmát. Ennek értelmében az „*állattartó az állat tulajdonosa, illetve aki az állatot vagy az állatállományt gondozza, felügyeli*”.³⁷

Orvvadászat és orvhalászat

A Btk. **266/B. §** (2) bekezdésben meghatározott tényállás keretdiszpozíció, amelynek tartalmát a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadásatról szóló 1996. évi LV. törvény, illetőleg a halászatról és a horgászatról szóló 1997. évi XLI. törvény tölti ki.

A Btk. **266/B. §** (2) bekezdésben meghatározott állatkínzás vétségének *elkövetési tárgya* a vadászható vadfajok, illetve a halászható halfajok egyedei.

A tényállás *elkövetési magatartása* a tiltott vadászati, illetve halászati eszközök és módok alkalmazása.

Nem minősül az állat bántalmazásának, kínzásának a vadászat és a halászat, ha az megengedett eszközzel vagy módon történik.³⁸ Így az orvvadászat és az orvhalászat is csak akkor minősül állatkínzásnak, ha valaki a vadászati, illetve halászati törvényben meghatározott tiltott eszközökkel, vagy tiltott módon vadászik, illetve halászik.³⁹

A tiltott vadászati eszközöket és módokat a *vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadásatról szóló 1996. évi LV. törvény* 68. és 30. §-ai határozzák meg. Ennek értelmében tiltott vadászati eszköznek minősül a mérgezett hegyű és robbanó fejű nyílvesztő; a számszerű; a nem megfelelő vadászíj, illetve nyílvesztő; a lőfegyverre szerelt hangtompító eszköz; a sörétes vadászlőfegyver (gímszarvas, dámvad, muflon és őz esetén); a hurok; a horog; a madárlép; a verem; valamint a nem szelektív háló.

A vadászati törvény ezen túl több más eszköz használatát is megtiltja, így pl. az elektronikus optikai eszköz vagy fényszóró használatát. Ezek azonban nem járnak az állat elpusztításával, vagy maradandó egészségkárosításával, így használatuk nem minősül állatkínzásnak.⁴⁰

A vadászati törvény rendelkezései alapján vadat elejteni, elfogni kizárólag a törvényben meghatározott módon szabad.⁴¹ Azt azonban nem határozza meg egyértelműen, hogy mit ért vadászati mód alatt, pedig ennek az állatkínzás megállapíthatósága szempontjából kiemelt jelentősége lenne.⁴² Azt viszont kiemeli a vadászati törvény, hogy tilos a vadat a vonatkozó közösségi rendeletben foglalt csapdázási módszerrel, valamint mérge alkalmazásával elfogni, illetve elpusztítani.⁴³

A vadászati törvény 71. § (2) bekezdés m) pontja a vadászható emlősfajok esetében a nem szelektív csapdázási módszert, vadászható madárfajok esetében a madarak tömeges vagy nem szelektív befogását vagy elpusztítását eredményező, illetve a fajok helyi eltűnését eredményező csapdázási eszközt, illetve eljárást és módszert a vadászat rendjének megsértéséhez sorolja. Ennek értelmében a csapda eszköznek, a csapda alkalmazása pedig módszernek is tekinthető.⁴⁴

A tiltott halászati eszközöket és módokat a *halászatról és a horgászatról szóló 1997. évi XLI. törvény* 23. és 24. §-ai határozzák meg. Ennek értelmében tiltott halászati eszköznek, illetve módnak minősül a váltóáramú elektromos eszköz, mérgező vagy kábító hatású anyag, robbanóanyag, szúrószerszám, illetve bűvárszigony vagy más, halfogásra alkalmas bűváreszköz használata, valamint gereblyező horgászati, illetőleg hurokvető halászati módszer, valamint – bizonyos meghatározott eseteket kivéve – egyenáramú eszköz alkalmazása. Tilos továbbá folyóvízen olyan halfogóeszköz, -készülék, valamint olyan fogási mód alkalmazása, amely átlagos vízállás esetén a folyó, illetve a holtág, mellékág medrének felénél többet keresztirányban folyamatosan elzár.

A halászati törvény értelmében tilos a hal fogásához minden olyan fogási eszköz, illetve mód alkalmazása, amely a halállományt és élőhelyét károsíthatja.⁴⁵ A Btk. **266/B. § (2)** bekezdése szempontjából annak van jelentősége, hogy egy adott halfogási eszköz, vagy mód alkalmas-e a halállomány, illetve annak élőhelyének károsítására. Amennyiben igen, akkor az ilyen eszköz, mód használata az állatkínzás bűncselekményét megvalósítja. A hal tényleges károsodása nem tényállási elem. Az adott bűncselekmény a károsodás veszélyének (a veszélyhelyzetnek) létrehozását és nem pedig bekövetkezését rendeli büntetni.⁴⁶

Az állatkínzás bűncselekmény minősített esete

A 2008. évi LXXXIV. törvény módosította a Btk-t, beiktatva az állatkínzás minősített esetét. E szerint a büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha az alapesetként meg-határozott tényállásokat olyan módon követik el, hogy az az állatnak *különös szenvedést* okoz.

A törvényjavaslat indokolása⁴⁷ szerint a *különös szenvedést* okozó állatkínzás fogalma alá az átlagosat lényegesen meghaladó, rendkívüli brutalitással véghezvitt, illetve az állatnak az átlagosnál lényegesen nagyobb szenvedést okozó cselekmények vonhatók. E cselekmény megállapíthatóságát támasztja alá például, ha a bántalmazás hosszan tartó, elhúzódó, illetőleg ha az elkövetéskor az állat szenvedése láthatóan rendkívüli mértékű.

Az indokolás szerint az átlagosat lényegesen meghaladó, rendkívüli brutalitással véghezvitt, illetve az állatnak az átlagosnál lényegesen nagyobb szenvedést okozó cselekmények esetében, a büntetés céljainak eléréséhez szükséges, hogy a jogalkotó lehetővé tegye súlyosabb büntetés kiszabását is. A magatartás tényálláson belüli kiemelt társadalomra veszélyessége tehát már önmagában is indokolja a minősítő körülmény megalkotását. Ezen kívül azonban a súlyosabb megítélés kodifikálása mellett szól, hogy jóval nagyobb a személyében rejlő társadalomra veszélyessége, s úgyszintén bűnösségi foka annak az elkövetőnek, aki cselekményét úgy hajtja végre, hogy az állatnak különös szenvedést okoz.⁴⁸

Beilleszthető-e az állatkínzás a büntető jogi normába?

Mint arról korábban volt szó, az állatkínzás a közrend elleni bűncselekményeken belül a közbiztonság elleni bűncselekmények között található, így a bűncselekmény jogi tárgya elvileg a közbiztonság.

Az állatkínzást a Btk-ba iktató törvényjavaslathoz fűzött indokolás⁴⁹ szerint az állatkínzás tényállásának védett jogi tárgya az állat, mint érző lény életének, egészségének védelme. Ugyanakkor – szintén az indokolás szerint – a tényállás az azonos védendő jogi tárgyak alapján rendszerező Btk-ban leginkább a közrend elleni bűncselekmények között helyezhető el, melynek okaként az indokolás a közrend elleni bűncselekmények azon sajátosságát jelöli meg, miszerint ezen bűncselekmények általában nem konkrét személy jogait sértik, vagy veszélyeztetik, hanem káros hatásuk a társadalom egészét érintik.

A törvényjavaslat indokolása (amelyet a miniszteri indokolás is átvett) is ellentmondásos tehát a bűncselekmény jogi tárgyával kapcsolatban. Amennyiben a védendő jogi tárgy a közrend, úgy a sérelmet szenvedett állat csupán a bűncselekmény elkövetési tárgya lehet. Ha viszont a valódi védendő jogi tárgy az állatok életének, egészségének védelme, akkor a bűncselekmény Btk. szerinti besorolása téves.⁵⁰

Az állatkínzás tényállása a közbiztonság fogalmával⁵¹ nehezen összeegyeztethető. Állatkínzás bűncselekménye esetén elkövetési tárgy az állategyed, a jogi tárgy viszont (a Btk. szerinti besorolásból adódóan) lényegében a társadalmi együttélés bizonyos rendje, ami pedig emberi kapcsolatrendszer. Éppen a jogi tárgy meghatározhatatlanságára, azaz az *in dubio pro libertate* elvére, valamint a büntetőjog *ultima ratio* jellegére alapozottan van olyan nézet is, miszerint az állatkínzás büntetendősége (a veszélyes eb tartásával kapcsolatos kötelezettség megszegése⁵² és a tiltott állatviadal szervezése⁵³ bűncselekményekkel együtt) nem megalapozott, annak szankcionálására a szabálysértési jog megfelelő.⁵⁴

Véleményem szerint az állatkínzásnak helye lehet a bűncselekmények között. Az állatkínzás büntetendősége azért lehet megalapozott, mert mint ahogyan azt már Aquinói Szent Tamás is megfogalmazta: az állatoknak nincsenek ugyan jogaik, és így ezekkel kapcsolatban bűn elkövetéséről nem lehet beszélni, azonban a velük való kegyetlenkedés azért nem fogadható el, mivel ez az ember morális lealacsonyodásával jár együtt: az állatokkal való rossz bánásmód ugyanis maga után vonja az embertársainkkal való sérelmes viselkedés megszokottá válását, beidegződését, a kegyetlenkedés és a közöny fokozódását.⁵⁵

Véleményem szerint a tényállás Btk. szerinti besorolása rossz, hasonlóan a veszélyes eb tartásával kapcsolatos kötelezettség megszegése, a tiltott állatviadal szervezése, valamint a természetkárosítás bűncselekmények besorolásához. A természetkárosítás bűncselekménye például a közegészség elleni bűncselekmények között található, így a bűncselekmény *jogi tárgya*, a közegészség, amely a természeti környezet zavartalan működése által is biztosítva van⁵⁶. Nehezen található azonban kapcsolat a közegészség és pl. egy fokozottan védett faj egyedének jogellenesen megszerzése⁵⁷ között.

A környezet-, illetve a természet védelme szempontjából a Btk. rendszere széttagolt, mivel a törvényen belül nem képeznek egységes fejezetet a környezet védelméhez kapcsolható bűncselekmények.⁵⁸ Tekintettel a környezet- és természetvédelem világszerte megfigyelhető, egyre növekvő súlyára, megítélésem szerint szükséges lenne a Btk-n belül egységes fejezetben szabályozni a környezeti joggal összefüggő bűncselekményeket. Ezen fejezet a következő, jelenleg a Btk-ban elszórtan található bűncselekményeket tartalmazhatná:

- környeztkárosítás (jelenleg: Btk. 280. §.)
- természetkárosítás (jelenleg: Btk. 281. §.)
- hulladékgazdálkodás rendjének a megsértése (jelenleg: Btk. 281/A. §.)
- állatkínzás (jelenleg: Btk. 266/B. §.)
- visszaélés veszélyes kutyával (jelenleg: Btk. 266. §.)
- tiltott állatviadal szervezése (jelenleg: Btk. 266/A. §.)

Szükség lenne továbbá az állatkínzás tényállásának pontosítására. Véleményem szerint állatkínzás alatt csak a jelenleg hatályos **266/B. § (1) bekezdés a)** pontját kellene érteni. Itt is egyértelmű fogalmazásra lenne szükség abban a tekintetben, hogy mi minősül bántalmazásnak, illetve bánásmódnak, valamint, hogy a cselekmény milyen esetben indokolatlan. Az „*indokolatlanul*” tényállási elem tartalommal való megtöltésénél, mint arról korábban volt szó, az Ávt-nek elsődleges szerepe van. Az Ávt. az állat élete kioltásának indokait azonban csak exemplifikatív módon sorolja fel. Éppen ezek, valamint az irányadó gyakorlat hiányában az egyes elkövetési magatartások büntetőjogi megítélése az ügyekben eljáró hatóságokra marad, amely nagyon sok esetben téves döntésekhez, s így jogbizonytalansághoz vezet.⁵⁹

Megítélésem szerint indokolt lenne az orvvadászat és orvhalászat, illetve a házasított emlősállat, valamint a veszélyes állat elűzésének (elhagyásának, kitételének) állatkínzás tényállásából való kiemelése. Az orvvadászatot és az orvhalászatot, valamint a veszélyes állat elűzését külön tényállásokként kellene megfogalmazni. A házasított emlősállat elűzésének szankcionálására a szabálysértési jog megfelelő volna.

Irodalom

1. Bfv.III.297/2007/9.szám
2. Csepregi I.: Természetvédelmi jog. 2008, 82. p.; HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0071/1.0
3. EBH2006. 1391.
4. EBH2008. 1762
<http://jab.complex.hu/search.phpdosearch=1&page=5&field=MORELIKETHIS&searchtext=WKHU-QJ-XML-00000A06H0066KGD&docdb=don>
5. Elek B.: *Orvvadászok nyomában*, 2009, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 167 pp.
6. Erdősy E.–Földvári J.–Tóth M. 2007. Magyar Büntetőjog különös rész, Osiris Kiadó, Budapest, 548 pp.

7. Gyöngyösi Zoltán: Az állatok joga és jogalanyisága, [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_gyongyosi_zoltan-az_allatok_joga_es_jogalanyisaga\[jogi_forum\].pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_gyongyosi_zoltan-az_allatok_joga_es_jogalanyisaga[jogi_forum].pdf)
8. Hornyák Sz.: Köznegyugalom elleni bűncselekmények. Doktori értekezés., Pécs, 2010, 86. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Vedes/hornyak/hornyak_ertekezes_muhely.pdf
9. <http://www.rspca.co.uk>
10. Jávorszki T.: Összefoglaló jelentés a Btk. 266/B. §-ba ütköző állatkínzás vétségével kapcsolatos jogalkalmazási gyakorlat elemzéséről. Somogy Megyei Főügyészség, Kaposvár, Nf. 746/2007/1-I. Szám
11. K. Nagy S.: Állatvédők Törvénykönyve. Az állatvédelemre és állategészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek betűsoros gyűjteménye, Budapest, 1898. Grimm, 87 pp.; Zoltán Ö.: Az állatvédelem jogi rendje, Budapest, 2000, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 276pp.
12. Legf. Bír. Bfv. II. 765/2006. in: Zöldhatósági Közlemények, 2007/6. szám., 3-5.
13. Magyar Értelmező Szótár, http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar
14. T/6473. Képviselői önálló indítvány, <http://www.parlament.hu/irom37/6473/6473.htm>
15. T/6655. Képviselői önálló indítvány, <http://www.parlament.hu/irom38/06655/06655.pdf>

Jogszabály-jegyzék

1. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
2. 1996. évi LV. törvény a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadásatról
3. 1997. évi XLI. törvény a halásatról és a horgásatról
4. 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről

Jegyzetek

1. Zoltán Ö.: *Az állatvédelem jogi rendje*, Budapest, 2000, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 23. és 43.
2. <http://www.rspca.co.uk>.
3. <http://www.rspca.co.uk>.
4. Zoltán i. m., 44-45.
5. Ávt. 3. § 4.
6. Ávt. 6. §-a alapján.
7. Nem terjed ki az érett libatoll házilag vagy az engedélyezett technológia szerint végzett tépésére (Ávt. 6. § (2)).
8. A Magyar Honvédség, a rendvédelmi szervek, a nemzetbiztonsági szolgálatok és a közfeladatokat ellátó őrszolgálatok feladatainak ellátását szolgáló állatok (Ávt. 2. § (1) g) pont) esetében ezt az előírást a külön jogszabályban meghatározottak szerint kell alkalmazni (Ávt. 6. § (3)).
9. Nem terjed ki a házilag vagy az engedélyezett technológia szerinti liba- és kacsatömésre.
10. Az állat fizikai, pszichikai állapotának olyan megterhelése, küzdelemre készítetése egy másik állattal vagy emberrel, amely sérülést vagy halált okozhat (Ávt. 7. § (1)).

11. Ávt. 7. § (1);
megjegyzés: a tilalom nem vonatkozik a vadászatra alkalmazott állatnak külön jogszabály alapján történő kiképzésére, vadászaton való alkalmazására (Ávt. 7. § (3)).
12. Ávt. 7. § (2).
13. Ávt. 8. §.
14. K. Nagy S. Állatvédők Törvénykönyve. Az állatvédelemre és állategészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek betűsoros gyűjteménye., 1898. Grimm, Budapest, 8.
15. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
16. A 266/B § (1) bekezdésének záró szövegrészában a „közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel” szövegrészt a 2009. évi LXXX. törvény 56.§ (7) bekezdésének c) pontja hatályon kívül helyezte 2010. május 1. napjával.
17. A tiltott vadászati eszközöket és módokat (*orrvadászat*) a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 68. és 30. §-ai határozzák meg.
18. A tiltott halászati eszközöket és módokat (*orvhalászat*) a halászátról és a horgászátról szóló 1997. évi XLI. törvény 23. és 24. §-ai határozzák meg.
19. EBH2008. 1762.
20. Legf. Bír. Bfv. II. 765/2006. in: Zöldhatósági Közlemények, 2007/6. szám., 3-5.
21. Ld. Ávt. 6. § (1).
22. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
23. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
24. EBH2006. 1391.
25. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
26. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
27. EBH2006. 1391.
28. Ávt. 11. §.
29. Ávt. 12. § (1).
30. Ávt. 12. § (2).
31. EBH2006. 1391.
32. Ld. Ávt. 9. és 10. §-ai.
33. Magyar Értelmező Szótár.
34. Magyar Értelmező Szótár.
35. Magyar Értelmező Szótár.
36. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
37. Ld. Ávt. 3. §. 1.
38. T/6473. Képviselői önálló indítvány.
39. Elek B.: *Orrvadászok nyomában*, 2009, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 90. alapján.
40. Elek i. m., 91.
41. A vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 30. §. (1).
42. Elek B. 2009. *Orrvadászok nyomában*, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 91.
43. A vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény 30. §. (1).
44. Elek B. 2009. *Orrvadászok nyomában*, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 91.
45. A halászátról és a horgászátról szóló 1997. évi XLI. törvény 23. §. (1).

46. Bfv.III.297/2007/9. szám.
47. T/6655. Képviselői önálló indítvány.
48. T/6655. Képviselői önálló indítvány.
49. T/6473. Képviselői önálló indítvány
50. Jávorszki T.: Összefoglaló jelentés a Btk. 266/B. §-ba ütköző állatkínzás vétségével kapcsolatos jogalkalmazási gyakorlat elemzéséről. Somogy Megyei Főügyészség, Kaposvár, Nf. 746/2007/1-I. szám
51. Közbiztonság: a társadalmi együttélés rendjének jogilag szabályozott olyan közállapota, tényleges helyzete, amelyben az egyes személyek és a közösségek élete, személye, működése, valamint javai biztosítottak az illetéktelen támadásoktól. (Erdős E.–Földvári J.–Tóth M.: *Magyar Büntetőjog Különös rész*, Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 310.).
52. Btk. 266. §.
53. Btk. 266/A §.
54. Hornyák Sz.: Köznyugalom elleni bűncselekmények. Doktori értekezés, Pécs, 2010, 86.
55. Gyöngyösi Zoltán: Az állatok joga és jogszerűsége.
56. Erdős–Földvári–Tóth i. m., 378.
57. Ld. Btk. 281. § (1).
58. Csepregi I. 2008. Természetvédelmi jog. 82. p.; HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0071/1.0
59. Jávorszki T. Összefoglaló jelentés a Btk. 266/B. §-ba ütköző állatkínzás vétségével kapcsolatos jogalkalmazási gyakorlat elemzéséről. Somogy Megyei Főügyészség, Kaposvár, Nf. 746/2007/1-I. szám

A természetkárosítás bűncselekmény értelmezése

A természet védelmének hazai jogi rendszere

A hazai jogrendszeren belül szinte nincs olyan jogforrási szint, ahol ne találkoznánk a természet védelmét közvetve, vagy közvetlenül érintő szabályozással. A természetvédelmi jog a környezetjog részterületeként jelenik meg a szabályozásban.¹

A környezetjogi – ezen belül pedig a természet védelmére vonatkozó – szabályozás gyökere az Alkotmány rendelkezéseiben rejlik. Az Alkotmányban ugyanis megjelenik a környezethez való jog, mint ún. harmadik generációs alapjog. Az Alkotmány 18. §-a kimondja, hogy: „*A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.*”²

E rendelkezés nem az alapjogi fejezetben foglal helyet, ami jelentős hatást gyakorol az Alkotmánybírósági értelmezésre.³ A környezethez való jog tartalmilag több elemet is magában foglal, általánosan elfogadott tipizálás alapján egyaránt jelent egészséges, biztonságos, zavartalan, tiszta környezetet.⁴

Ezen túlmenően az egészséghez való alapjoghoz kapcsolódva az Alkotmány rögzíti, hogy:

70/D. § (1) *A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez.*

(2) *Ezt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, valamint az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg.*⁵

Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság (AB) kimondja, hogy „*a környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges*”, mivel azt „*döntően befolyásolja a környezetvédelem tárgya is: az élet természeti alapjainak véges volta és a természeti károk jelentős részének visszafordíthatatlansága, s végül az a tény, hogy mindezek az emberi élet fennmaradásának feltételei*”.⁶ Ezen elvből kiindulva állapította meg az AB, hogy „*a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alkotmányos jog vagy érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan*”.⁷ A fentiekből következik, hogy „*az állam nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje, vagy a romlás kockázatát megengedje*”.⁸ A környezet védelmében tehát nem engedhető meg a gazdasági és társadalmi körülményektől függő minőségi és mennyiségi hullámzás.⁹

A környezetjog „kerettörvénye” a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény¹⁰ (a továbbiakban. Kt.). A Kt. meghatározza a környezet védelmével kapcsolatos célokat, alapelveket, szabályozási kereteket, illetőleg alapvető intézményeket. A Kt. – kerettörvény jellege miatt – kiutal más törvényekre is, az ezekhez való kapcsolódását a 3. § (1)-(2) bekezdései rendezik.¹¹ Ezek alapján a Kt.-vel összhangban külön törvények rendelkeznek például a természetvédelemről, a vízgazdálkodásról, a hulladékokról és a veszélyes anyagokról.¹²

A természet védelmére vonatkozó, hatályos, legmagasabb szintű szabályozás a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Tvt.). A Tvt. – amely hazánk első önálló természetvédelmi törvénye – szakított a természetvédelemnek azzal a tradíciójával, amely a szabályozás hatályát kizárólag a külön jogszabállyal védetté

nyilvánított objektumokra korlátozza. A rezervátum-szemlélet a gyakorlatban elszigetelt élőhelyek, védett természeti területek kialakulásához vezetett, és a fragmentálódás, illetve a kedvezőtlen külső hatások továbbra is veszélyeztették a védett fajok fennmaradását. Egy korszerű, a biológiai sokféleség megőrzését, a tájak értékei sokszínűségének a fenntartását, illetve az egyéb természeti értékek megővését célzó védelem más típusú eszközrendszerrel kívánt, mint amit a hagyományos természetvédelem kínálni tudott. A Tvt. által képviselt jogfejlődés megfelel a nemzetközi tendenciáknak, sok területen azonban a Tvt. jelentős mértékben megelőzte korát (ilyen többek között a barlangok, ásványok, ásványtársulások, ősmaradványok védelme vagy a természet általános védelme körében a vizes élőhelyekre vonatkozó előírások köre).¹³

A természetvédelmi törvényhez számos kormány-, ill. miniszteri rendeleti szintű végrehajtási jogszabály kapcsolódik, így például a *védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról szóló 67/1998. (IV. 3.) Korm. rendelet*, illetve a *védett és fokozottan védett fajokról szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet*. Emellett önkormányzati szintű jogszabályok is megtalálhatók a természetvédelemben, így például természeti terület önkormányzati rendelettel vonható helyi védelem alá.

Magyarország hosszú csatlakozási tárgyalások után, 2004. május elsejével az Európai Unió tagjává vált. Az Unió joganyagában természetvédelmi jog a környezetvédelmi jog egyik területét képezi. Az Európai Unió természetvédelmi jog legfontosabb jogforrásai:

- a *madárvédelmi irányelv*: A TANÁCS 79/409/EGK (1979. április 2.) sz. irányelve a vadon élő madarak védelméről,
- és az *élőhelyvédelmi irányelv*: A TANÁCS 92/43/EGK (1992. május 21.) sz. irányelve a természetes élőhelyek, illetve a vadon élő állatok és növények védelméről.

Az ezen irányelvek által meghatározott speciális védett területek alkotják a „Natura 2000” („*a különleges természetmegőrzési területek egységes európai ökológiai hálózata*”) elnevezésű rendszert, amely hazai területeit *Az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről* szóló 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet, illetve *az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekkel érintett földrészekről* szóló 45/2006. (XII. 8.) KvVM rendelet biztosítja.

A természet védelméhez kapcsolódó felelősségi rendszer

A jogkövetés hatékonyságának biztosítása érdekében valamennyi jogszabály mögött, közvetlen vagy közvetett módon, helyet kap az a felelősségi és szankció rendszer, amely a jogszabály előírásaitól való jogellenes eltérést hivatott szankcionálni. A természet védelmére vonatkozó előírások megsértése esetén különböző felelősségi formák alkalmazására van lehetőség.¹⁴

A természet védelmével kapcsolatos felelősségi formák az alábbi csoportokba oszthatók (*1. ábra*):

Természetkárosítás

A természet védelmének „legerősebb” felelősségi formája a büntetőjoghoz kapcsolódik. A hatályos Büntető Törvénykönyv¹⁵ (a továbbiakban: Btk.) több, közvetlenül a környezet, illetve természet védelmét szolgáló törvényi tényállást ismer.

1. ábra

A természet védelméhez kapcsolódó felelősségi formák

Tvt.: 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről; Sztv.: 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről; Btk.: 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről; Ptk.: 1958. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről)

A környezet-, illetve a természet védelme szempontjából a Btk. rendszere széttagolt, mivel a törvényen belül nem képeznek egységes fejezetet a környezet védelméhez kapcsolható bűncselekmények:¹⁶

- a közbiztonság elleni bűncselekmények körében található a visszaélés veszélyes kutyával (266. §), a tiltott állatviadal szervezése (266/A. §) és az állatkinzás (266/B.§) tényállása,
- a közegészség elleni bűncselekmények között szerepel a környezetkárosítás (280. §), a természetkárosítás (281. §) és a hulladékgazdálkodás rendjének a megsértése (281/A. §) tényállása.

A környezet-, illetve a természet védelméhez közvetett módon kapcsolható bűncselekmények köre ennél jóval szélesebb, hiszen azok megjelenhetnek:¹⁷

- a közrend ellen bűncselekmények körében, pl.: közveszélyokozás (259. §), közérdekű üzem működésének megzavarása (260. §), visszaélés radioaktív anyaggal (264. §/),
- a vagyon elleni bűncselekmények körében, pl.: lopás (316. §), rongálás (324. §), jogtalan elsajátítás (325. §),
- halmazati cselekményként más bűncselekményekkel együtt is, pl. a gazdaság elleni bűncselekmények körében.

A természet védelme szempontjából a tényállások közül a természetkárosításnak van kiemelt jelentősége. A természetkárosítás bűncselekmény törvényi tényállását a Btk. 281. §-a fogalmazza meg:

281. § (1) Aki

- a) fokozottan védett élő szervezet egyedét,
- b) védett élő szervezet egyedét, feltéve, hogy azok külön jogszabályban meghatározott, pénzben kifejezett értékének együttes összege eléri a fokozottan védett élő szervezet egyedei esetében megállapított, pénzben kifejezett legalacsonyabb értéket,
- c) az Európai Közösségek Tanácsának a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló rendelete A és B melléklete hatálya alá tartozó élő szervezet egyedét jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az országba behozza, onnan kiviszi, az ország területén átviszi, azzal kereskedik, illetve azt károsítja vagy elpusztítja, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő, aki

a) az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről szóló jogszabály szerinti különleges madárvédelmi területet, különleges természetmegőrzési területet, vagy annak jelölt területet, valamint kiemelt jelentőségű természetmegőrzési területet, vagy annak jelölt területet, vagy

b) védett

1. természeti területet,

2. barlangot,

3. élő szervezetek életközösségét, vagy azok élőhelyét jogellenesen jelentős mértékben megváltoztatja.

(3) A büntetés büntett miatt öt évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) az (1) bekezdés a) és b) pontjában meghatározott természetkárosítás a fokozottan védett, illetve védett élő szervezet egyedeinek olyan mértékű pusztulását okozza, hogy az elpusztított fokozottan védett, illetve védett élő szervezet egyedeinek külön jogszabályban meghatározott, pénzben kifejezett értékének együttes összege eléri a fokozottan védett élő szervezet egyedei esetében megállapított, pénzben kifejezett legmagasabb érték kétszeresét, illetve ha a c) pontban meghatározott természetkárosítás a Magyarországon védetté, illetve fokozottan védetté nem nyilvánított élő szervezet adott állományának fennmaradását veszélyeztető pusztulását okozza,

b) a (2) bekezdésben meghatározott természetkárosítás az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről szóló jogszabály szerinti különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület, illetve kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület, védett természeti terület, barlang, illetve élő szervezetek életközössége vagy azok élőhelye jelentős károsodását vagy megsemmisülését okozza.

(4)¹⁸ Aki a (3) bekezdésben meghatározott természetkárosítást gondatlanságból követi el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

(5) E § alkalmazásában élő szervezet egyede:

a) az élő szervezet egyedének valamennyi fejlődési szakasza, alakja, állapota,

b) az élő szervezetek keresztezéseként és kereszteződésekként létrejött egyed,

c) az élő szervezet egyedének származéka, ami alatt érteni kell az elpusztult élőlényt, valamint annak, vagy az élő szervezet egyedének bármely részét, továbbá azt a terméket vagy készítményt, amely a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz.

A természetkárosítás bűncselekmény tényállása keretdiszpozíció, ami azt jelenti, hogy a jogszabályt más jogszabályok töltik meg tartalommal¹⁹ (ld. később).

Mivel a természetkárosítás a közegészség elleni bűncselekmények között található, a bűncselekmény jogi tárgya, a közegészség, amely a természeti környezet zavartalan működése által is biztosítva van.²⁰

Az elkövetési tárgyak két csoportra oszthatók:

- védett fajok egyedei
- védett területek

Az elkövetési magatartások az elkövetési tárgyakhoz kötődnek:

- védett fajok egyedei tekintetében: megszerzés, tartás, forgalomba hozatal, behozatal, kivitel, átvitel, kereskedés, károsítás, elpusztítás
- területek tekintetében: jelentős mértékű megváltoztatás

A bűncselekmény *alanya* bárki lehet.

A tényállás megkülönböztet alapesetet és minősített esetet. Az alapeset csak szándékosan, míg a minősített eset gondatlanságból is elkövethető.

A több állat vagy növény tekintetében elkövetett cselekmény vagy többféle elkövetési magatartás egyidejű, vagy egymást követő tanúsítása *természetes egység*, azonban a jogtalan eltulajdonítás érdekében történő elpusztítás a lopással *halmazatot* alkothat (BH 1984/305 sz.).²¹ A két bűncselekmény jogi tárgya ugyanis teljesen különböző. A vagyon elleni cselekmény elkövetőinek megbüntetésénél cél a tulajdon, vagy a személyek javainak védelme, míg a természetkárosítás esetén a cél a természet védelme.²²

A természetkárosítás a környezetkárosításba beleolvad.²³

A természetkárosítás bűncselekmény tényállását az *1. táblázat* rendszerezi.

Egyed alapú természetkárosítás

Elsőként tisztázni kell az egyed fogalmát. A természetvédelmi törvény²⁴ (Tvt.) **4. § p)** pontja értelmében *egyed (példány): élő szervezet, annak valamennyi fejlődési szakasza, alakja, állapota és származéka, valamint az elpusztult élőlény, illetve az a termék vagy készítmény, amelyről csomagolása vagy egyéb irat, adat, illetve körülmény alapján megállapítható, hogy a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz.* E megfogalmazást vette alapul a Btk. is, amikor a 281. § (5) bekezdésében az élő szervezet egyedét értelmezte. A biológiai, illetve a jogi értelemben vett egyed tehát nem azonos fogalmak. Egyetlen biológiai egyed több jogi egyedé is válhat például akkor, ha a növényt feldarabolják, az állatot megnyúzzák, és a szőrmet, valamint a koponyát külön kívánják értékesíteni.

Alaptényállás

Az elkövetési magatartás az egyed jogellenes megszerzése, tartása, forgalomba hozatala, behozatala, kivitele, ország területén való átvitele, kereskedése, károsítása, illetve elpusztítása. Ezen magatartások többségének tartalma egyértelmű, némelyik azonban magyarázatra szorul:²⁵

- *jogellenes*: ha az elkövető a cselekményt a Tvt. előírásait megszegve, akár jogellenes módon, akár jogellenes eszközökkel, felhatalmazás vagy engedély hiányában stb. követi el.
- *kereskedés*: rendszeres, haszonszerzésre irányuló tevékenység.
- *forgalomba hozatal*: többek (általában előre meg nem határozott nagy számú személy) hozzáférési lehetőségének megteremtése. A konkrét kereskedelmen túlmutató magatartásokat is magában foglalhat.

Az elkövetési magatartások mindegyike feltételez eredményt is, ez azonban kétségtelen formában csak az „elpusztításnál” érhető tetten, de például a kereskedés vagy a külföldre juttatás is csak az ügylet megkötésével, illetve az országból való kikerüléssel válik befejezetté.²⁶

Az alaptényállás elkövetése csak szándékos lehet.

Nem mindegy azonban, hogy a fent leírt bármelyik cselekményt védett, vagy fokozottan védett faj egyedével valósítják meg. Abban az esetben, ha az egyed fokozottan védett fajba tartozik, már egyetlen egyed esetében is megvalósul a bűncselekmény. Amennyiben az egyed nem fokozottan védett, „csak” védett fajba tartozik, úgy bűncselekmény csak abban az esetben valósul meg, ha a fenti cselekmények bármelyikét több egyeddel valósították meg, amely egyedek együttes pénzben kifejezett értéke („eszmei értéke”) eléri a fokozottan védett fajok egyedei pénzben kifejezett értékének minimumát.

1. táblázat

A természetkárosítás bűncselekmény törvényi tényállása²⁷

		Alaptényállás	Minősített eset*	
Tényállás	Egyed alapú természetkárosítás	Elkövetési tárgy	– fokozottan védett élő szervezet egyede	→ ha az elpusztított fokozottan védett, illetve védett élő szervezet egyedeinek $\Sigma PKÉ \geq PKÉf_{v_{max} \times 2}$
			– védett élő szervezet egyedei (feltéve, hogy $\Sigma PKÉv \geq PKÉf_{v_{min}}$)	
		– az EK Tanácsának a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló rendelete A és B melléklete hatálya alá tartozó élő szervezet egyede	→ a Magyarországon <i>védetté, illetve fokozottan védetté nem nyilvánított</i> élő szervezet adott állományának fennmaradását veszélyeztető pusztulását okozza	
	Terület alapú természetkárosítás	Elkövetési tárgy	jogellenes	
– megszerzés				
– tartás				
Elkövetési magatartás	– forgalomba hozatal	jelentős károsodás vagy megsemmisülés okozása		
	– országba behozatal, onnan kivitel, az ország területén átvitel			
	– kereskedés			
Elkövetési tárgy	– károsítás			
	– elpusztítás			
	– különleges madárvédelmi terület,			
Elkövetési magatartás	– különleges természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület,	jelentős károsodás vagy megsemmisülés okozása		
	– kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület,			
	– védett természeti terület,			
Elkövetési tárgy	– barlang,			
	– védett élő szervezetek életközössége, vagy azok élőhelye			
	– jogellenes jelentős mértékű megváltoztatás			
Elkövetési magatartás	– jelentős károsodás vagy megsemmisülés okozása			
Szankció		három évig terjedő szabadságvesztés	öt évig terjedő szabadságvesztés	

- Σ: együttes összeg
 PKÉ: pénzben kifejezett érték
 PKÉv: védett élő szervezetek pénzben kifejezett értéke
 PKÉf_{min}: fokozottan védett élő szervezetek pénzben kifejezett legalacsonyabb értéke
 PKÉf_{max}x2: fokozottan védett élő szervezetek pénzben kifejezett legmagasabb értékének kétszerese
 *: bármely minősített eset gondatlan elkövetését vétségként két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel rendeli büntetni a Btk.²⁸

A természetkárosítás bűncselekmény tényállásának részletezését az elkövetési tárgyak kettőssége alapján végzem el.

A védett és a fokozottan védett fajok listáját és pénzben kifejezett értékeit a *védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről* szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet határozza meg. Jól látható tehát a természetkárosítás bűncselekmény tényállásának keretdiszpozíció jellege, mivel a jogszabályt a fent nevezett KöM rendelet tölti meg tartalommal. A 13/2001 (V. 9.) KöM rendelet 1. melléklete a védett növényfajok, 2. melléklete a védett állatfajok, a 3. melléklete a fokozottan védett növényfajok, a 4. számú melléklete fokozottan védett állatfajok, 9. melléklete pedig a védett gombák és zuzmók listáját és az egyes fajok pénzben kifejezett értékét tartalmazza. E mellékletek alapján a védett és fokozottan védett fajok egyedeinek minimális és maximális pénzben kifejezett értéke a 2. táblázatban látható:

2. táblázat

Védett és fokozottan védett fajok egyedeinek pénzben kifejezett értéke²⁹

		Pénzben kifejezett érték, Ft	
		minimuma	maximuma
Állatfajok	Védett	2.000	10.000
	Fokozottan védett	100.000	1.000.000
Növényfajok	Védett	2.000	50.000
	Fokozottan védett	100.000	250.000
Gombák	Védett	2.000	10.000
Zuzmók	Védett	5.000	10.000

Ennek ismeretében tehát természetkárosítás bűncselekmény alaptényállása védett állat- és növényfaj, egyedeivel abban az esetben valósul meg, ha az egyedek együttes pénzben kifejezett értéke eléri a 100.000 Ft-ot. Ez védett állatfajok esetén megvalósítható akár két db, egyenként 50.000 Ft értékű (pl.: Keresztes vipera /*Vipera berus*/) egyeddel, de akár 50 db, egyenként 2.000 Ft értékű (pl.: Zöld varangy /*Bufo viridis*/) egyeddel is. Védett növényfajok esetén a természetkárosítás alaptényállása megvalósítható akár 10 db, egyenként 10.000 Ft értékű (pl.: Henye boroszlán /*Daphne cneorum*/) egyeddel, valamint az állatfajokhoz hasonlóan akár 50 db, egyenként 2.000 Ft értékű (pl.: Nyári tözike /*Leucogium aestivum*/) egyeddel is.

Védett fajok egyedei esetében, amennyiben azok pénzben kifejezett értéke nem éri el a bűncselekményi értékhatárt, azaz a 100.000 Ft-ot, úgy nem természetkárosítás bűncselekménye, hanem természetvédelmi szabálysértés³⁰ valósul meg.

Az alaptényállás akkor is megvalósul, ha a jogellenes megszerzés, tartás, forgalomba hozatal, behozatal, kivitel, ország területén való átvitel, kereskedés, károsítás, illetve elpusztítás a *vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről* szóló 338/97/EK Rendelet A és B mellékletébe tartozó egyedén valósul meg (ebben az esetben is elegendő egyetlen egyedén elkövetni a cselekményt).

Itt is látható a természetkárosítás tényállás keretdiszpozíció jellege, mivel az értelmezéshez nélkülözhetetlen a 338/97/EK Rendelet ismerete. A 338/97/EK Rendelet „A” melléklete tartalmazza:

- a Washingtoni Egyezmény³¹ I. függelékében³² felsorolt fajokat, amelyekre a tagállamok nem jelentettek be fenntartást;³³

- azon fajokat,
 - amelyeket a közösségi vagy nemzetközi kereskedelem érint vagy érinthet, és amelyek kipusztulással fenyegetettek, vagy előfordulásuk olyan ritka, hogy bármilyen fokú kereskedelmük a fajok fennmaradását veszélyezteti;
 - amelyek olyan nemzetségbe vagy fajba tartoznak, amelyek fajainak vagy alfajainak többségét az „A” mellékletben felsorolták, és amelyek szerepeltetése a mellékletben az ilyen csoportok hatékony védelme szempontjából lényeges.

A 338/97/EK Rendelet, B” melléklete tartalmazza:

- a Washingtoni Egyezmény II. függelékében³⁴ felsorolt fajok közül azokat, amelyek az „A” mellékletben nem szerepelnek, és amelyekre a tagállamok nem jelentettek be fenntartást;
- az egyezmény I. függelékében felsorolt fajokat, amelyekre fenntartást jelentettek be;
- minden más olyan fajt, amelyet az egyezmény I. vagy II. függelékében nem soroltak fel; és
 - amely a nemzetközi kereskedelemnek olyan mértékben tárgya, amely nem lehet megfelelő;
 - vagy amelynek felvétele az „A” vagy a „B” mellékletekben szereplő egyéb fajokhoz viszonyított hasonlósága miatt lényeges az ilyen fajok egyedeinek esetében a kereskedelem hatékony ellenőrzésének biztosítása szempontjából;
- azon fajokat, amelyekkel kapcsolatban megállapították, hogy élő példányainak a Közösség természetes környezetébe történő bevitele ökológiai fenyegetést jelentene a Közösség őshonos vadon élő állat- és növényfajaira.

Minősített tényállás

Az alaptényálláshoz hasonlóan a minősített tényállás is az egyed jogellenes megszerzése, tartása, forgalomba hozatala, behozatala, kivitele, kereskedése, károsítása, illetve elpusztítása esetén valósul meg.

Ahhoz azonban, hogy a természetkárosítás súlyosabban minősüljön, szükséges, hogy a fenti cselekmények szándékos elkövetése a védett, illetve fokozottan védett fajok egyedeinek olyan mértékű pusztulását okozza, hogy az elpusztított védett és fokozottan védett fajok egyedei pénzben kifejezett értékének együttes összege elérje a fokozottan védett fajokra megállapított maximum érték kétszeresét, ami 2.000.000 Ft. Minősített eset tehát, és ezért súlyosabb a szankciója, ha valaki cselekményével például két, egyenként 1.000.000 Ft-értékű fokozottan védett állatfaj (pl.: Rétisas /*Haliaeetus albicilla*/), vagy nyolc, egyenként 250.000 Ft-értékű fokozottan védett növényfaj (pl.: Mocsári kardvirág /*Gladiolus palustris*/) egyedének pusztulását okozza. Akkor is minősített eset valósul meg, ha a cselekménnyel elpusztított 2.000 Ft értékű védett állatfajba (pl.: Zöld varangy /*Bufo viridis*/), illetve védett növényfajba (pl.: Nyári tözike /*Leucojum aestivum*/) tartozó egyedek száma eléri az 1000 db-ot.

A tényállás akkor is minősített, ha a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 338/97/EK Rendelet A és B mellékletébe tartozó egyedek szándékos, jogellenes megszerzése, tartása, forgalomba hozatala, behozatala, kivitele, kereskedése, károsítása, illetve elpusztítása következtében az adott faj hazai állománya veszélybe kerül. Meg kell jegyezni, hogy ez csak arra az esetre vonatkozik, ha a faj Magyarországon egyébként nem védett vagy fokozottan védett. Ha ugyanis a faj hazai védelem alatt áll, akkor nem e fordulat, hanem a védett, illetve fokozottan védett fajokra vonatkozó fordulat szerint minősül a cselekmény bűncselekménnyé.

Terület alapú természetkárosítás

A természetkárosítás bűncselekmény elkövetési tárgyának másik csoportját egyes védelem alatt álló területek alkotják:

- különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület, kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület
- védett természeti terület
- barlang
- élő szervezetek életközössége és élőhelye

Ezen elkövetési tárgyak értelmezéséhez is más jogszabályok szükségesek. A fenti fogalmak jelentése a következő:

Különleges madárvédelmi terület, különleges természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület, kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület, vagy annak jelölt terület: e területeket összefoglalóan *Natura 2000* területeknek nevezzük. Az Európai Unió által létrehozott Natura 2000 egy olyan összefüggő európai ökológiai hálózat, amely a közösségi jelentőségű természetes élőhelytípusok, vadon élő állat- és növényfajok védelmének keresztül biztosítja a biológiai sokféleség megővését és hozzájárul kedvező természetvédelmi helyzetük fenntartásához, illetve helyreállításához. A Natura 2000 hálózat az Európai Unió két természetvédelmi irányelve (79/409 EKG madárvédelmi irányelv és 43/92/EGK élőhelyvédelmi irányelv) alapján kijelölendő területeket (a különleges madárvédelmi területeket és a különleges természetmegőrzési területeket) foglalja magába. A Natura 2000 területekre vonatkozó részletes hazai szabályozást az *európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről* szóló 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet tartalmazza.

Védett természeti terület: a Tvt. vagy más jogszabály által védetté vagy fokozottan védetté nyilvánított (kiemelt természetvédelmi oltalomban részesülő) földterület.³⁵ A Tvt. 28. § (1)-(8) értelmében a védett természeti terület a védelem kiterjedtségének, céljának, hazai és nemzetközi jelentőségének megfelelően lehet:

- *nemzeti park:* az ország jellegzetes, természeti adottságaiban lényegesen meg nem változtatott, olyan nagyobb kiterjedésű területe, melynek elsődleges rendeltetése a különleges jelentőségű, természetes növény- és állattani, földtani, víztani, tájképi és kultúrtörténeti értékek védelme, a biológiai sokféleség és természeti rendszerek zavartalan működésének fenntartása, az oktatás, a tudományos kutatás és a felüdülés elősegítése. Létesítésére kizárólag a miniszter jogosult.
- *tájvédelmi körzet:* az ország jellegzetes természeti, tájképi adottságokban gazdag nagyobb, általában összefüggő területe, tájrészlete, ahol az ember és természet kölcsönhatása esztétikai, kulturális és természeti szempontból jól megkülönböztethető jelleget alakított ki, és elsődleges rendeltetése a tájképi és a természeti értékek megőrzése. Létesítésére kizárólag a miniszter jogosult.
- *természetvédelmi terület:* az ország jellegzetes és különleges természeti értékekben gazdag, kisebb összefüggő területe, amelynek elsődleges rendeltetése egy vagy több természeti érték, illetve ezek összefüggő rendszerének a védelme. A láp és a szikes tó természetvédelmi területnek minősül.
- *természeti emlék:* valamely különlegesen jelentős egyedi természeti érték, képződmény és annak védelmét szolgáló terület. A forrás, a víznyelő, a kunhalom, valamint a földvár természeti emlékek minősül.
- *barlang:* a földkérget alkotó kőzetben kialakult olyan természetes üreg, melynek hossz tengelye meghaladja a két métert és – jelenlegi vagy természetes kitöltésének

eltávolítása utáni – mérete egy ember számára lehetővé teszi a behatolást.³⁶ Azokat a teljesen vagy túlnyomóan mesterséges üregeket, amelyeknek a felületén utólag létrejött szakmai, tudományos szempontból jelentős képződmények alakultak ki, vagy természetvédelmi szempontból kiemelkedő jelentőségűek, a miniszter védetté nyilváníthatja.³⁷ A védetté nyilvánított mesterséges üregek jogilag barlangnak tekinthetők. A hazai fokozottan védett barlangokat a már említett, *a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet* 6. melléklete tartalmazza.

Élő szervezetek életközössége és élőhelye: A Tvt. Alapfogalmai között meghatározza mind az élő szervezetek, mind az életközösség, mind pedig az élőhely fogalmát:

- *élő szervezet (élőlény):* mikroorganizmusok, gombák, növények és állatok fajai, alfajai, változatai.³⁸
- *életközösség (társulás):* az élővilág egy meghatározott élőhelyen található olyan szerveződése, amelyben a különböző élő szervezetek állományai meghatározott kapcsolatrendszerben élnek együtt.³⁹
- *élőhely:* az a meghatározható térbeli egység, ahol adott élő szervezet és állománya (populáció), vagy élőlények életközössége a természeti rendszerben előfordul és a kialakulásához, fennmaradásához, szaporodásához, tenyésztéséhez szükséges környezeti feltételek adottak.⁴⁰

A terület alapú természetkárosítás alaptényállásának elkövetési magatartása a terület jelentős mértékű megváltoztatása, míg a minősített tényállás elkövetési magatartása a terület jelentős károsítása vagy megsemmisítése. Ezen tényállások szintén eredménytényállások, hiszen a megváltoztatás, a károsítás, illetve a megsemmisítés eredményt feltételez.⁴¹

Jelentős mértékű megváltoztatást eredményez az egyre nagyobb számban elkövetett falopás, ami a természetkárosítás és a lopás halmazataként értékelendő.⁴² Természeti környezet engedély nélküli megváltoztatása például a láprétek engedély nélküli lecsapolása, a szikes tavak illegális elárasztása, vagy például a kunhalmok megbontása.⁴³ Megsemmisülést előidéző természetkárosítás például egy tájvédelmi körzetben található erdőtársulás megsemmisítése.⁴⁴

Irodalom

1. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, AB közlöny: III. évf. 5. szám
2. Bonomi N. K.: *Ügyészi tevékenység a környezetvédelemben*, Budapest, 2003, KJK_KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 280 pp.
3. Chronowski N. et al.: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Budapest–Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó. 623 pp.
4. Csepregi I.: *Természetvédelmi jog*, 2008, HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0071/1.0
5. Elek B.: *Orvvadászok nyomában*, 2009, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 167 pp.
6. Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: *Magyar Büntetőjog különös rész*, 2007, Osiris Kiadó, 548 pp.
7. www.cites.hu

Jogszabály-jegyzék

1. 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
2. 1958. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól.
3. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
4. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről.
5. 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről.
6. 2003. évi XXXII. törvény a Washingtonban, 1973. március 3. napján elfogadott, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezmény kihirdetéséről (és módosítása: 2006. évi XVI. törvény).
7. 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.
8. 338/97/EK Rendelet a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről.

Jegyzetek

1. Csepregi I.: Természetvédelmi jog, 2008, 81.p.; HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0071/1.0.
2. 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
3. Chronowski N. et al.: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Budapest–Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó, 553-567.
4. Csepregi: i. h.
5. 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
6. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, AB közlöny: III. évf. 5. szám
7. Uo.
8. Uo.
9. Chronowski et al.: i. m., 553-567.
10. A Kt. Alkotmányos gyökereit egyértelműen rögzíti annak preambuluma is: „Az Országgyűlés tekintettel arra, hogy a természeti örökség és a környezeti értékek a nemzeti vagyon részei, amelyeknek megőrzése és védelme, minőségének javítása alapfeltétel az élővilág, az ember egészsége, életminősége szempontjából; e nélkül nem tartható fenn az emberi tevékenység és a természet közötti harmónia, elmulasztása veszélyezteti a jelen generációk egészségét, a jövő generációk létét és számos faj fennmaradását, ezért az Alkotmányban foglaltakkal összhangban a következő törvényt alkotja:” 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól
11. Csepregi: i. m., 82.
12. 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól **3. § (1)-(2)** alapján
13. Csepregi: i. h.
14. Csepregi: i. h.
15. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
16. Csepregi: i. h.
17. Csepregi: i. h.

18. A 281. § (4) bekezdésében a „ , közérdekű munkával, vagy pénzbüntetéssel” szövegrészt a 2009. évi LXXX. törvény 56. § (7) bekezdésének c) pontja hatályon kívül helyezi 2010. május 1. napjával.
19. Elek B.: *Orvvadászok nyomában*, 2009, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 99.
20. Erdősy E. – Földvári J. – Tóth M.: *Magyar Büntetőjog különös rész*, Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 378.
21. I. m. 381.
22. Elek: i. m., 101.
23. Erdősy–Földvári–Tóth, i. m., 381.
24. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
25. Erdősy–Földvári–Tóth: i. h.
26. Uo.
27. Btk. 281. §-a alapján.
28. Ld. 2. hivatkozás.
29. 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet alapján.
30. Sztv. (1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről) **147. § (1)** Aki
 - a) a természetvédelmi államigazgatási szerv engedélyéhez vagy szakhatósági hozzájárulásához kötött tevékenységet engedély vagy szakhatósági hozzájárulás nélkül, vagy az engedélytől, szakhatósági hozzájárulástól eltérő módon végez vagy végeztet, bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget,
 - b) természeti területen – beleértve a védett természeti területet is – a természetvédelmi célokkal össze nem egyeztethető tevékenységet folytat, szemetel, a területet más módon szennyezi, tiltott helyen tartózkodik, engedély nélkül tüzet rak,
 - c) védett élő szervezet egyedét, származékát vagy barlangi képződményt jogellenesen megrongál, elvisz vagy elpusztít, illetve védett vagy fokozottan védett állatfaj egyedét élettevékenységében jelentős mértékben zavar,
 - d) a természet védelmére vonatkozó rendelkezéseket egyébként megsérti, százötvenezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.
31. A kereskedelem veszélyének és a vadon élő állományokat pusztító voltának felismerése révén, a nemzetközi problémákra közös megoldást keresve született meg a Washingtoni Egyezmény (röviden CITES – 'Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora') 1973-ban. Magyarország 1985 óta részes fele az egyezménynek. Az egyezmény hatálya alá közel 35.000 állat- és növényfaj tartozik, melyeket veszélyeztetettségük alapján 3 függelékbe sorolják (www.cites.hu).
32. Azok a fajok szerepelnek, amelyek a nemzetközi kereskedelem káros hatásai miatt már a kipusztulás szélére kerültek. Ezek a legszigorúbban védettek, ezért az egyezmény kategorikusan tilt minden velük kapcsolatos kereskedelmi tevékenységet, így csak természetvédelmi célból engedélyezhető befogásuk, vadászatuk, az élő állatok, részeik, származékaik és a belőlük készített termékek, preparátumok exportja, importja és re-exportja is. Az igazoltan tenyésztéssel származó F2 egyedekkel úgy kell eljárni, mintha azok a II. függelékben tartoznának (F2 egyed: ellenőrzött környezetben szaporított olyan szülőktől származó utódok, amelyek szülei szintén ellenőrzött környezetben jöttek létre) (a Washingtonban, 1973. március 3. napján elfogadott, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezmény kihirdetéséről szóló 2003. évi XXXII. törvény – és módosítása: 2006. évi XVI. törvény alapján).
33. Az Egyezmény rendelkezéseivel szemben általános fenntartás nem tehető, azonban különös fenntartást bármely Állam előterjeszhet az I., II. vagy III. Függelékben

- szereplő bármelyik faj, vagy a III. Függelékben szereplő fajra vonatkozóan közelebből megjelölt bármely rész vagy származék tekintetében. Mindaddig, amíg a Résztes Fél az előterjesztett fenntartását nem vonja vissza, e Résztes Felet úgy kell tekinteni, mint amely nem részese az Egyezménynek az ilyen fenntartásban pontosan megjelölt faj vagy részek vagy származékok kereskedelme vonatkozásában (a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló 338/97/EK Rendelet alapján).
34. Ezen a listán felsorolt fajok szintén veszélyeztetettek állományuk azonban ma még nincs kritikus helyzetben. Az egyezmény szigorúan szabályozza a velük folytatott kereskedelmet. Ezek a fajok egy tudományos állományfelmérés alapján meghatározott éves mennyiség (export kvóta) erejéig, engedélyekkel, kereskedelmi forgalomba kerülhetnek (a Washingtonban, 1973. március 3. napján elfogadott, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezmény kihirdetéséről szóló 2003. évi XXXII. törvény – és módosítása: 2006. évi XVI. törvény alapján).
35. Ld. Tvt. **4. § g**).
36. Ld. Tvt. **23. § (3) a**).
37. Ld. Tvt. **48. § (2)**.
38. Ld. Tvt. **4. § f**).
39. Ld. Tvt. **4. § l**).
40. Ld. Tvt. **4. § i**).
41. Erdősy–Földvári–Tóth: i. h.
42. Bonomi N. K.: *Ügyészi tevékenység a környezetvédelemben*, Budapest, 2003, KJK_KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 112.
43. Bonomi: i. m., 113.
44. Bonomi: i. m., 112.

Belovári Anita

A népművelés célközönsége – agrárnépesség a két világháború között Somogyban

1919-ben iránymutató cikk jelent meg a Néptanítók Lapjában – „A falu s a magyar nemzeti élet”¹ címmel –, amely témaválasztásával és tartalmával egyaránt előre jelezte az elkövetkező évek felnőttoktatásának uralkodó irányvonalát a megcélzott társadalmi réteget illetően. „A szabad tanítás szervezésében elsőrendű kérdés az, hogy a szabad oktatásba kik vonandók be? Nálunk a népszerű tudományos előadásokat eddig nagyjából a középosztály számára rendezték. Csak újabban tért át a felnőttek oktatása a széles néprétegek, különösen a munkások képzésére... A szabad tanítás tevékenységének súlypontját tehát a kisebb műveltségű néprétegek, főként pedig a munkásság képzésére kell helyeznünk.”² Az idézet a Szabadtanítási Kongresszus Naplójából való, 1907-ből, és egyértelműen utal rá, hogy a háború előtt a szabadoktatás elsősorban a városi lakosság képzésére irányult.

A felnőtteképzés eljövendő új bázisának tekintett falusi népesség középpontba helyezése a Néptanítók Lapjában – amely ekkor már évtizedek óta volt a pedagógustársadalom iránymutató sajtóterméke – tehát már 1919-ben kétséget kizáróan megtörtént. A szerző már a második bekezdésben rátért a határozott vadrá: „*Elhanyagoltuk a falut... megfélemlítettük arról, hogy a magyar életnek igaz mivolta, értelme s célja a földben s a faluban van. Az igazi magyarság színe-java, számbeli többsége falulakó s a falu szellemi környezetéhez tartozik.*”³ A romlatlan falu és a „bukott” város szembeállítását gombolyítja tovább a gondolatmenet fonálát. A „művelt Nyugat” utánczása, a városok előtérbe helyezése a mezőgazdasági jellegű Magyarországon alapvető hiba volt – érvelt a szerző. Az ipari jellegű „Nyugat” helyesen járt el a városi fejlődés elősegítésével, a mi utunk azonban más kellett volna, hogy legyen. Helytelen és végzetes tévedés lenne a „falut” továbbra is háttérbe szorítani. „*Minél jobban szépítettük, ékesítettük és hizlaltuk a várost, annál gondozatlanabb, árva maradt a falu a magyarság többségének lakóhelye.*”⁴ Az elhanyagolt „falut” gyermekei a rossz életkörülmények elől a városba menekültek, amely csak megmértelyezte, gyengítette őket. „*A város családok lidércfénynek bizonyult... a városi élet nem a mi elemünk. A városban hátramaradtunk az idegen eredetű tösgyökeres városi polgárság s a szintén városias természetű zsidóság életversenyében.*”⁵ Az idegenek és a zsidók mellett az urbánus közeg még a munkásosztálynak kedvezett, amely „*harcos katonájává lett a kommunista uralomnak.*”⁶ A Tanácsköztársaság okozta friss sokk után a hangvétel még radikálisabb, mint a korszak későbbi publicisztikájában. A városi – még közelebről megnevezve: a budapesti – proletariátus „*árulását*” a közelmúltban megtapasztalt szerző röviden és határozottan számol le a magyar társadalom minden egyes rétegével, kivéve a parasztságot. „*Arisztokráciánk gyöngye, polgárságunk szervezetlen s nemzeti szempontból már kevésbé megbízható elemei körében a háborús vagyonsodással arányban terjedt a magyar nemzeti gondolattal ellentétes... zsidó faji eszme (cionizmus), amely... egyre jobban s mélyebben erősödik majd a magyar zsidóság körében: a magyar nemzeti megújulás akadályává tévén őket... Művelt középosztályunk anyagilag, testileg és lelkileg teljesen lerongyolódott a háború alatt... ipari munkásságunk csekély számával, de nemzetietlen pártnevelésénél s a legközelebbi múltban való szereplése miatt sem nem jogosult, sem nem arravaló, hogy a nemzeti megújulás eszközlőjévé, a nemzet gerincévé legyen.*”⁷ Ezzel szemben a vidéki népességet számos erénye tette érdemessé az újonnan rátestált feladatra. A város e fatális preferációja ellenére – irányítja a lényegre az olvasó figyelmét az író – többször bebizonyosodott, a falu népe fizikailag,

erkölcsileg és gazdaságilag is méltóbb a megbecsülésünkre. Hiszen amikor védeni kellett a hazát, a „...védelemre...nem a gögös városnak vánnyadt izmu, ernyedti idegű, laza erkölcsű nép adta, hanem a szerény magyar falunak napégette, keménymunka edzett népe.”⁸ S végül a konklúzió: „Nagy jövő vár a falura: a magyar megújulásnak, az új magyar virágzásnak az ő termékeny, áldott méhéből kell fakadnia.”⁹

A falu népe természetesen – éppen a hátrányos megkülönböztetés miatt – nem lehetett abban az állapotban, hogy a fenti érvelésből következően neki jogosan járó „nemzetmentő” szerepet betöltse. Eppen ezért van szükség a népművelés hangsúlyainak a vidék felé irányuló kiterjesztésére, preferenciáinak gyökeres áthelyezésére. „De bármennyi értékes erőt rejt a falu magában, mai mivoltában: csiszolatlanul nem alkalmas e nemzeti földadatok betöltésére. Nincs ehhez való szervezetsége, elegendő tudása és műveltsége s ebből fakadó szilárd nemzeti öntudata...”¹⁰

S hogy mindez nem csupán a publicisztika túlzott retorikája, bizonyítja a legilletékesebb személy politikai állásfoglalása. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter fogalmazta meg a következőket az 1923-as népművelési ankét megnyitóján: „Általában a szabadoktatás eddig aránytalanul sokat foglalkozott a városokkal, helyesebben elhanyagolta a falut...”¹¹

Fekete cikke, amellet, hogy rámutatott a felnőttoktatás új irányára, egyéb tanulságokkal is szolgál. Felvillantotta mindazokat a szólamokat, amelyek visszavisszaköszönnek az elkövetkező évtizedek kormányzati retorikájában, és a társadalom többségi véleményét tükröző publicisztikában. Az érvelés legfontosabb sarokkövei: a város és a falu szembeállítása, a falusi népesség realitáson messze túl mutató piederasztálra állítása, a város, mint kompromittálódott társadalmi és politikai közeg háttérbe szorítása, különös tekintettel a nem eléggé „nemzeti”, idegen, zsidó és internacionalista, veszélyes baloldali eszmék által megfertőzött városi munkásrétegekre.

A falu népe kulturális szempontból nem csupán mint az urbánus műveltség ellenpólusaként volt értelmezhető, hanem saját kulturális hagyományai okán is, amelyek, noha ekkor már – köszönhetően a dualizmus idején beindult iparfejlődésnek és városiasodásnak – felbomlóban voltak, mégis éppen ekkor nyertek különös jelentőséget. A paraszti kultúra iránti érdeklődés a romantika kora óta volt jelen, tudományos szinten – mint néprajztudomány – a 19. század vége óta. A kutatókban egyre inkább tudatosult, hogy a paraszti műveltség a „felsőbb társadalmi osztályokétól sok részletben eltérő, sajátos, autonóm rendszer.”¹² Az új tudomány művelői tisztában voltak vele, hogy e rendszer jellege alapvetően különbözik a 19. század romantikus-idillikus parasztságképétől, a közvélemény jelentős része azonban még korszakunkban is ragaszkodott a túlhaladott, de kellemesen megélhető, színes „népies” elképzelésekhez. A vidéki népesség előtérbe kerülésének köszönhetően nyomatékos hangsúlyokat kapott életmódja és kultúrája is, sokszor azonban csonkolt, vagy torzított formában, mint például a népművészet által megihletett, de azt erősen meghamisító Gyöngyösbokréta mozgalomban.¹³ Nem meglepő, hogy ez a már bevált, elfogadott, sőt szeretett – lsd. a népszínművek népszerűségét – felfogás teremtett alapot a parasztság idealizálásához, a mítosz megteremtéséhez, amely szerint a romlatlan, városi hatásoktól mentes, a magyar kultúra régi dicsőségét a legtisztább formában ápoló falusi népesség lehet az ideológiai válság megoldásának kulcsa, az új utak iránymutatója. Hamis idillre épülő, soha meg nem valósuló remény volt ez: „A magyar föld szűz tevényében megmérhetetlen értékű nemzeti kincsek rejlenek, ki kell azokat bányászni, napfényre kell azoknak kerülniök, hogy mikor megragogy rajtuk a játékos napsugár, felderülő arccal, két kézzel nyúljon után a magyar, merthogy az az ő kincse, az ő lelkének eleven darabja, az ő életének drága értéke s boldogabb jövődjének biztató, ígéretes záloga!”¹⁴

Valójában azonban a sajtó, a programbeszédek, lelkesítő szózatok és javallatok felületes olvasói számára még az sem lehetett bizonyos, hogy kikről folyik a diskurzus, amikor a vidéki népet, a parasztságot, a falu népét, a föld művelőit – és még folytathatnánk a korszakban és a témában előforduló nem túl egzakt definíciókat – emlegetik. A fentebbi cikkek szerzői egyaránt emlegetnek falusi népet, avagy a falu népét. Korniss Gyula, a korszak meghatározó kultúrteoretikusa, szintén él a szimpla „falu” kifejezéssel, ugyanakkor sokkal szűkebb értelmezésben emlegeti a „kiszgazdák (parasztok) osztályát”¹⁵ is. Klebelsberg Kuno ugyanakkor szélesebb horizonton látszott mozogni: retorikájában szerepel a mezőgazdasági népesség kifejezés is, és programjában kitér a tanyák és latifundiumok kulturális problémáira is.¹⁶ Szabó Dezső éppen a kultuszminisztert támadta pamfletjében, amelyben új, etnikai színezetet adott a kérdésnek: ő hangsúlyozottan használja a „magyar” jelzőt, és fejtegetéseiben is a nacionalista jelleg dominál, amennyiben a magyar falut, magyar parasztot következetesen elválasztja a nemzetiségek agrárnépességétől.¹⁷ Balogh István, pár évtizeddel később ebben a kérdésben Bethlen István beszédeire hivatkozik, akinek „szemléletében a parasztság egyetlen tömb”, de politikai értelemben csak a nagyobb birtokú (kiszgazda) parasztsággal számolt. Szintén Balogh hívja fel a figyelmet rá, hogy a korszakban Erdei Ferenc volt az, aki elemzéseiben kísérletet tett a definícióra. Eszerint: „... a parasztság olyan eleme a társadalom szerkezetének, amely termelőmunkájával és embertermelésével vesz részt a társadalom üzemében, s ebbeli szerepében mélyen kiművelt és hagyományozó társadalmi formák tartják megkötve. Éppen ezért egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alul fekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféléképpen vesz részt benne: termelése eredményét és emberanyagát szállítja.”¹⁸ A felsőbb rétegektől való elkülönülést nem csak társadalmi, de kulturális alapon is szemügyre vette; ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a parasztságon belül különíti el a kiszgazdákat („birtokos parasztságot”), a kisparasztokat, az uradalmi cselédeket, a parasztmunkásságot, a törpebirtokosokat és a kisbérlőket.¹⁹

A korszak szóhasználatában tehát nehéz elkülöníteni, hogy pontosan a társadalom melyik rétegeit tekintették parasztnak, azaz mely néposztályokat célozta meg a népművelés. Mégis mind a retorika, mind a gyakorlati működés vizsgálata alapján kijelenthető a középbirtokos – kiszgazda rétegek dominanciája, de semmiképpen sem kizárólagossága.

Somogy megye a korszakban – ahogy arról jól feldolgozott gazdaságtörténeti adatok árulkodnak – az országos átlagból messze kiemelkedően agrárjellegű térség volt. Ipari szempontból a megye a szűkebb régió belül is kifejezetten elmaradottnak számított egyetlen – nem túl erősen iparosodott városával és néhány elszórt vidéki ipartelepével. Az ipari munkásság létszáma csupán Kaposváron haladta meg a 2000 főt, Nagyatádon 1000 fő körül, Barcon párszázan képviseltették magukat az ágazatban, Marcaliban és Csurgón átlagosan 100-an, az egyéb településeken ennél jóval kisebb mértékben dolgoztak ipari területen.²⁰ Ha ugyanezt a teljes foglalkoztatottság oldaláról vizsgáljuk, még szembetűnőbb a mezőgazdasági túlsúly: az országos átlag ebben az időben az agrárnépesség arányát tekintve valamivel több mint 50% körül mozgott (1920: 55,7%, 1930: 51,8%), Somogyban ez az arány elérte a 70%-ot (1920:72,5%, 1930: 69,4%), Baranyában ugyanekkor valamennyivel az országos átlag felett (1920: 59,5%, 1930: 55,4%), Tolnában valamivel az országosan is kiemelkedő somogyi adatok körül (1920: 67,1%, 1930: 66,8%) mozogtak a számok.²¹ Ez a megoszlás önmagában igazolni látszik a feltevést, hogy a Dél-Dunántúl, és azon belül is különösen Somogy kiemelten kezelt

területként kellett, hogy megjelenjen a két világháború közötti időszak vidékorientált népművelésében, azonban a leegyszerűsített képet számos tényező árnyalja még.

Ha elfogadjuk a felvetést, hogy a korszak irányadó politikai ideológusai az öntudatot biztosító, azonban a falusi életformától való elszakadást még nem lehetővé tévő kisbirtokkal rendelkező kiscgazda réteget tekintették az új típusú kultúrpolitikával megnyerendő társadalmi bázisnak, akkor feltétlenül vizsgálnunk kell, ennek a látszólagos egybefüggő tömböt alkotó agrárnépességnek a felépítését.

Somogy azon kívül, hogy túlnyomórészt agrárgazdálkodású megye volt, tipikus képét mutatta a latifundiális meghatározottságú földbirtokmegoszlásnak. Az 1920-as földreform ellenére a korszakban továbbra is az egész országra jellemzően megmaradt az 1000 hold feletti nagybirtokok túlsúlya, amely a Dunántúlon, s ezen belül Somogyban még inkább szembeütő volt. A latifundiális földmegoszlás pedig sajátos társadalmi berendezkedést konzervált, amelyben: *„Az arisztokrácia megőrizte a tőle függő rétegek feletti közvetlen uralmát. A nagybirtok teljes személyzete (beleértve a jórészt a nemesség soraiból verbuválódott tisztikart is) a gazdatiszttól az utolsó cselédig teljes mértékben a birtok urától függött.”*²²

Számszerűleg kifejezve: az 1935-ös felmérés szerint Magyarországon 1500 1000 hold feletti birtokot tartottak számon, szemben az ellenkező póluson elhelyezkedő egy holdat sem elérő több mint 1 millió 800 ezer törpebirtokkal. Ugyanakkor a földhasználatot tekintve az 1500 nagybirtok 24,6%-ot tett ki, szemben a törpebirtokok 2%-val.²³ A két véglet között a birtoknagyságrendek széles spektruma terült el, de az uralkodó tendencián ez nem változtatott. A földterületek megdőbentően nagy százaléka felett rendelkezett a tehetősebb középnemesség és az arisztokrácia viszonylag szűk spektrumot felölelő köre. A 24,6%-os országos átlaghoz képest a Dunántúlon a nagybirtok aránya 29,1%-ot tett ki.²⁴ Ez Somogyban – ahol az összes földterület 45%-a állt mezőgazdasági művelés alatt²⁵ – 190 birtokot jelentett, a teljes birtokszám 0,2%-t, amely viszont az országos 24,6%-os, a dunántúli 29,1%-os területi megoszlással szemben megyei szinten 38,5%-ot²⁶ tett ki, ami kétséget kizáróan bizonyítja a megyei latifundiális birtokrendszer országos arányban is kiemelkedő dominanciáját. A fennmaradó 61,5%-on 75923 törpe-, 29592 kis-, és 642 középbirtok osztozkodott²⁷, azaz a földbirtokmennyiség csekély arányát birtokolta a hatalmat gyakorlók kultúrpolitikai célkitűzéseinek is megfelelő potenciális célszemély.

A fentiekben már kitértem rá, hogy a népművelés első számú célcsoportja a retorikában sokféle elnevezéssel illetett, leegyszerűsítve kiscgazdának nevezett agrárnépesség volt. A korabeli közvélemény számára a parasztság viszonylag homogén, azonos életvitelt követő, azonos műveltségi színvonalon álló falusi közösséget jelentett. Somogy társadalmában azonban a valóban közép- vagy kisbirtokosként definiálható népesség csekély számban képviseltette magát, szemben, a latifundiális nagybirtokkal egyenes arányban nagy létszámot kitevő mezőgazdasági cselédséggel, napszamosokkal, summásokkal és kubikusokkal, akik között a megyében főként a cselédség reprezentálta magát országos átlagon felül.²⁸ Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire széles spektrumot ölel fel valójában ez, az élet minden területén, de főleg vagyoni állapotában – amely azonban meghatározta az életvitel minden szegmensét - rendkívül heterogén társadalmi csoport.

Paál László kvantitatív alapokra helyezve részletesen elemezte a korszak szociális helyzetét a megyében. 150 ezerre teszi a törpebirtokosok számát (50 kataszteri holdig terjedő birtokkal), hangsúlyozva a csoport erős rétegzettségét, illetve azt is, hogy ezt a korabeli közvélemény nem érzékelte. A homogenitást – megítélése szerint – kifelé a

falusi közösség zártsága és megközelítőleg azonos műveltségi színvonala közvetítette.²⁹ Ez a – birtokkal rendelkező réteg sem élt azonban sem hasonló életkörülmények, sem lehetőségek között, és saját köreiken belül ennek tudatában is voltak és számos jelét adták. A negatív végleletet a 10-15 holdnál kisebb földtulajdon jelentette, amely már csak szűkösen vagy egyáltalán nem tette lehetővé egy átlagos létszámú parasztszalád megélhetését. Kovács szerint régióként is változott, hogy mekkora volt az a minimum földmennyiség, amely még önellátóvá tehetett egy családot. Legközelebbiként baranyai példákat említ, 8-12 holddal.³⁰ Márpedig Somogyban a parasztbirtokok többsége nem haladta meg ezt a kritikus mértéket. Az 1920-as összesítés szerint a bérlők 75,8%-a tartozott ebbe a kategóriába – többségében 1-5 holdig terjedő területtel. 1930-ban ez a szám 76,4% volt, az 1-5 holdasok tovább növelték részarányukat. Az nagyobb birtokkal rendelkező parasztság – amely önálló megélhetést biztosító, ezáltal a megkivánt öntudatot „kitermelő” földmennyiséggel rendelkezett (10-100 holdig³¹) 1920-ban 22,7%-ot tett ki, a 10-20 holdasok dominanciájával, 1930-ban pedig – alig változó mértékben 22,4%-ot.³² Ehhez hozzájárult még a tény, hogy még a tehetősebb parasztság is ki volt téve a korszak erősen hullámzó és többnyire nem kedvező gazdasági folyamatainak. Ahogy Paál fogalmaz: „*A parasztság e hihetetlen nyomást csak úgy tudta elviselni – persze korántsem minden család, hiszen napirenden voltak az árverések a végsőkig eladósodott és fizetéképtelenné vált kis és törpebirtokokon – hogy a fogyasztást szinte a létminimum határára szorította le. Vonatkozik ez a megállapítás az ipari eszközök, lakáshasználati tárgyak, ruházati cikkek beszerzésére csakúgy, mint az étkezésre. Nem is szólva a művelődést és szórakozást biztosító kiadásokról.*”³³ Kovács árnyaltabban közelít a kérdéshez: „...*a hagyományos paraszttársadalom nem volt még fogyasztói társadalom. Kiadásaik alig voltak, és mindent, amit termeltek és nekik nem volt rá elengedhetetlenül szükségük, azt el tudták adni. Ugyanakkor létezett a visszafogott fogyasztás, a majdnem önellátás szintje, olyan alkalmakkor, ha kényszerhelyzetben voltak.*”³⁴ Ő az 1-5 hold közötti birtokokról jelenti ki kategorikusan, hogy semmiképpen nem voltak alkalmasak egy család eltartására. Ezek tulajdonosai már kénytelenek voltak napszámot, fuvaros munkát, vagy egyéb kereseti lehetőséget vállalni. Ebből következőleg a megye parasztságának nagy része nem rendelkezett a művelődési igények meggyökerezéséhez elegendő, legalább önellátást lehetővé tévő tulajdonnal, míg számolnunk kell az ellenkező véglelettel is, a nagygazdáknak azon csoportjával, amely megengedhette magának és gyermekeinek a magasabb szintű oktatást, és igényeiben, öntudatában is inkább elszakadóban volt a hagyományos paraszti népességtől. A gazdagparaszti birtok már nem hagyományos parasztagazdaságként működött, inkább mezőgazdasági vállalkozásként, felhasználva a rendelkezésre álló népes munkaerőt, amely utánpótlását a nálánál mélyebben álló agrárproletár réteg állandóan biztosította. E birtokok tulajdonosai álltak a paraszti hierarchia élén. „*Az urak rétege folytatódott bennük, ezt mindenki tudta róluk, de egyúttal azt is, hogy ők nem urak.*”³⁵ Mindenesetre vagyoni helyzetük lehetővé tette, hogy eltávolodjanak a hagyományos paraszti életviteltől, és elinduljanak a polgárosodás útján. Így az első pillantásra a politikai bázisnak megfelelőnek tűnő masszív vidéki népesség szóba jöhető száma drámaian lecsökken, ahogy az a népművelési gyakorlatban meg is mutatkozott.

Mivel sem a politikai retorika, sem pedig a mindennapos gyakorlat nem zárta ki egyértelműen a birtokkal nem rendelkező, bérmunkából élő mezőgazdasági népességet, így kell egy pillantást vetnünk a földnélküli agrármunkások a megyében, a fentiekben már jelzett módon, országos szinten is hangsúlyos csoportjára.

A mezőgazdasági bérmunkások Somogy megyében legmarkánsabb csoportját a gazdasági cselédek képviselték. Őket megélhetésük a nagybirtokokhoz (esetenként

közép- és kisbirtokok is alkalmaztak ilyen típusú munkaerőt) kötötte. Jellemzően egy-egy évre szerződtek – bár a törvény szerint már egy hónapos szerződés is elegendő volt a cselédi státusz létrejöttéhez³⁶ -, javadalmazásukat részben pénzben, részben terményben kapták. Jogi helyzetüket az 1907. évi XLV., a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló törvény körvonalazta. Kötődésük a latifundiumhoz nem csupán jogi, hanem fizikai értelemben is erős volt, hiszen lakhatásuk családostul a nagybirtok cselédszállásain került megoldásra. A cselédség helyzete régióként, de uradalmanként is változó volt,³⁷ és nyilvánvalóan különbözött akkor is, ha kis- vagy középbirtokon vállaltak munkát. Ez esetben gyakori volt a szezonális alkalmazás és a nagybirtokénál jóval alacsonyabb bér.

Nem fest kedvező képet a latifundiumok cselédeinek életéről legismertebb krónikása, Illyés Gyula, aki maga is nagybirtokon született, méghozzá éppen Tolna megyében, Sárszentlőrincen. Művében nyilvánvalóan felismerhető ugyan a népi írók célkitűzése, felhívni a figyelmet a parasztság tarthatatlanul alacsony életnívójára, illetve nem is tudományos igényű kutatás alapozta meg a munkát, mégsem feltételezhető, hogy a valóságos állapotoktól jelentős mértékben eltérne. A Puszták népe 1936-ban jelent meg, Somogy megyéről pedig 1939-ben készült egy szociológiai szempontú elemzés,³⁸ amely többek között a cselédkérdésre is kitér. Ennek a munkának a hangvétele, helyenként nem mentes a kor paraszti világgal szembeni naivitásától, de a problémák sorra vétele tükrözi a korrekt tájékoztatás igényét. A cselédföldekről például így nyilatkozik: „...a cselédkonvenció nem képviseli ugyanazt az értéket minden cseléd számára. Az aki szorgalmasabb és ügyesebb, több értéket tud kitermelni a konvencióból.” S ha azt gondolnánk, a jószándékú általánosítás itt véget ér, érdemes szemügyre venni a folytatást: „...igen nagy szerepe van a cseléd feleségének. A szorgos, gazdálkodáshoz értő és a férjének segíteni tudó feleség mellett a gazdasági cseléd nem csak megélni, hanem gyűjteni is tud.”³⁹ Ez a felvetés egybecseng Kovács Terézia egy állításával, amely szerint a két világháború közötti paraszti világban létezett a mentalitás, amely szerint, ha elég szorgalmasak vagyunk, az predesztinál(hat)ja a felemelkedést.⁴⁰ Rímél erre Benedek Elek mesegyűjteményének közismert darabja, a Három kívánság is, amely a balszerencsésen alakuló, és majdnem egy kolbászorral végződő tanulságos esetet a következő bölcs szavakkal zárta: „...többet a szegénység miatt nem veszekedtek, hanem dolgoztak sokat, sokat. Lett aztán ökör is, ló is, lett föld is, lett szép ház is.”⁴¹

Ahogy azt fentebb már említettem, Nádujfalvy a későbbiekben szerencsére részletesebben kitér a mindennapi realitásokra, így használható helyzetképet nyújt nekünk. A problémák közül elsőként a leghűsbavágóbb kérdést, a nem megfelelőképp szabályozott javadalmazási rendszert járja körül több oldalon keresztül, számadatokkal alátámasztva. Végző megállapítása sommás: „A készpénzjárandóság összege ma oly kicsiny, hogy az öregségi járulékok fizetése esetén a gazdasági cselédnek ugyyszólván nem marad készpénze.”⁴² A továbbiakban hozzáfűzi, hogy a természetbeni járulékok ezt a csekély fizetést nem ellensúlyozzák, mert a szükségletek kielégítése még azzal együtt sem valószínű, annál is inkább, mivel a természetbeni juttatások megállapításánál a piaci kockázatok és egyéb károsító tényezők (pl. állatok elhullása) figyelembevételére nem került sor.

Kritikusan szól a lakáshelyzetről is. Egyértelművé teszi, hogy az 1907-es törvény idevágó rendelkezéseit az azóta eltelt több mint 30 évben még mindig nem sikerült megvalósítani. „az 1907: XLV. tc. rendelkezéseinek, most már eleget kell tenni”⁴³, ennek elősegítésére hitelt javasol nyújtani a gazdáknak. A mostoha lakáskörülményeket Paál László is alátámasztja: „A lakások általában szimpla ablakúak, a szobák földesek voltak, körülöttük elképesztő egészségügyi körülmények...”⁴⁴ Az 1921-es genfi nemzetközi

munkaügyi kongresszus hatására – noha figyelemreméltó lassúsággal – a földművelésügyi miniszter egy 1928-as körrendeletben foglalkozott a cselédzállások kérdésével. A rendelettel egy időben a miniszter jelentést is kért az általános helyzet felmérésére, amely lesújtó eredménnyel zárult. A birtokosok, vagy nevükben az OMGE a továbbiakban sem szívesen tettek eleget a rájuk mért kötelezettségeknek, ahogy azt az 1930-as szállásrendeletre adott reakciójukból is látszik, amelynek elnapolását kérték a fennálló gazdasági helyzetre tekintettel.⁴⁵

Nádújfalvy érinti a lehetséges népjóléti intézkedéseket, mint például a családi pótlék és a kötelező betegségi biztosítás. Mindkettőt csupán erősen feltételes módban tárgyalja.

Súlyos probléma taglalására tér rá a következő bekezdésekben: a munkaidő kérdésére. A törvény erről némileg kötetlenül értelmezhető módon így nyilatkozik: „23. § *Köteles a gazda ügyelni arra, ...hogy a cselédnek éjjeli nyugvásra az azon vidék általános gazdálkodási szokásához képest, az évszaknak megfelelően elég ideje maradjon.*”⁴⁶ Nádújfalvy nem hagy kétséget afelől, hogy a szabad értelmezhetőség lehetősége nem maradt kihasználatlan. Nem „...*lehet helyeselni azt az állapotot, hogy a cseléd, vagy a gazdasági munkás már napkelteivel, azaz a nyári időszakban reggel 3 óra körül kezdi munkáját, és azt csak napnyugtakor hagyja abba.*”⁴⁷ Rámutat, hogy a szabályozatlan munkaidő erősen korlátozza a hatékony munkavégzést, mert a cseléd „*vagy a munkatempóját csökkenti, vagy igyekszik látszatmunkát kifejteni.*” Roppant hátrányosnak érzi azt is, hogy „*a cselédeknek alig van alkalmuk családi életet élni és a saját egyéni dolgaikkal foglalkozni.*”⁴⁸

Szintén a vidéki népesség legszegényebb rétegeihez tartoztak a summások, akik – szemben a cselédekkel, kevesebb szállal kötődtek a nagybirtokhoz, legalábbis ami a helyhez kötöttséget illeti. Ők – részben a megyéből – sok esetben azonban távolabbi területekről érkeztek, többnyire szervezett bandákban. Csúpan fekhelyet kaptak és szezonális szerződést a mezőgazdasági szempontból frekvált időszakokban. „*Szállásukat rendszerint az istállók egyik sarkában vagy egy fészerben rendezték be, amelynek „berendezése” földre hintett szalmából állt, a legalapvetőbb higiéniai követelmények nélkül.*”⁴⁹ Az évről évre ismétlődő küzdelem a szerződések megszerzéséért nyilvánvalóan erős kiszolgáltatottságot eredményezett, és nem csak a földbirtokosokkal, hanem a szerződéseket közvetítő munkásszervezőkkel szemben is.

„*Az átlagos summásbérek legfeljebb a létminimum szintjén biztosították a család egész évi megélhetését, vagyis a nyárra elszegődött férfiaknak azokban a hónapokban, amikor otthon voltak, valamint a feleségeknek (esetleg a nagyobb gyerekeknek is) egyéb munkalehetőség után kellett nézniük, ha a létminimumnál többet akartak kapni.*”⁵⁰ A napszámosok egy része, akik nem a teljesen nincstelenség, hanem a néhány holdat birtoklók közül kerültek ki, látszólag – a föld birtoklásának pusztán tényére alapozva – jobb helyzetben volt, mint a cselédek. Valójában ez a minimális földtulajdon nem sokban segítette elő a megélhetést, nem adott elegendő bázist egy még oly csekély szintű vagyoni gyarapodásra sem. A művelődés oldaláról szemlélve nem emelhetette a napszámból élőket a mezőgazdasági bémunkások más csoportjainál mérhető módon magasabb színvonalra.

Ahogy a fentiekből is kitűnik: a megye agrárnépességének túlnyomó többsége – a létminimum környéki vagy éppen az alatti jövedelmi viszonyokkal – nem rendelkezett olyan anyagi erővel, amelyek lehetővé tették volna műveltségének még oly alacsony szintű kiterjesztését. A gazdagparaszti réteg pedig, amely nyilvánvalóan mentes volt a hasonló gondoktól, inkább orientálódott egy kevésbé falusias, polgárosultabb értékrend felé, amely hosszú távon eltávolította az agrárnépesség hagyományos értékrendjétől és

életmódjától, így művelődési formáitól is. Ily módon, ahogy fentebb már említettem, a kultúrpolitikai retorika szintjén oly szépen megfogalmazott és látszólag széles tömegekre kiterjesztett célok valójában egy viszonylag szűk népességsáv számára realizálódtak valós lehetőségként. A szükséges motiváció azonban még az ő esetükben is kérdéses volt.

A summások – mint többségében vándor életmódot folytató és elsősorban megyehatáron kívülről érkező munkáscsoport – szinte teljes egészében kizárható a vizsgálatra érdemes társadalmi csoportok közül. Annál is inkább, mivel szezonális szerződéseik révén leginkább a tavasztól ősziig terjedő időszakban tartózkodtak a megyében, miközben a népművelési programok jelentős többsége, éppen az agrármunkálatok éves eloszlása kapcsán, pregnánsan a késő őszi- téli hónapokban került megszervezésre.

A helyben lakó zsellérek és törpebirtokosok, akik szintén el-elszereztek a nyári munkálatok idejére, szintúgy kevésbé feltételezhető módon vettek részt a felnőttképzési programokban, hiszen anyagi lehetőségeik szűkösségét éppen a tény mutatja, hogy kénytelenek voltak – adott esetben meglévő elenyésző mennyiségű földjük mellett – bér munkát vállalni. Az öntudatos, saját földjére támaszkodva – azon a népművelési programok által nyújtott modern mezőgazdasági ismeretek segítségével, ideális esetben, javuló életmódban megnyilvánuló előrelépést elérő – izmosodó paraszt idealizált képének ők amúgy sem feleltek meg, hiszen a rendelkezésükre álló birtoktestek nagysága még a legújabb intenzív termelési módszerek elsajátítása esetén sem feltételezhető mérhető javulást.

A cselédek művelődési viszonyai – csakúgy mint egyéb életkörülményeik -, noha mint láttuk, törvényben szabályozták, messze nem voltak rendezettek. Az 1907-es XLV. tc. rendelkezései csupán a cselédek tanköteles korú gyermekeire terjednek ki. Eszerint mind a tandíjról, mind az iskolába járás feltételeiről a földbirtokosnak volt kötelessége gondoskodni.⁵¹ Hasonlóan a törvény egyéb előírásaihoz, ez sem érvényesülhetett teljes egészében, mert az 1921. évi XXX. tc., az iskoláztatási kötelezettségek teljesítésének biztosításáról, újabb kiegészítést tartalmazott: *„Tanyákon vagy egyéb olyan helyeken, ahol az iskoláztatási kötelesség teljesítését - beleértve a kötelező vasárnapi és ünnepi templombajárást is - távolság vagy egyéb állandó jellegű természetű akadályok gátolják, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll az érdekeltséget, uradalmat, községet a fennforgó nehézségek elhárítására, szükség esetén külön iskola állítására, kötelezni.”*⁵² Az újabb törvényes meg támogatás sem hozta meg a kívánt eredményt: a korabeli elemző lesújtó képet festett a fennálló helyzetről: *„...még mindig kétszáznál több olyan hely van, ahol uradalmi iskolákra szükség volna, de a tulajdonos most már törvényes kötelezettsége s a folytonos sürgetések dacára sem akarja felállítani; e mellett van számos uradalmi iskola, amelynek működésében nincs sok köszönet, mert az épület és felszerelés primitív, az iskolába járás rendetlen s egy tanító a maximális nyolcvannál is jóval több tanuló jut... az uradalmak jelentékeny része az alkalmazottaival szemben fennálló ezen fontos, előbb erkölcsi, ma már törvényes kötelezettségét sem a múltban nem teljesítette, sem a jelenben kényszerítés nélkül nem teljesíti. A még szükséges 200-220 uradalmi iskola túlnyomó része a Dunántúlra jutna...”* (kiemelések: Benisch)⁵³ Ha elfogadjuk az alapszintű iskoláztatás körüli ilyen mérvű tisztázatlanságot és megoldatlanságot, akkor nincs okunk feltételezni, hogy a kötelező oktatásból már kikerült nemzedékek iskolán kívüli oktatását az átlagos uradalom támogatta volna. Márpedig a latifundiumnak kiszolgáltató és szabadidejében erősen kötött uradalmi cseléd számára a népművelés önjeléből, de legalábbis a feljebbvaló hallgatólagos támogatása nélkül szinte elérhetetlen volt. Balogh István a paraszti művelődésről írt

könyvében példátlanul sötét képet festett a nagybirtokok népének kulturális helyzetéről: „Az uradalmi cselédek nagy tömege még a hagyományos paraszti életforma és kultúra szintjére sem tudott feljutni... nem is az emberi lét, csupán a vegetálás szintjén éltek, olyan üzemi szervezetben és személyi kötöttségben”, amelyek ...”gúzsba kötötték az életet; igényeiket a művelődésre – ha egyáltalán lettek volna ilyenek – semmi módon ki nem elégíthették.”⁵⁴ Természetesen erre a rétegre is jellemző az önálló földtulajdon hiányából fakadó motiválatlanság.

Nádújfalvy József szintén rámutat a létfenntartási nehézségekkel küzdő agrárnépesség feltűnő érdektelenségére: „a falusi ember...látókörét rendszeres szellemi munkát jelentő fáradtság árán nem szívesen hajlandó bővíteni és benne ilyen irányban a szellem a még befolyásra hajlamos fejlődési korban nincsen kellően felélesztve.” Gondolatmenetében a továbbiakban részletesebben kifejti véleményét, amely szerint a fiatalabb nemzedékben még lenne törekvés. „A fiatalok ... szívesen forgatnak szakkönyveket, amelyekből az eredményesebb gazdálkodás ismereteit megszerezhetik...haladni vágyásuk erős.” Ugyanakkor a családban domináns szerepet játszó idősebb korosztály még ezeket a kísérleteket is letöri: „Természetesen az ilyen zsenye megnyilatkozások könnyen hajtörést szenvednek, ha a szülő a gyerekembert a könyv mellől gyakran önző érdekből és csupán fillérékért munka után kergeti...” A család mind gazdasági egység nyilvánvalóan győzött az egyéni érdekek felett.⁵⁵

Balogh mélyen, a paraszti kultúráközvetítés hagyományos keretei között is találni vél egy okot, amely akadályozza a műveltség terjedését. A parasztság mindennapjainak tradicionális kereteit egy zárt rendszerbe helyezte el, amely „...rendszer tárgyi és szellemi alkotórészei öröklődésének módja adta a paraszti műveltség hagyományos jellegét; a kultúra elemeinek nemzedékről nemzedékre való átörökítését a belenevelődés, a társadalom hagyományörző, idősebb generációjától való gyakorlati elsajátítás és közvetlen szóbeli átadás biztosította. Szemben a másik kultúrával, amelynek államánál nagyrészt már írás rögzítette, és az átadás-átvétel módja is közvetett volt.”⁵⁶ Azaz, a paraszti műveltség átadásának ősi módszerei merőben különböztek a 19. században egyre nagyobb teret hódító, a haladást jelentő intézményes művelődés eszközeitől. A hagyományos életmódot élő vidéki társadalom nem volt felkészülve az új típusú műveltségelemek, és az új rendszerű kultúráközvetítés befogadására. Még hangsúlyosabbá tette ezt a problémát, hogy az agrárnépességgel szemben megfogalmazódó elvárások különböző szegmensei között alapvető ellentmondások húzódtak meg. Kevesen ismerték fel ezt az ambivalenciát a kortársak közül, Erdei Ferenc egyértelműen közéjük tartozott. Körültekintő alaposággal alátámasztott véleménye szerint a paraszti társadalom éppen sajátos kultúrája révén elkülönül a többi társadalmi osztálytól, „zártsága nemcsak a befelé való autarkiában valósul meg, hanem a kifelé való közlekedés korlátozottságában is.” Ennek a „tisztá formában” megőrződött és így a korabeli hangadó közvélemény szerint értékálló, az ősi magyar kultúráörökséget legautentikusabb formájában továbbvivő életmód a stagnáló hagyományokban gyökerezik, azokban a hagyományokban, amelyeket a 19-20. század iparosodó-polgárosodó világa leginkább veszélyeztetett. A két világháború közötti kultúrprogram, amikor a parasztság felemeléséről beszélt, egyben hangsúlyozta a paraszti életforma megőrzésének igényét is. Miközben – állítja Erdei – a parasztság „kiemelésének” eszközei nem összeegyeztethetők e hagyományokban stagnáló életmóddal. A parasztnak „...ahogy lépten-nyomon külső, nem paraszthatásokat vesz föl, úgy igénye is támad arra, hogy teljesen kilépjen a parasztságból és alárendeltségből, s egyenrangú tagjává váljék a nemzeti társadalomnak.”⁵⁷ Azaz, ha újfajta műveltségelemeket vesz fel, amely nyilvánvalóan együtt jár a társadalom hangadóinak a parasztság felemelésére irányuló

igényeivel, illetve ha ezek a modern műveltségelemek magukkal hoznak a hagyományos paraszti felfogás számára merőben idegen módszereket, akkor éppen az a szintűgy hangsúlyos elvárás sérül, amely szerint a parasztság – amelynek értékét éppen a tradicionális „értékörzése” jelenti – hagyományainak lehető legtisztább formában való megőrzése a cél. E két igény egymással nem összeegyeztethető és nem kétséges, hogy ez – ha nem is fogalmazódott meg a megcélzott rétegben tudatosan –, de értékválságot okozott. A parasztok nem szívesen engedték fiaikat az intézményes oktatás keretei közé, mert azt a jelenséget ők is felismerték, hogy a fiatalok az újdonságok megismerése után már elidegenednek saját közegüktől, új utakra lépnek és ezzel bomlasztják a vidéki társadalom ősi felépítését. Új típusú törekvéseik bűvöletében pedig éppen ők fordítanak leghangsúlyosabban hátat a „falunak”, miközben a polgárosuló társadalom valójában nem tud mit kezdeni velük. Az eredeti célt, hogy ők „húzzák” maguk után a vidéket, egyértelműen nem teljesítik be. *„Lehet, hogy a nemzeti erőknék gyarapodása származik a paraszthetőségeknek a középosztályba való emelkedéséből, azonban ezzel a parasztság egészével még semmi sem történik.”* – fogalmaz Erdei.⁵⁸

Triviálisabb, de hasonlóképp nehezen áthágható akadályt jelentett a vidéki népesség művelődésében az elzárttság, amely – anyagi helyzetéből adódóan – szintén elsősorban a szegényparasztságot, illetve a mezőgazdasági bérmunkásokat sújtotta. A cselédek és summások lakhatási viszonyait tekintve is az uradalmakhoz kötődtek, amelyek sok esetben elkülönültek a falvaktól, önálló majorsági településeket alkottak, amelyeket az ott dolgozóknak elhagyni már csak szabadidő hiányában is nehézkes volt. A törpebirtokos és zsellér idénymunkások a hagyományos falvakban laktak ugyan, de ott a perifériális területeken elkülönültek, messze a falu központjától, az ott fellelhető kereskedésektől, műhelyektől, vagy éppen kulturálódási lehetőségektől, anyagi bizonytalanságban.⁵⁹

Ha kilépünk a települési keretektől, amelyek jó esetben az alapfokú iskoláztatást legalább biztosították, elérkezünk tárgyalt kérdésünkhöz: a népművelés lehetőségeinek igénybevételéhez. Adódott egy akadály, amelyet még a tehetősebbek is nehezen küzdhettek le: a közlekedés nehézségei. Ha végigpillantunk a felnőttoktatás a két világháború között realizálódott programjain Somogyban, egy valami mindenképpen feltűnik. A kisebb településeken, amelyek a megye aprófalvas településszerkezetének köszönhetően az agrártársadalom többségét tömörítették, anyagi, szellemi vagy éppen az érdeklődésben jelentkező hiányosságok miatt nagy ívű, hosszabb időintervallumot átfogó, megalapozott tanfolyamokra, képzésre nemigen került sor. Adott esetben előadásokat, kisebb tanfolyamokat szerveztek ugyan, ha azok az érdeklődés hiányában el nem maradtak. Hasznosabb, hosszabb, valós tudást nyújtó oktatás inkább a nagyobb lélekszámú falvakban, de még inkább a megyeszékhelyen, az egyetlen városban, Kaposváron valósulhattak meg, így a megyei népművelési vezetők statisztikailag kimutathatták a sikeres munkát, miközben erősen kérdéses, hogy kik tudtak ezeken a programokon részt venni. A megye útjai ugyanis siralmas állapotban voltak, olyannyira, hogy a tömegközlekedés megindulása – noha igény éppen lett volna rá – már csak emiatt is rendkívül nehézkesen ment végbe. Márpedig a parasztság jelentős részének – különösképpen a szegényebb rétegeknek – más közlekedési eszköz, a gyalogszeren kívül, nem adódhatott. Végképp nem oly módon, hogy rendszeres képzési alkalmakon részt tudjanak venni lakóhelyüktől távol.

*„Az autóbuszközlekedés megindulásának feltételei ekkor még hiányoztak, hiszen ez drágább volt mint a vasút, ezért azután a munkahelyre való bejárásra, általában közlekedésre ritkán és csak a gazdagabbak vették igénybe. A megye területén buszokat közlekedtető magánvállalkozók első adatai az 1934-es évekből származnak.”*⁶⁰ Egyéb

adatok szerint a posta már üzemeltetett vidéki autóbuszjáratokat az 1920-as években⁶¹, de nyilvánvalóan csak kevés helyen.

A vasút jobb helyzetben volt, de a fejlesztésnek nem kedvezett az időpont.: „...az ország akkori anyagi helyzete miatt szó sem lehetett újabb építésről, avagy a vonalak megváltoztatásáról.”⁶²

Nádújfalvy, aki 1939-ben elemezte a fennálló helyzetet mindazonáltal a közlekedési viszonyoknak a '30-as években beálló javulásáról számolt be, és jelzi, hogy a korabeli megfigyelők és döntéshozók már a korszakban felfigyeltek a problémára. Nádújfalvy a maga részéről támogatta a szociális szempontok preferálását: „... kívánatos a technikai szempontokon kívül a községek szociális helyzetét is figyelembe venni, vagyis a lehetőségekhez képest az építési sorrend elejére vinni azokat a községeket, amelyekben a megélhetési viszonyok különösen nehezek”⁶³, s noha elsősorban az anyagi előnyöket emelte ki, nem szabad megfeledkezni a községek lakóinak egyéb lehetőségeiről sem, amelyet egy jól átgondolt közlekedés fejlesztési politika megsokszorozhatott volna. S bár az utak szaporodtak, a mezőgazdasági népesség számára meghatározó jelentőségű közlekedési lehetőségek nem fejlődtek a korszakban olyan mértékben, hogy akár vagyoni, akár szellemi-műveltségi határait jelentősen kitágíthatta volna.

Némileg ellentmondóan a két világháború között Somogyban született népművelési beszámolók törhetetlen optimizmusának, a megye agrárnépességének túlnyomó többsége sem anyagilag, sem pedig szabad mozgásában nem volt abban a helyzetben, hogy döntően ki tudja használni a politikai akaratnak megfelelően számára megnyitott művelődési lehetőségeket, de a legnagyobb problémát mégis az jelentette, hogy a szellemiséget nem állt módjában olyan szinten magáévá tenni, hogy az perdöntő fordulatot hozhatott volna a motivációját tekintve. Márpedig nehéz egy ilyen létszámú célcsoportot adott esetben saját óhaja ellenére „boldoggá tenni”, meggyőzni a haladás útjáról, különösképpen, ha az az út még propagálói számára sem teljesen világos, következményei nem beláthatóak.

Jegyzetek

1. Fekete József: A falu s a magyar nemzeti élet. *Néptanítók Lapja* 1919. 31-32. sz. 4-6. o.
2. Vörösváry Ferenc (szerk.): *Az 1907. évi Szabadtanítási Kongresszus Naplója*. Budapest–Pécs, 1997, 7. o.
3. Fekete József: A falu s a magyar nemzeti élet. *Néptanítók Lapja* 1919. 31-32. sz. 4. o.
4. Uo.
5. I. m. 5. o.
6. Uo.
7. I. m. 5-6. o.
8. I. m. 5. o.
9. I. m. 6. o.
10. Uo.
11. Iskolánkívüli népművelési anket – Gróf Klebelsberg Kunó dr. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter megnyitója az iskolánkívüli népművelési szakértekezleten. *Néptanítók Lapja* 1923. 56. évf. 25–26. sz. 1–4. o. Közli: Tar Károly (szerk.): *A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II/1*. Budapest, 1980, 35. o.

12. Balogh István: *A parasztság művelődése a két világháború között*. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó, 17. o.
13. I. m. 18. o.
14. Árokháty Béla: A falusi nép olvasmányai. *Néptanítók Lapja*, 1919. 45–52. sz. 9. o.
15. Korniss Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei (1921). In.: Agárdi Péter (szerk.): *Szöveggyűjtemény a magyar művelődéstörténet tanulmányozásához*. Pécs, 1995, JPTE, 321. o.
16. Klebelsberg Kuno: A magyar kultúra jövője (1926) In: Agárdi 1995, 351. o.
17. Szabó Dezső: Kultúrfőlény és kultúrkritika (1927). In: Agárdi 1995, 353–363. o.
18. Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. In: Erdei Ferenc: *A falukutatástól a népi kollégiumokig*. Budapest, 1985, Múzsák Közművelődési Kiadó, 113. o.
19. I. m. 115. o.
20. Az ipari nagyvállalatok (az iparágak elhelyezkedése és a munkások száma) Dél-Dunántúlon 1930-ban. In: T. Mérey Klára: *Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején*. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 285. o.
21. Uo. A népesség foglalkozás szerinti megoszlásának alakulása 1910 és 1941 között, 244. o.
22. Kovács Teréz: *A paraszti gazdálkodás és a társadalom átalakulása*. Budapest, 2010, L'Harmattan, 60-61. o.
23. I. m. 59. o.
24. I. m. 89. o.
25. Paál László: Demográfiai változások és a szociális struktúra változása. In: Suri Károly (szerk.): *Fejezetek Somogy megye történetéből*. Kiadta: Az MSZMP Somogy megyei bizottságának oktatási igazgatósága. H.n. [Kaposvár], é.n. [1987], 163. o.
26. Kanyar József: Adatok Somogy megye agrárgazdaságának és agrártársadalmának történetéhez a két világháború között. In: Suri Károly (szerk.): *Fejezetek Somogy megye történetéből*. Kiadta: Az MSZMP Somogy megyei bizottságának oktatási igazgatósága. H.n. [Kaposvár], é.n. [1987]. 58. o.
27. Uo.
28. Kovács 2010, 79. o.
29. Paál 1987, 178. o.
30. Kovács 2010, 75-76. o.
31. Megjegyzendő, hogy e csoport felső rétege több szempontból is inkább közelített a közép- és nagybirtokosi életformához, többek között sok esetben éppen a művelődésre való lehetőségek tekintetében, ezért – noha megfeleltek a regnáló kultúrpolitika célkitűzéseknek, az iskolán kívüli népművelés – főképpen a megvalósult formákban – őket kevésbé érintette.
32. Paál 1987, 179. o.
33. I. m. 181. o.
34. Kovács 2010, 76. o.
35. I. m. 71. o.
36. 1907. évi XLV. törvény <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6984>. [2010. július 27.]
37. Paál 1987; Kovács 2010; Nádujfalvy József: Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe (A népesség, terület és életviszonyok módszeres vizsgálata) Kaposvár, 1939, szerzői kiadás, 123-124. o.
38. Nádujfalvy i. m.
39. I. m. 123. o.
40. Kovács 2010, 77–78. o.

41. Három kívánság. In: Magyar mese és mondavilág II. A fekete kisasszony. Mesélte: Benedek Elek. <http://mek.oszk.hu/04800/04865/04865.htm#110> [2010-07-27]. A folklórgyűjtésre alapozott és Benedek által átköltött mesék időszakunkhoz képest pár évtizeddel korábban, 1894–96-ban jelentek meg, de a paraszti életviszonyokban nem következett be akkora változás a két időszak között, hogy feltételezhetnénk a mentalitás gyökeres átalakulását.
42. Nádujfalvy 1939, 129. o.
43. I. m. 130. o.
44. Paál 1987, 183–184. o.
45. Lencsés Ferenc: Az agrárproletariátus települési elhelyezkedése Dunántúlon a két világháború között. In: *A Dunántúl településtörténete V.* Veszprém, 1982, MTA PAB-VEAB, 70. o.
46. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6984> [2010-07-27]
47. Nádujfalvy 1939, 130. o.
48. I. m. 132. o.
49. Paál 1987, 184. o.
50. Kovács 2010, 85. o.
51. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6984> [2010. augusztus 10.]
52. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7486> [2010. augusztus 10.]
53. Dr. Benisch Arthur: Elemi népoktatásunk kultúrpolitikai problémái. *Néptanítók Lapja*, 1924. 43-44. sz. 9. o.
54. Balogh István: *A parasztság művelődése a két világháború között*. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó, 25. o.
55. Nádujfalvy 1939, 32–33. o.
56. Balogh 1973, 17. o.
57. Erdei [1985], 115. o.
58. I. m. 117. o.
59. Lencsés 1982, 71. o.
60. T. Mérey Klára: Somogy megye ipara, kereskedelme és közlekedése 1920-1944. In: Suri Károly (szerk.): *Fejezetek Somogy megye történetéből 1919. augusztus 1. – 1944. december 1.* Kiadta: Az MSZMP Somogy megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága. H.n. [Kaposvár], é.n. [1987], 116. o.
61. Uo.
62. I. m. 118. o.
63. Nádujfalvy 1939, 145. o.

Magyar Miklós

A Power Point jelenség, avagy a „csirkék hipnotizálása”

*„A legfontosabb dolog a kommunikációban az,
hogy meghalljuk azt, ami nincs elmondva.”*

(Peter F. Drucker)

Bevezetés

A 21. században az informatikai és multimédiás alkalmazások, a mobil kommunikáció és az interaktív digitalizáció korszakában sajátos mozzanatként találkozhatunk nap, mint nap a felhasználók egy részénél az informatikai- és médiakompetencia hiányával. Ez az eszközök és médiumok nem megfelelő kiválasztásában, az információhordozók műfaji jellemzőinek mellőzésében, a helytelen vizuális és interaktív kommunikációban jelenik meg.

Ezzel párhuzamosan az oktatástechnikai eszközök és információhordozók fejlődés-történetében jól nyomon követhető a mindenkori új eszköz, médium (*TV, írásvetítő (transzparens), HD, programozott oktatás, diaporáma, oktatógépek, hurokfilm, nyelvi laboratórium, video, PC stb.*) iránt megnyilvánuló csodavárás, a minden feladat megoldására való alkalmasságba vetett hit (*a fétisjelenség*).

A fétisjelenség többszöri újraéléde a multimédia megjelenésével szakadt meg. Ennek számtalan oka van. Míg korábban az egymást váltó oktatástechnikai eszközökre alkalmazott információhordozók előállítására egyedül, az alkalmazó által, amatőr kivitelezéssel is megtörténhetett, addig a multimédia létrehozásához team munkára, csúcstechnikára (technológiára) és profizmusra van szükség.

Az elmúlt évtizedekben a technikai, technológiai fejlődés lehetővé tette a kultúra demokratizálódását.¹ De kialakított egy régi/új csapdahelyzetet, a Power Point széleskörű elterjedése, alkalmazása, felhasználása esetében a fétis újraélesztését.

Déjà vu érzésem támadt, amikor nemrégiben olvastam a „Találkoztunk az ellenséggel, a Power Pointtal” (*Népszabadság 2010. május 10.*) című írást, hogy a 20. század egyik korszerű oktatástechnikai eszköze, információ-hordozója milyen módon válik alkalmatlanná, hogyan rontja az alkalmazó teljesítményét, ad abszurdum hogyan válik ellenségé.

Hasonló történések tanúi lehettünk a nyolcvanas évek elején, amikor az oktatástechnikai fejlődés egyik meghatározó időszakában (*a videofelvétel a VHS szabvány előtt, a személyi számítógép a széleskörű elterjedés induló fázisában*) a fejlett nyugati országok pedagógiai (*andragógiai*) szakemberei a technikai, technológiai eredményesség meghatározó akadályaként fogalmazták meg a felhasználó, az alkalmazó ember személyiségének ismeret-hiányát. Ez a probléma nálunk nem merült fel, mert a személyiség és a technikai fejlődés kérdését szükségszerűen mindig együtt kezeltük. Ugyanakkor újra és újra szembesültünk az új technikai eszköz, médium túlzott, egyoldalú használatával megjelenő, elkerülhetetlen fétis-jelenséggel.

A Power Point ebben a fejlődési folyamatban olyan átmenetet biztosított, amely az egyéni fejlesztőt, alkalmazót, felhasználót elvezette a team munka és a profizmus világába. Nem csak szemléletváltoztatást generált, hanem biztosította az azonos gondolkodású alkotók egymásra találását és együttműködését. Új, hatékony médiumként jelenik meg a korszerű vezetés, a különböző szakmai megoldások, a tudatos andragógiai

szemlélet, az informatikai és a média kompetencia, és a korszerű kommunikáció együttes alkalmazása a PR és a marketing területén is.

A történetből nem szabad kifelejteni a papíralapú lapozható tábla (*flipchart*) megjelenését és használatát sem. A kiscsoportos, interaktív tanulás, tanulásirányítás egyik fontos lehetősége a mai napig, ennek az eszköznek a széleskörű használata (*a vállalati belső felnőttoktatásban, a vezetői és szakmai továbbképzéseken*). Ezzel összefüggésben a Power Point csak hab a tortán. A továbbblépés az Interaktív tábla, ami lehetővé teszi a csoportos jelenléti oktatásban alkalmazható multimédiás megoldások és gyakorlat alkalmazását. S már itt van a táblagép, az iPad. Mindez nem alakult volna így, az említett eszközök, információ-hordozók működtetése nélkül.

Flipchart, ppt, multimédia, interaktív tábla, iPod, iPad. A meghatározó az alkalmazó ember és nem a technika. Az alapvető a folyamatban a megvalósítandó stratégiai cél és a nem az eszköz, illetve a módszer.

Csupán emlékeztetni szeretnék arra, hogy az 1990-es évek közepétől a Taszáron állomásozó amerikai (*SFOR, IFOR*) csapatok harcászatechnikai, hadműveleti felkészítése során a műholdas televíziós műsorszórással biztosították a különböző állomáshelyeken, az alakulatoknál telepített távoktatási központokban a TV-s konferenciák szinkron működtetését, a katonák felsőfokú tanulmányaik folyamatos konzultációs lehetőségét az adott felsőoktatási intézményekkel, a telefonos kapcsolatot a családdal. A rendszerben már jelen volt a műholdas kommunikáció, a flipchart, a video, a telefon a maga helyén, s meghatározó funkciójával.

Mára új helyzet állt elő. Ebben egyszerre jelenik az elektronikus- és mobilkommunikáció lehetősége és kényszere, a kommunikációs szerepek (*esetleges*) cseréje, a nyitott és szerves tanulási környezet kialakulásának és eredményes kezelésének folyamata.² Miközben a megvalósítandó stratégiai cél és a nem az eszköz a meghatározó a feladatmegoldás folyamatában. Mindez a fejlesztésnél, a kiválasztásnál, az alkalmazásnál a címben jelzett téma összefüggésében megválaszolendő kérdéseket generál. Ezek:

- Betartjuk-e az alapvető médiakommunikációs szabályokat?
- Feladatmegoldásaink során a célnak megfelelő információhordozókat alkalmazzuk?
- Veszélyes-e a Power Point használata, vagy csupán egy fétis jelenségről van szó?
- Valóban ellenség a Power Point?
- Van-e valós megoldás?

Az igazi probléma az eszköz, a médium nem megfelelő használata: amikor az információhordozó alkalmazását vázlatírásra, szöveges információ halmazok közlésére, áttekinthetetlen vizuális rendszerek felvillantására, képözön közlésére egyszerűsítjük a valódi szakmai, kommunikációs funkciók helyett. Ha mellőzzük azokat a vizuális, kommunikációs szabályokat, műfaji jellemzőket, amelyeket minden médium alkalmazása esetében alapfeltétel betartani.

2001-ben Budapesten, a ZMNE-n rendezett „*Multimédia az oktatásban konferencián*” láthattunk néhány kiváló Power Point fejlesztést, alkalmazást a katonai felsőoktatás, a harcászatechnikai, hadműveleti képzés területére.

Az alkalmazás eredményessége szempontjából a legfontosabbak az ismert módszertani kérdések:

- Mi a kommunikációs cél és kikből áll a célközönség?
- Ki a Power Point alkalmazó?
- Fontos-e számunkra a fokozatosság és a szemléletesség elve?
- Ismerjük-e az adott médiumot (műfaji sajátosságok)?
- Mire használjuk a választott médiumot?

A „Multimédia az oktatásban konferencia sorozat” alapvetően az oktatásban történő fejlesztést, alkalmazást, tanulási alkalmasságot vizsgálta. Érzékelhető, hogy a felhasználók, a Power Point hasznosítók köre ennél tágabb:

- a fejlesztők (hardver, szoftver),
- a szakmai szakemberek (katona, orvos, szociológus, közgazdász, mérnök stb.),
- a vezetők (stratégiai, operatív),
- a PR managerek,
- az andragógusok,
- az átlagemberek.

A Power Point oktatási felhasználása nem merül ki csupán az írásvetítő transzparenszek helyettesítésében, vagy a táblai vázlat diaképes vetítésében. Az alkalmazási lehetőségek tárháza ennél bővebb:

- szemléltetés,
- vizuális megerősítés,
- összefüggések megjelenítése,
- prezentáció – bemutatás,
- animáció,
- szimuláció,
- auditív-vizuális modellezés,
- az önálló tanulás támogatása.

Az alkalmazók szemléletében a lehetőségek szinkronban vannak a Power Point bemutató lehetséges/szükségszerű funkcióival?

- motiváció - az érdeklődés felkeltése,
- tájékoztatás,
- helyzetelemzés,
- didaktikai, andragógiai feladat megvalósítása,
- PR-marketing kommunikáció,
- rendszer összefüggések megjelenítése,
- a stratégia, a vezetés, a szervezés stb. kommunikációs támogatása,
- a szemléletesség elvének gyakorlati megvalósítása.

Megfelelően működik-e a vezetői kommunikáció? A megoldandó feladathoz illeszkedő-e a médiumválasztás? Vagy újra itt van az ismert fétisjelenség?

A kérdésre adható válasz lehetőségeként gondoljunk a széleskörű felhasználói, hasznosítói körre, valamint a számtalan kommunikációs feladatmegoldásra. A korábban említett katonai alkalmazás³ más megközelítésben és feladatmegoldásban hasznosította a Power Point lehetőségeit. A bemutató fogadtatása és a róla készült médiakommunikáció, az eszköz-centrikus médiumhasználat fétisjelenségére hívja fel a figyelmünket.

A Power Point használata jelentheti:

- a témafeldolgozás újszerűségét,
- a lényegkiemelés támogatását a témafeldolgozás folyamatában,
- a logikus gondolkodásra ösztönzést,
- támogatást az anyag belső összefüggéseinek felismerésében, feltárásában,
- láttat – fejleszt a képi látást,
- segíti a kép, a hang és a szöveg kapcsolatának felismerését.

Változásokat generálhat a tanulói és a tanulásirányítói tevékenységben. Ezek:

- felolvasás helyett prezentáció,
- valódi kommunikáció, párbeszéd,

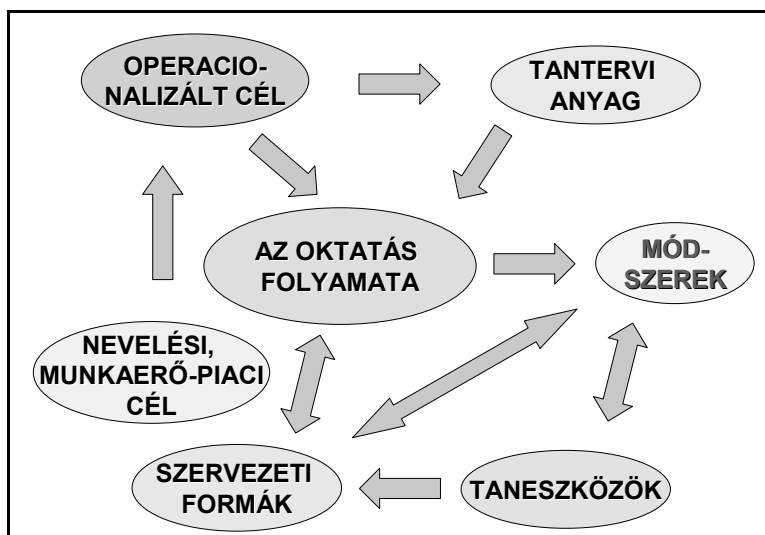
- segíti a folyamat, az egész és a részek kapcsolatának megértését,
- az első lépések az önálló alkotó-munka folyamatában,
- „a tanulás = élettevékenység” elv megélése,
- a médiakompetencia kialakítása, megalapozása.

Egyfajta katalizátorként támogatja a tevékenységek fejlesztését:

- működteti az önálló tanulást,
- segíti az átlépést a lineáris tanulásból a strukturális tanulásba,
- gazdagítja a kommunikációs eszköztárat és az alkalmazást,
- lehetővé teszi a (tudás)transzfert,
- erősíti az intellektuális képességek fejlődését,
- erősíti a személyiség fejlődését.

1. ábra

Az oktatási folyamat rendszerlemei

Az oktatási folyamat rendszerlemeinek áttekintésekor célszerű megemlíteni, hogy a taneszközök rendszere is alrendszerként funkcionál. Esetünkben már öt nemzedékről⁴ beszélünk, a rendszeralkalmazásokat (pl.: *multimédia*) is beleértve.

Fontos hangsúlyozni, hogy az oktatás, a tanítás, a tanulás, a tudásközvetítés, a tudáselsajátítás alapvetően kommunikációs tevékenység. Ezzel összefüggésben soha nem feledkezhetünk meg a kommunikáció megkezdése előtt megválaszolandó kérdésekről:

- Mi a célja?
- Szükséges-e (kié a felelősség)?
- Ki a kommunikációs partner?
- Milyen szinten, irányban zajlik?
- Milyen az üzenet felépítése?
- Tudatos-e a médiumválasztás?
- Milyen a médiakompetencia állapota?

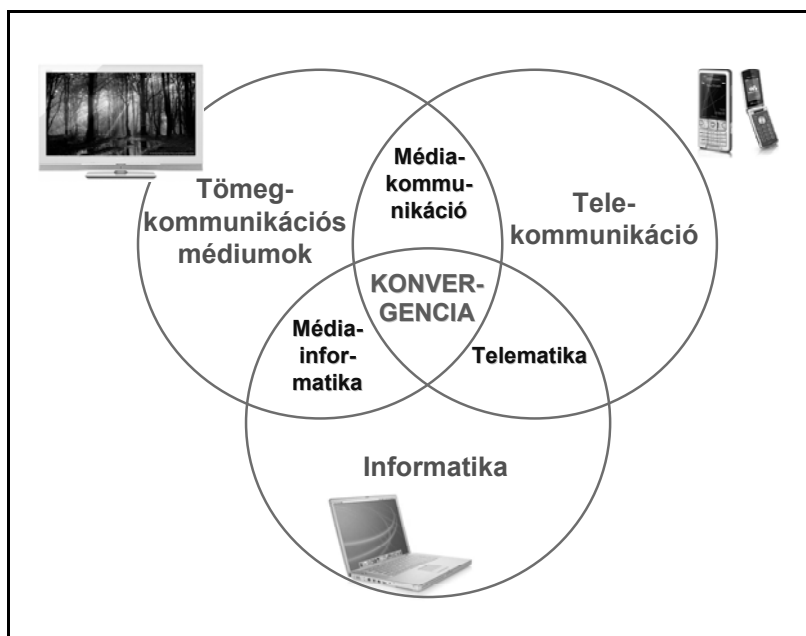
Számos tényező befolyásolja a tevékenység eredményességét, nemcsak az oktatás területén:

- a stratégiai, amelyet alkalmazunk,
- a szervezet, amely a működés kereteit biztosítja,
- a kultúra, amelyet az ott dolgozó emberek képviselnek.

Témánk összefüggésében nem lényegtelen, hogy milyen módon funkcionál, hogyan működik a kommunikációs tevékenységben a médiakonvergencia?⁵

2. ábra

A médiakonvergencia és a határterületek*

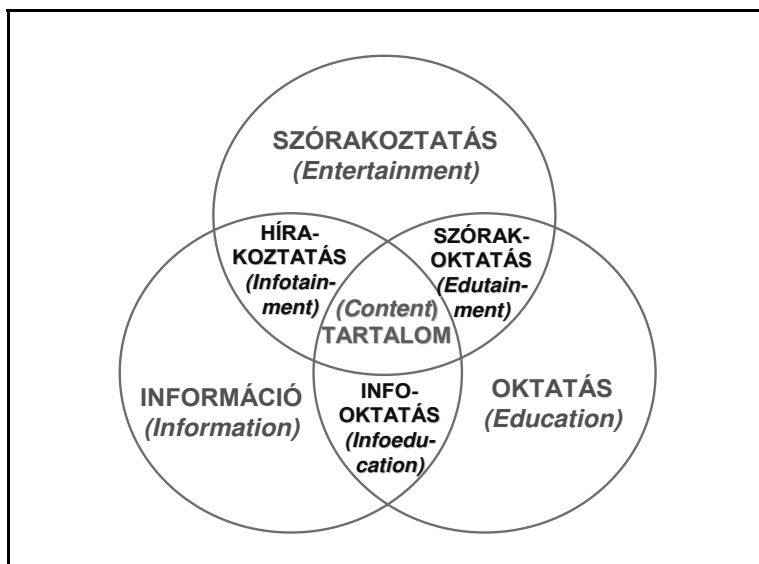

A fejlesztők, a felhasználók, az alkalmazók és a kommunikációban résztvevők számára az eredményesség szempontjából meghatározó, hogy milyen a média, az oktatás és az információ kapcsolata a tartalommal?⁶

- „Ha megértjük ezt a diát, akkor már meg is nyertük a háborút”, jegyezte meg *McChrystal szárazon, s a teremben kitört a nevetés, emlékezett vissza a jelenetre a tábornok egyik tanácsadója.*
- A Power Point elbutít bennünket”, jelentette ki *James N. Mattis tengerészgyalogos tábornok.*
- „Veszélyes, mert a megértés és az ellenőrzés illúzióját kelti”, mondta később *McMaster egy telefoninterjúban.* „Ám a világ bizonyos problémáit nem lehet csak pontokba szedve felsorolni.”
- *Rangidős tiszték szerint a program hasznos olyankor, amikor nem cél az információk továbbadása, mint a sajtótájékoztatók esetében („a csirkék hipnotizálása”).*⁷

3. ábra

A média, az oktatás és az információ kapcsolata a tartalommal*

A fentiek jól érzékelteti az alkalmazók, a felhasználók véleményét az adott médiumról és a kommunikációs helyzetről. Esetenként velünk is előfordul hasonló. A kérdés, hogy van-e valós megoldás? Lehetséges.

Látszólag technikai, módszertani, médiakommunikációs alkalmazási problémaként jelenik meg a címben felvetett téma. A Power Point széleskörű hasznosítási lehetősége örvendetes, sokféle feladatmegoldáshoz ad muníciót. Ezzel együtt a felhasználási fétis csapdalehetőségét is magában hordozza. Ennek elkerülése érdekében célszerű felidézni a prezentáció elemeivel szemben támasztott követelmények:

- **a kép** világos, áttekinthető, látványszerű, szemléletes és támogatja a belátást, a megértést, segíti a tanulást, a tanulásirányítást,
- **a szöveg** érthető, értelmezhető, tömör, lényegre törő, meggyőző, logikailag jól szerkesztett, áttekinthető, segíti a gondolat a megértést, a téma kifejtését, az összefüggések megláttatását, támogatja az önálló tanulást,
- **a hangok és hanghatások** szerepe egyértelmű, jól elkülönített, tisztázott (esetenként támogatja a [képi/szöveges] kommunikációt, motivációs, megerősítő funkciót tölt be, máskor, pedig kiemelt, meghatározó szerepet játszik – pl.: a nyelvtanulás esetében).

A hasznosítás előtt pedig áttekinteni a *bemutató készítés Power Point alkalmazással 10 arany szabályát*.⁸

1. Impozáns látvány a hallgatóságnak.
2. Egyszerűség.
3. A diaképek számának minimalizálása.
4. Ne a Power Point bemutatót ismétlje el.
5. A gondolatok megfelelő időzítése.
6. Hagyjon pihenőidőt a befogadáshoz.
7. Használjon megfelelő színeket (a színek lélektani hatása)

8. Más képek, ábrák, médiumok importálása.
9. A handoutokat ne a bemutató alatt ossza szét.
10. A bemutató előtt legyen könyörtelen szerkesztő.

Összegzés helyett

Valóban ellenség a Power Point? Meghökkenítő a kérdés. De időszerű.

A 21. században a kommunikáció fontos, új kihívás elé állítja a résztvevőket. A szervezet és az egyén működési és kommunikáció környezete folyamatosan változik. Ebben a folyamatban a technika, technológia felgyorsult módosulása már nem feltétlenül emberléptékű. A csúcs-technológia környezeti jelenléte kibővíti és megváltoztatja a tudásközvetítés és a tudás-elsajátítás klasszikus lehetőségeit. Sajátos pedagógiai paradoxon, hogy „a mobiltanulás működik az egyén szintjén, ugyanakkor a mobil „tanítás“ rendszerszerűen nem létezik”.⁹

4. ábra

A szervezet és az egyén működési és kommunikációs környezete

A működés során az ismert szerepek és a feladatmegoldások is átalakulnak. Ennek egyik kézzel fogható jele, hogy a tanuló interaktívan részt vesz a tanulási anyaga kimunkálásában. Erre nemcsak az elektronikus¹⁰, hanem a szerves tanulási környezet¹¹ kialakulása és működtetése ad(hat) lehetőséget. A tudásközvetítés, a tudáselsajátítás már kilépett az osztály-termek, az előadótermek zárt világából, jelen van a munka világában, a magánszférában, a mindennapokban. Az Internet és a mobilkommunikációs eszközök nemcsak rugalmas és inter-aktív kommunikációt, hanem hasonló tanulási, tanulásirányítási, tudásközvetítési és tudás-elsajátítási megoldásokat is kínálnak. *„A digitalizáció, napjainkra a hálózati kommunikációs formák új részterületeit pl.: a webkettőn alapuló társas-közösségi szerveződések mintájára – a tanulóközpontú webes környezeteket (e-learning2.0) alakította ki. Az e-learning2.0 tanuló-központú*

irregularisan szerveződő tanulási forma, mely a tanuló autonómiáján és spontán tudáscserén alapulva, már nem hierarchikus, hanem sokirányú, decentralizált és sokcsatornás, a kollaboratív tanulásra ösztönözve kibontakoztatja a tanulói kreativitást.”¹²

Az *e-learning* és az *m-learning* tudatos, célzott alkalmazása a digitális pedagógia (*andragógia*) kimunkálásának és megvalósításának nagy lehetősége. Ehhez nyújthat egyfajta lehetséges mintát a folyamatosan bővülő *virtuális tanulási tér*, az „Új média, amely magába foglalja a multimédia és interaktív média jellegű tartalmakat, az újszerű egyéni és közösségi cselekvési formákat egyaránt”.¹³

Van valós megoldás? Lehetséges. *Ehhez sürgősen át kell gondolnunk, hogy az új médiarendszer és az e-learning 2.0-ás megoldások mennyiben alkalmasak az élethosszig tartó tanulás társadalmi, oktatáspolitikai kihívásainak megoldásában, segítésében.”¹⁴*

Források

- Benedek András:** Mobil tanulás és az egész életen át megszerezhető tudás.
www.socialscience.t-mobile.hu/dok/11_benedek.pdf.
- Blaas, Eugene de:** Képtalálatok eugene de blaas alkotásaiból alloilpaint.com, muckypig.com
- Bumiller, Elisabeth:** Találkoztunk az ellenséggel, a Power Pointtal. Népszabadság, 2010. április 30.
www.nol.hu/.../20100430-talalkoztunk_az_ellenseggel__powerpoint.
- Dajkó Pál:** „A PowerPoint elbutít bennünket” - IT café Társadalom/ Szoftver/Legenda hír itcafe.hu/hir/powerpoint_usa_hadsereg.html.
- Forgó Sándor:** A tudástranszfer lehetőségét támogató IKT technológiák pedagógia vonatkozásai. www.mtakpa.hu/kpa/download/1202850.pdf.
- Forgó Sándor:** A korszerű – a gyors technológia váltások és tudástranszfer lehetőségét támogató – oktatási módszerek és it technológiák alkalmazásának lehetőségei és gyakorlata a szakképzésben. Kutatási rész tanulmány NSZFI. Budapest. 2007.
www.ektf.hu/~forgos/hivatkoz/technovaltas_tudastranszfer.pdf.
- Forgó Sándor:** Az új média és az elektronikus tanulás - In: Új Pedagógiai Szemle 2009/8–9. 91-97.
- Fraktáldimenzió - Példák - Fraktálok generálása hu.wikipedia.org/wiki/Fraktál.
- Magyar Miklós:** Ötödik nemzedék: multimédia? – In: Multimédia az oktatásban konferencia 2000. május 25-27. SZÁMALK. Budapest.
- Magyar Miklós:** A multimédia: „A csodák világa?” – In: A tünékeny moralitás. A kaposvári erkölcs-, művészetfilozófiai és -nevelési konferencia előadásai. 2001. KE. Kaposvár. 2002. pp. 343-353.
- Magyar Miklós:** A multimédia hasznosításának médiapedagógiai és andragógiai kérdései. – In: Multimédia az oktatásban konferencia 2009. június 24-25. Debrecen. Megjelenés folyamatban.
- Nagy Sándor:** Az oktatás folyamata és módszerei. Volos Bt. Budapest. 1993. pp. 145-146.
- Sonnevend Júlia:** A kultúra demokratizálódása. www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0814&article=2008-0406-2012-01VBDD-30k.
- Wuorio, Jeff** www.microsoft.com/hun/.../article6.msp.

Jegyzetek

1. Vö.: Sonnevend Júlia: A kultúra demokratizálódása.
www.es.hu/pd/display.asp?channel=PULICISZTIKA0814&article=2008-0406-2012-01VBDD-30k
2. Vö.: Benedek András: Mobil tanulás és az egész életen át megszereshető tudás.
www.socialscience.t-mobile.hu/dok/11_benedek.pdf
3. Vö.: Dajkó Pál itcafe.hu/hir/powerpoint_usa_hadsereg.html
4. Szűcs Pál kibővítette a Wilbur Schramm felosztású taneszközök rendszerét az ötödik nemzedékkel: a rendszeralkalmazásokkal (*video-rendszerek, multivízió, teletext, multimédia*). Vö. Nagy Sándor: *Az oktatás folyamata és módszerei*. Volos Bt. Budapest. 1993. pp. 145-146.
5. *Vö.: Forgó Sándor: A tudástranszfer lehetőségét támogató IKT technológiák pedagógia vonatkozásai. www.mtakpa.hu/kpa/download/1202850.pdf.
6. *Vö.: Forgó Sándor i. m.
7. Vö.: Elisabeth Bumiller: Találkoztunk az ellenséggel, i.m. www.nol.hu/.../20100430-talalkoztunk_az_ellenseggel_powerpoint.
8. Vö.: Jeff Wuorio www.microsoft.com/hun/.../article6.msp.
9. Vö.: Benedek András: Mobil tanulás és az egész életen át megszereshető tudás.
www.socialscience.t-mobile.hu/dok/11_benedek.pdf.
10. Vö.: Forgó Sándor: Az új média és az elektronikus tanulás
www.okt.ektf.hu/data/forgos/file/Az_uj_media_UPSZ_.pdf - Hasonló.
11. Vö.: Benedek András i.m.
12. Vö.: Forgó Sándor i.m.
13. Vö.: Szakadát István: *Új média, hálózati kommunikáció -*
http://mokk.bme.hu/archive/szocjegyzet_newmedia; **Az új média "a digitális hálózati kommunikáció révén létrejövő médiatípus átfogó neve.**
14. Vö.: Forgó Sándor i.m.

KÖNYVISMERTETÉS

Kálmán Anikó: Az oktatástól az önálló tanuláshig.¹

A pedagógiai törekvések egy része más irányba fordul – a blended learning az érdeklődés középpontjába került világszerte. Ez valóban a módszertani kultúra részbeni átrendeződését eredményezi és az erre fordított szakmai-pedagógiai munkálatok sorát jegyezhetjük. Új keretben, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet Műszaki Pedagógia Tanszék kiadásában, a „Tanulástámogatás útmutató füzetek” sorozatban jelent meg Kálmán Anikó új munkája, *Az oktatástól az önálló tanuláshig* című kötet. A pedagógiai értékteremtésben mindig első helyen szerepelt a tanulás. A tudástársadalomban különös jelentősége van a tanuláshnak, mert stratégiai értékteremtése az, hogy segítse az immateriális értékek létrehozását és ezáltal a személy vagy szervezet jövőbeni értékének növelését, továbbá járuljon hozzá a társadalmi tőke erősítéséhez. Sajátos helyzetben vagyunk, mert a tanulás jellege bővült, a biológiai kommunikációs tanulási rendszert kiegészíti, esetenként meghaladja a technikai kommunikáció adta tanulás lehetősége. Ily módon Kálmán Anikó feladata nem volt könnyű, hisz a tanulás alaptéziseit szükségszerűen a változások folyamatában kellett, hogy ismertesse. Ezen túl, olyan motivációra is ráirányította a figyelmet, amellyel az olvasó az oktatástól ténylegesen eljuthat az önálló tanuláshig. Az egyes fejezetek rövid elméleti alapozása célszerű gyakorlati eszközzel egészül ki. Ezzel a megértés és alkalmazás közelebb hozása, az alkalmazásorientált felhasználó magatartás érhető el. A könyv így alkalmas arra, hogy használója a tanulást irányítható és mérhető, értékteremtő funkcióként kezelje. A tartalom összehangoltsága tükröződik a fejezetekben is, amelyeket jól válogatott szemelvények és tesztek követnek. Az imponáló szakirodalom (129 egység) szerzőnk tájékozottságát tükrözi, megéssé dicsérhetjük a kivitel, a túlzottan sűrített anyag, a kis betűméret nem könnyíti meg a kötet használatát.

A *Tanulás, tanítás, változás* (1.) fejezetet *A felnőtth tanuló* (2.), *A felnőtth oktató* (3.), *A képzés folyamata* (4.), *A képzési módszertár* (5.) követi. A fejezetekben hasznosíthatókat három szinten mérhetjük. Az *output* dimenziójában azt vizsgáljuk, hogy eredményesek-e a tanulóval összefüggő ismeretek, hozzáférhetőek-e az üzenetek a célcsoportok számára, aktuálisak-e az információk? Ezek mérése manapság már elterjedt. Az *outcome dimenzióban* azt vizsgáljuk, a célzott személyek befogadják-e a tartalmakat, az ajánlott/alkalmazott eszközökkel elértük e céljainkat? Az oktatás-tanulás *outflow* dimenziójában a megértés és értékteremtés stratégiai céljait vizsgáljuk, ezzel együtt az eredményt tárjuk fel. Az oktatás, mint a műben is követhetjük, a tudásmegosztás eszköze. Az oktatás a tudás nagyra értékelésén és a szervezett tanulásra ösztönzésen túl olyan belső tudástárat, kapcsolati hálózatot, olyan pedagógiai attitűdöket és olyan légkört, valósít meg, amelyek kedveznek a tudás kölcsönös kicserélésének és eljuttatnak az önálló tanulás igényéig. Ebben és ehhez nyújtanak segítséget a gyakorlati példák, önismerethez vezető tesztek. A kötet a pedagógiai auditálás eszköze is. Segítségével diagnózis készíthető a pedagógiai kommunikáció teljességéről vagy valamely szegmenséről. Kálmán Anikó anyagában jellemzően húzódik végig a primer és szekunder tudásmegosztás folyamata. A szervezett oktatás formájában előre kitűzött

¹ Kálmán Anikó: *Az oktatástól az önálló tanuláshig*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest, 2009, 239 oldal. Tanulástámogatás útmutató füzetek.

célokkal, módszerekkel, eszközökkel juttatjuk hallgatóinkat új ismeretek birtokába. Ez az oktatás tudatosan irányított és explicit célokat követ. Az önálló tanuláshoz eljuttatás tudásmegosztása azonban nem csak formálisan, explicit módon, hanem informálisan történik. A fentebb formálisnak, explicitnek, vagy kódoltnak nevezett tudással szemben hallgatólagos, rejtett, (Polányi nyomán:) tacit tudás átadása is zajlik. A személyes vagy hallgatólagos tudás az egyéni tapasztalatokhoz kötődik és olyan nehezen megragadható tényezőkhöz kapcsolódik, mint az egyéni meggyőződések, megérzések, értékek, stb. Döntően ezzel a természetével magyarázható, hogy rendkívül nehéz megragadni, formalizálni és továbbadni a hallgatólagos tudást. Az oktatási „munkafolyamatok” végzése közben (*learning by doing*), a személyes érintkezések (*learning by interacting*) során szekunder tudáskommunikáció történik. Ez a folyamat, amit szerzőnk pl. a helyzetorientált tanulási tevékenységben is érint, közvetve befolyásolja az önálló tanulást, mint szükséglet felismerését és tudatos megvalósítását. Kálmán Anikó eszközt nyújt át az alkalmazáshoz – rajtunk áll, mit hasznosítunk belőle.

Krisztián Béla

K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920-1944²

A téma mindenkor aktualitását nehéz lenne vitatni. Farkas Claudia művében a huszadik századi magyar történelem egyik legnagyobb tragédiájához vezető utat vizsgálja. Imponálóan széles forrásbázisra (levéltári dokumentumok, képviselőházi és felsőházi ülések jegyzőkönyvei, sajtóanyag, visszaemlékezések) építve mutatja be a törvényhozás tevékenységét, az egyes politikai pártok, politikusok, egyházak álláspontját, a parlamenti üléstermekben, bizottságokban vagy az újságok hasábjain lefolytatott vitákat, az érvek és ellenérvek rendszerét. A könyv lapjain az olvasó számára plasztikusan elevenednek meg a probléma társadalomtörténeti, jogi és korabeli aktuálpolitikai vonatkozásai. A szerző alapvetően az első és második zsidótörvénnyel foglalkozik részletesen, az ezen kívül eső történések előzményként (numerus clausus, Gömbös-éra) és következményként (az 1940 utáni időszak zsidóellenes intézkedései a vészkorszakig) jelennek meg a műben.

Farkas Claudia rendkívül sokoldalú vizsgálati szempontrendszerrel állított fel, amely lehetővé teszi a probléma teljességre törekvő, kimerítő elemzését. Nemcsak a jogalkotás folyamatával foglalkozik, de a törvények hatását, következményeit is bemutatja számtalan egyéni, közösségi élethelyzetben keresztül. Több fejezetben és alfejezetben is taglalja a különböző zsidó szervezetek reakcióját, a zsidóság körében zajló vitákat, az útkeresés nehézségeit, a zsidóság előtt az új helyzetben kínálkozó alternatívákat: a kikeresztelkedés, a kivándorlás, nemzetközi támogatás keresése, vagy mint a cionisták javasolták, a zsidó önazonosságtudat újrafelfedezése, az asszimiláció helyett a zsidó tradíciók, gyökerek felé fordulás. Az adott kor viszonyai közepette – amint az Farkas Claudia elemzéséből kitűnik – ezek csaknem mindegyike előtt elháríthatatlannak látszó akadályok tornyosultak, vagy nem jelentettek érdemi gyógyírt. A kivándorlás kapcsán elegendő talán az eviani konferenciát, vagy a Palesztinába irányuló migrációval szemben kvótát felállító Fehér-könyvet említeni. Ezért tűnik talán kicsit szigorúnak a szerző kritikája: „A tényekkel nem volt könnyű szembenézni. Egyszerűbb volt a törvényt

² K. Farkas Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920-1944*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010, 360 p.

tiszteletben tartani, engedelmeskedni törvénytisztelő magyarokként, mint a megoldáskeresés, a korábbi nézetek felülvizsgálata, tanulságok levonása, egyszerűen a konstruktivitás a realitás talaján". (122–123. old.) Ez a konstruktivitás a jogfosztás mértékéhez képest igen szűk téren mozoghatott csak. A közösségen belül folytatott munka, illetve az 1939-es második zsidótörvény után a választói jogosultságot igazoló iratok beszerzésében nyújtott segítség, a zsidó tanulóiifjúság körében a Pesti Izraelita Hitközség által végzett karitatív tevékenység, külföldi zsidó szervezetekhez fordulás anyagi támogatásért. Ez utóbbi téren a tárgyalások elkezdődtek, a felek meg is állapodtak az alapelvben, miszerint a külföldi támogatás egyenlő lesz azzal az összeggel, *„amennyit a magyar zsidóság áldoz saját erejéből erre a célra*". (246–247. old.) A tervezett akció azonban a nemzetközi politikai életet felforgató Molotov-Ribbentrop paktum megkötését követően elakadt.

Különösen árnyaltan és szemléletesen mutatja be a könyv a kikeresztelkedés útjának rögzességét, az ezzel kapcsolatos csapdahelyzeteket. A törvény egyrészt az 1919. augusztus 1-i határpont megállapításával elzárta ezt a menekülési útvonalat (sok, már megkeresztelkedett zsidó számára is). Másrészt – amint a szerző nagyon találóan megállapítja – a kikeresztelkedettek légueres térbe kerültek, hiszen a keresztény társadalom nem fogadta be őket teljes mértékben, az általuk elhagyott zsidó közösség pedig árulóként tekintett rájuk. Utóbbinak ráadásul érzékeny anyagi veszteséget okoztak a távozók, ezért az izraelita lelkési hivatalok minden módon akadályozták a kilépőket ügyük elintézésében. A törvényben meghatározott 20%-os kvótát a zsidó közösségek maguknak igyekeztek fenntartani a kikeresztelkedettek rovására. A keresztény egyházak számára pedig az áttérni szándékozók tömegeinek kezelése vetett fel kérdéseket: Mindenkit részesítsenek a keresztység szentségében? Vizsgálják-e, és ha igen miképp, hogy a jelentkezés belső meggyőződésből vagy egyéb, netán egzisztenciális megfontolásból történik?

A folyamatok alapján az idő távlatából teljesen világosan látható, hogy hamis volt, mint ahogy nem is lehetett más, a kormány azon feltételezése, hogy az úgynevezett „zsidókérdést” „törvényes keretek között” megoldhatja, azaz a korban sokat hangoztatott kifejezéssel *„kifoghatja a szelet a szélsőjobb vitorlájából*". Ennek a téveszmének a hatása az események menetére különösen az első zsidótörvény tárgyalása kapcsán szembeötlő, mikor a kormány gondosan ügyelt arra, hogy javaslata minél kevesebb változtatással menjen keresztül a törvényhozáson. Akár szigorításról, akár enyhítésről volt szó *„a benyújtott módosító indítványok sorsa rendre az elutasítás volt*" a bizottsági ülésen éppúgy, mint a plenáris vita során. Darányi az adott pillanatban talán maga is elhitte, amit a képviselőknek mondott, nevezetesen, hogy a zsidókérdésben *„a kormány elment az ésszerűség határáig, és senki ne próbálja túlllicitálni*". (48. old.) Darányi súlyosan tévedett. Igazuk azoknak volt, akik kezdettől fogva elleneztek a törvénytervezetet, hamisnak és hibásnak tartották a kormány érvrendszerét, logikáját, akik vagy a parlamentben emelték fel szavukat, vagy nevüket adták a törvénnyel szembeni tiltakozó nyilatkozathoz.

Farkas Claudia könyvéből még inkább világossá válik, hogy a két világháború közötti magyar politikai elit és a társadalom egy része rossz választ adott a 19. századig visszavezethető, a gazdasági-pénzügyi szférában ténylegesen kimutatható zsidó térfoglalásra, az egyes foglalkozási ágakban megfigyelhető zsidó „felülreprezentáltságra”, a Trianon okozta sokkra és a forradalmak időszakának megrázkódtatásaira. Mivel a problémák valódi kezelése sokszor nehezebb, vagy éppen az adott viszonyok között teljesen lehetetlen volt, ezért a könnyebb ellenállás irányát választva, egy rossz kor rossz szellemének engedve a törvényhozás a zsidótörvények sorával letért a polgári

jogegyenlőség alapelvéről, tevékenységével a 19. századi asszimilációs tendenciákkal szemben a disszimilációt, a kirekesztést erősítette. Az „örsékváltási kísérlet” tragikus következményekkel járt.

„A törvényalkotókat örökre körülengi a krematórium illata. Az előzmények és következmények egymástól nem elválaszthatók.” Konrád Györgynek ez a könyv elején idézett, sommás megfogalmazása arra mutat rá, hogy azon a veszélyes úton, amelyen a politikai döntéshozók elindultak 1938-ban, nehéz volt megállni. Ennyiben kétségtelenül megragadható a felelősségük. Vitathatatlan, hogy a törvénykezést körülvevő légkör gyengítette a társadalom finomszövevények ellenálló képességét, nagymértékben gátolta az egészséges védekező mechanizmusok kialakulását. Mégis problémás a holocaust és a zsidótörvények között közvetlen és kizárólagos kapcsolatot feltételezni, hiszen így számos fontos kérdésre nem kapunk választ. Ne felejtjük el, hogy a magyarországi zsidóság deportálásának „*sine qua non*” feltétele a német megszállás volt, még akkor is, ha az akcióban Eichmann vezetésével csekély német erők vettek részt, és a gettósítás, a transzportok útba indítása a magyar hatóságok aktív közreműködésével történt. Az európai zsidóság fizikai megsemmisítése olyan, a németek által uralt területeken is bekövetkezett, ahol korábban nem hoztak antiszemita, kirekesztő törvényeket. Sok helyütt a társadalom egy részének „fogadókészsége” sem volt kisebb, mint Magyarországon. 1944 márciusáig a magyar zsidóság jogainak megengedhetetlen csorbításával, emberi méltóságának elfogadhatatlan megsértésével, jelentős anyagi és vérvesztésekkel, de mégiscsak szigetként maradt meg az *Endlösung* pusztító örvényében.

Éppen Farkas Claudia mutat rá nagyon találóan egyházi vezetők esetében erre a dilemmára. Serédi Jusztinián, Ravasz László és Raffay Sándor gondolatvilágától sem volt idegen egyfajta vallási töltetű antijudaizmus, és – ahogy a szerző fogalmaz – valamennyien „értelmezni tudták a zsidó szellemet”, a zsidókérdést pedig a magyar társadalom megoldandó problémái között tartották számon. Az első két zsidótörvényt fenntartásokkal bár, de mint „kisebbik rosszat” elfogadták. Hivatalukból adódóan elsősorban a kikeresztelkedettekért próbálták szót emelni, és vitatták, hogy a keresztség szentségének érvényét bármiféle törvényi előírás időben korlátozhatja. Bár éppen a „szüklátóköri” és „szükkeblü” jelzővel illetett Serédi Jusztinián lépett fel a második törvény vitájában a hitüket megtartó, büntetlen előéletű, a magyarsághoz asszimilálódni kívánó zsidók érdekében (273., 277. old). A kirekesztést fajbiológiai alapon kiterjesztő harmadik zsidótörvényt az egyháznagyok már egységesen elutasították. Ennek előírásai már túlmentek azon a határon, amivel ők még meg tudtak alkudni. A vézskorszakban pedig több egyházi főméltóság adott hangot tiltakozásának, vagy vett részt az üldözöttek mentésében. Ravasz Lászlónak pedig megadatott, hogy évtizedekkel később szembenézzen akkori önmagával és szembesüljön tévedésével. (263. old.)

Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy a német megszállás nem csak a zsidó vézskorszak kezdetét jelentette, hanem annak a részben liberális-konzervatív, részben baloldali beállítottságú politikai elitnek az üldözését és megsemmisítését, amely korábban következetesen felemelte szavát a zsidótörvények ellen, vagy amely a törvényi korlátozásokat még hajlandó volt ugyan elfogadni, de a zsidókérdés náci recept alapján történő kezelése már zsigeri ellenkezést váltott ki belőlük (Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001, 187. old.).

A szerző csak időnként hagy nyitva fontos kérdéseket, hogy az olvasóban hiányérzetet keltő, elvarratlan szálakat. Például az 1937. november 17-i kormányzói audiencia ismertetésénél érdemes lett volna kitérni Horthynek a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjára, még akkor is, ha a kormányzó közvetlen, napi befolyást a törvényhozási

folymatra nem gyakorolt. (118–119. old.) A zsidó küldöttség tagjaival (Stern Samu, Goldberger Leó, Láng Lajos, Vida Jenő) folytatott beszélgetésből a csapongó gondolatmenet ellenére jól kiszűrhetők a kormányzó felfogásának neuralgikus pontjai, a jó és rossz zsidó fogalma, a hasznos magyar zsidók (!) versus kártékony idegen elemek szembeállításai. A hivatkozott forráspublikáció végén közölt, Teleki Pálhoz intézett kormányzói levélből nemcsak Horthy következetes antiszemitizmusát láthatjuk világosan, de azt a cezurát is, melynek átlépésétől megpróbált tartózkodni (még akkor is, ha az utolsó mellékmondattal relativizálja is aggályait): „...lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben volt, egy-két év leforgása alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk. Ehhez legalább egy emberöltő kell. Én hirdetem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, okatlan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk”. Valószínűleg ez lehetett a zsidósággal kapcsolatos beállítottságának egyik vezérmotívuma, hiszen ezt a kijelentését Hitlerrel folytatott megbeszélésein is többször megismétli: „Mégsem üthetem agyon őket”.

Az olvasó Farkas Claudia munkáját lapozva csak egy-két helyen találkozik zavaró, félreérthető megfogalmazással, ahol a mondanivalót esetleg szerencsésebb lett volna más formába önteni. Például a második zsidótörvény parlamenti bizottsági vitájával kapcsolatban a következőket írja: „Hatalmas, terjedelmes és értékes vita folyt, bár a megállapítások nem mindig voltak tárgyilagosak.” (170. old.) Az „értékes” kifejezés használata azért tűnik problematikusnak, mert a jogfosztás mértékéről és mikéntjéről folytatott diskussziót aligha lehet ezzel a jelzővel illetni, a törvény ellenzői pedig a siker reménye nélkül vívták elkeseredett utóvédharcukat. Érveik bármennyire is figyelemreméltóak voltak, érdemi befolyást a törvény elfogadásának folyamatára nem gyakoroltak. A mondat második fele pedig azt sugallja, hogy a polémia folyamán az alapvetően tárgyilagos megállapítások közé bekerült néhány nem oda illő is. Szerencsére a szövegkontextusból egyértelműen kiderül, hogy a szerzőnek nem állt szándékában ilyen értelmezést adni fejtegetéseinek.

A Magyarországra nehezedő, egyre fokozódó német nyomás érzékeltetésénél pedig teljesen irrelevánsnak tűnik a bolsevik párt központi lapja, a Pravda cikkének idézése (ráadásul egy magyar külügyminisztériumi dokumentumra hivatkozva) (290. old.). Moszkva megnyilatkozását ez ügyben semmiképpen sem lehet mérvadónak tekinteni. Ettől az apró mozzanattól eltekintve azonban a fejezet kiváló elemzését nyújtja a problémának. Jól nyomon követhető belőle a zsidókérdéssel kapcsolatos német elvárások hatása, valamint az is, hogy igen nehéz meghúzni a határt a közvetett nyomásgyakorlás, a Sztójay útján vagy egyéb csatornákon (pl. sajtó) keresztül a magyar kormányhoz eljuttatott német „javaslatok” és a szerző által „kb. 1941-re” datált közvetlen, direkt beavatkozás között.

Farkas Claudia munkája új tudományos eredményeket is tartalmazó megerősítése annak a megállapításnak, amely Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* című monográfiájának bevezető részében olvasható, miszerint a magyarországi zsidóság története tele van a legképtelenebb paradoxonokkal. (Gyurgyák 2001, 13. old.) Az 1938–1944 közötti időszakra ez hatványozottan igaz. A zsidótörvények a lejtőn való elindulást jelentették a jogalkotás terén, a szélsőségesek egy állandóan szigorítható és a körülményekhez alakítható, a magyar faj védelmét biztosítani hivatott eszköztárat láttak benne, a mindenkori kormányok pedig az éppen aktuális verziót a kérdés törvényes lezárásának tekintették. Azonban akár Imrédy Béla nyilatkozott ilyen értelemben az első zsidótörvényről, akár Teleki Pál a másodikról, néhány hónap múlva mégis megkezdődtek a további korlátozó intézkedések előmunkálatai. Ezeknek a

folyamatoknak a nyomon követésére vállalkozott a szerző, s vállalt feladatát sikerrel teljesítette. Összességében az olvasó egy rendkívül adatgazdag, körültekintő alaposággal és rendszerező igénnyel megírt, egyszerre tudományos és olvasmányos könyvet vehet a kezébe. A művet nemcsak kutatók, de tanárok, diákok, vagy a téma iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Kolontári Attila

E számunk szerzői / Authors of the present issue

Belovári Anita • Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Felnőttképzési Tanszék;
e-mail: belovari.anita@ke.hu

Ágnes, Csanádi • College of Finance and Accountancy of the Budapest Business School
Zalaegerszeg Institute; e-mail: csanadi.agnes@pszf.bgf.hu

Arnold, Csonka • Kaposvár University, Faculty of Economic Science; Department of
Corporate Economics and Management; e-mail: csonka.arnold@mail.ke.hu

Horváth Zoltán • Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar, Természetvédelmi
Tanszék;
e-mail: horvath.zoltan2@mail.ke.hu

Ilk Balázs Ferenc • Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Regionális
Gazdasági és Statisztika Tanszék, illetve Kaposvári Egyetem Innovációs és
Tudástranszfer Iroda;
e-mail: ilk.balazs@ilkb.hu

Kolontári Attila • Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék;
e-mail: kolontari.attila@mail.ke.hu

Zsolt, Kőműves • Kaposvár University, Faculty of Economic Science, Department of
Corporate Economics and Management; e-mail: komuves.zsolt@mail.ke.hu

Krisztián Béla • Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás
Fejlesztési Kar, Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Humán Menedzsment Intézeti
Tanszék;
e-mail: krisztian.bela@feek.pte.hu

Magyar Miklós • Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Felnőttképzési Tanszék; e-mail:
mmiklos13@gmail.com

Metzger Szilvia • Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar, Természetvédelmi Tanszék;
e-mail: metzger.szilvia@ke.hu

Molnár Tamás • Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Regionális Gazdasági és
Statisztika Tanszék; e-mail: molnar.tamas@ke.hu